AH O YEMEN'DİR

[Yemen Hatıratı]

Piyade Mirliva (Tuğgeneral) Rüştü Paşa

Hazırlayan
Yrd. Doç. Dr. Av. Faruk YILMAZ

berikan

AH O YEMEN'DİR

(YEMEN HATIRATI)

YAZAN
RÜŞTÜ PAŞA
PİYADE MİRLİVA (TUĞGENERAL)

HAZIRLAYAN
YRD. DOÇ. DR. AV. FARUK YILMAZ

berikan
ELEKTRONİK BASIM YAYIM
SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Tel: 0312.232 62 18 / 19 • Fax: 0312.232 14 99
GMK Bulvarı 80/1 • Maltepe/ANKARA

AH O YEMEN'DİR

(YEMEN HATIRATI)

YAZAN
RÜŞTÜ PAŞA
PIYADE MIRLIVA (TUĞGENERAL)

HAZIRLAYAN
YRD. DOÇ. DR. AV. FARUK YILMAZ

Yazan: Piyade Mirliva (Tuğgeneral) RÜŞTÜ PAŞA
Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Faruk YILMAZ
Genel Koordinatör: Cuma AĞCA
Dizgi & Düzenleme: Halil İbrahim BÜLGİ
Kapak Düzenleme: Mustafa KINIK
Baskı & Cilt: Poyraz Ofset - 0312.384 19 42

Baskı Tarihi: Ankara, Ocak 2004
ISBN: 975 - 8736 - 40 - X

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, Rüştü Paşa'nın 1327 (1911) yılında İstanbul Matbaa-i Osmaniye'de basılmış olan **Yemen Hatıraları** adlı kitabının sadeleştirilerek Osmanlıca'dan günümüz Türkçesine çevrilmiş biçimidir.

Rüştü Paşa, Ahmet İzzet Paşa gibi devlet adamlarımızın da bulunduğu,1905'te isyan eden ve San'a'da binlerce askerimizin kuşatılarak açlıktan ölümüne neden olan **İmam Yahya** isyanından sonra burada bulunmuş, 1908-1909 te'dip hareketlerini yürütmüş olan orduda görev almış bir subayımızdır.

Eser, o günkü koşullarda bu uzak topraklara sevkedilen Anadolu evladının bakımsızlıktan, düzensizlikten, sıcaktan yeteneksiz idarecilerden dolayı ve ne çileler çektiğini,binlerce vatan evladının bu uzak diyarlarda nasıl şehit olduğunu yahut sağlığını bu topraklarda bırakıp sakat ve hasta olarak döndüğünü anlatan bir destan gibidir.

Kitap, 1900'lü yılların başında Yemen'in idarî,askerî sosyal ve ekonomik koşullarını ortaya koyduğu gibi, o tarihe kadar içerdiği tarihî bilgilerle de Yemen tarihi üzerine bir kaynak olma niteliği kazanmıştır.

Bugün 527.970 km kare toprağı, 19.000.000.nüfusu bulunan Yemen, Arabistan yarımadası'nın güneybatı kesiminde,I. Dünya Savaşı ile emperyalist güçlere terkettiğimiz bir vatan parçasıdır ve yanlış politikaların kurbanı olan ve bu topraklarda kalmış bulunan şehitlerimiz için söylenen acıklı türkülerle anılır:

Havada bulut yok, bu ne dumandır
Mahlede ölüm yok,bu ne şivandır
Şu Yemen illeri ne de yamandır
Ah o Yemen'dir, gülü çemendir
Giden gelmiyor, acep nedendir...

yahut;

Yemen nere sıla nere
Dağlar girdi ara yere
Yitirmedim umudumu
Gözlüyorum Mehmet gele

Yemen bizim neyimize
Şivan düştü evimize
Bak yavrular yetim kaldı
Güvenmeyin beyinize...

gibi anonim türküler ile, Aşık Hüseyin'e ait ;

Bir alay askerdik bindik gemiye
O gemi götürür bizi Yemen'e
Şükür O Yemen'den geri dönene

Yemen'e de benim ağam Yemen'e
Ateş düştüğü yeri yakar kime ne...

gibi türküler bu acı hatıraların yanık sadalarıdır.

Bu çalışmamız konu üzerinde çalışanlara bir ışık sunabilecekse amacına ulaşmış olacaktır.

Niğde – 2003

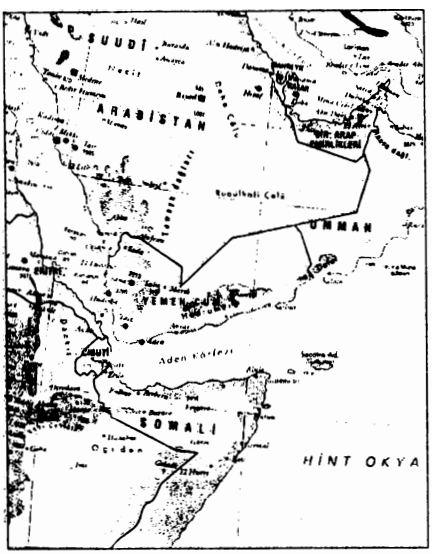
YRD. DOÇ. DR. AV. FARUK YILMAZ
Niğde Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap
Tarihi Bölüm Başkanı

YEMEN HATIRASI

Pıyade Mirlivası (Tuğgeneral)
Rüştü Paşa

DERSAADET
MATBAA-İ OSMANIYE
1328 (1912)

YEMEN

Tam Adı	: Yemen Cumhuriyeti
Yüzölçümü	: 527.970 km^2
Başkenti	: San'a
Para Birimi	: Yemen Riyali
Dili	: Arapça
Nüfusu	: 18.701.257 kişi (2002 tahmini)
Ortalam Ömür	: 60 – 59 yıl (2002 tahmini)
Okur Yazarlık Oranı	: % 38 (1999 tahmini)
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	: 800 $

ÖN SÖZ

Cennet-mekan Sultan Abdülaziz Han Hazretleri'nin saltanatlarında Asir'li İbn-i İyd'ın isyanı ve Asirlilerin *Hudeyde*'ye kadar gelmesi üzerine bir Sefer Tümeni bu bölgelere sevkolunmuş ve Yemen'in elimizde bulunan yerleri itaata alınmış idi. O günden bugüne kadar kırk seneye yakın bir zaman geçti. Bu müddet zarfında Yemen'de bulunan 6.000.000. müslümanın mevcudiyetinden istifade edemedik ve bu büyük kıtanın gelirinden dahi istifademiz olmadı. İstifadede bir yana, Yemen, vatan evlatları için bir ölüm yeri haline geldi. Devlet hazinesi için dahi büyük büyük zararlar doğurdu. Yemen'e giden askerin yarısı geri dönmüyor. Kırk sene zarfında Yemen'e giden askerin tamamından sağ kalarak memleketlerine dönmek bahtiyarlığına nail olabilenleri çıkarırsak, 100.000. belki daha fazla asker kalır ki gidenlerin ölüm yerinin Yemen olduğu anlaşılır

Bugün Yemen'in gelirlerinden tek damla İstanbul'a gelmediği gibi mahallî ihtiyaçları dahi karşılamaya yetmiyor. Asker sevkinde ve getirilmesinde vapur navlun ve kanal akçesi gibi masraflar, Yemen'in gelirlerini alıp götürüyor. Ordunun elbise, ilaç ve diğer alet edevatı ve cephanesini İstanbul gönderiyor. Subayların siparişleri ve askerin sevkindeki masraflar toplanan gelirleri tasfiye ediyor. Ordunun iaşesinin temini için hemen her sene büyük miktarda para ve erzak gönderilerek yardım ediliyor. Birkaç senedir ortaya çıkan karışıklık üzerine ayrıca gönderilen kuvvet yüzünden edilenmasraflar, sayılan zararlara eklenirse, Yemen'in bugün neye mâl olduğu ortaya çıkar.

Bu fedakarlıklara mukabil alınan netice ise, maksadımıza yetmeyecek bir netice olduğunu yukarıda belirttik. Bugün Yemen'de ancak kuvvetimize istinaden oturabiliyoruz. Ve oturabilmek için de ordumuzu takviyeye mecbur oluyoruz. Bu halin devamı müşküldür. Acaba ettiğimiz fedakarlıkları ve masrafları yolunda mı etmiyoruz? Veya etmesini mi bilmiyoruz? Bu emekleri, bu paraları yolunda sarf etsek Yemenlileri ordumuza ve Yemen'i hazinemize katabilir miyiz? Bu mülahazaya, bu suale evet cevabını vermek ve Yemen mes'elesini layıkıyla ortaya koymak maksadıyla bu eseri tertip eyledim. Yemen'de bulunduğum iki senenin bir kısmını ordunun sevkiyatını te'min için **Hudeyde**'de ve diğer kısmını dahi **Fırka-ı İslahiye** ile beraber anarşi merkezi olan **Kıflet-ül Azir**'e kadar devam eden ve yedi ay süren askerî harekatta geçirdim. Beyanlarım,gözlemlerime ve incelemelerime dayalıdır.Harp eylediğimiz yerlerin ve geçtiğimiz yolların haritalarını dahi o zamanlar refakatımda bulunan üsteğmen Salih Efendi merhuma yaptırmış ve savaşları dahi kaydettirmiştim.Büyük fedakarlıklar ile ve birçok arkadaşlarımızın kanı pahası olarak 1898'de bastırılan isyandaki hareketlerimizi ve icra olunan tedbirleri yazmadan ve başkalarının istifadesine sunmadan bırakmayı uygun görmedim. Belirtilen haritaları da ekledim.Bu eserin neşrine beni cesaretlendiren ikinci bir sebep de bu düşüncemin tesiridir.

Piyade Mirliva
Rüştü Paşa

YEMEN'İN VATAN EVLATLARINA MEZAR OLMASININ SEBEPLERİ

Yunan Harbi (1897) esnasında ve muharebeden sonra devletimiz meşgul bulunduğundan **Yedinci Ordu**'ya yeni birlikler gönderilememiş ve Yemen'deki bu ordunun mevcudu sekiz bine kadar inmiş idi. Şu sırada 15 Ocak 1897'de bir taburun mahvolmasına sebep olan **Hudeyde Sancağı**'nın **Hacur Kazası**'nda ortaya çıkan isyancıları te'dip için sevk olunan beş tabur dahi aynı yenilgiye düçar olarak eşkıyanın eline önemli stratejik yerler geçmiş, Ordunun bu mevcuduyla eşkıyayı te'dip ihtimali kalmamış olduğundan, **Yedinci Ordu Müşiri** tarafından ordunun efradının ve ayrıca bir tümenin süratle sevkini İstanbul'a bildirilmişti.

Ordu komutanı'nın bu talebi İstanbul'da ciddiye alınarak, Adana ve Akka yedek tugaylarının **Orgeral (Ferik) Naim Paşa** merhumun kumandası ile Yemen'e sevkine ve orduya yetişmiş birliklerin süratle sevkine emir verilmiş idi. Yemen valiliği ile kumandanlığının ayrılması ıslahat prensiplerinden addolunarak Yemen valiliğine **Hüseyin Hilmi Efendi**[1] ve Yemen mareşalliğine **Abdullah Paşa** tayin olunmuşlar idi. Yemen'de vukuu söylenmekte olan ve kargaşanın doğmasına sebep gösterilmekte bulunan suistimallere set çekmek ve irtikab ve rüşvetin önünü almak ve bu yolda gidenleri cezalandırmak üzere geniş yetkilerle **Evkaf Müsteşarı Hüsnü ve Beytülmal Müdürü**

---

[1] Sadrazam **Hüseyin Hilmi Paşa** Hazretleri..

Hüsni ve Meclis-i Maliye azasından Hıfzı ve Meclis-i Maarif azasından Cemal ve mutasarrıflardan Yunus ve Kadı Feyzi Efendiler'den oluşan hey'ete **Yemen Hey'et-i Islahiyesi** namı verilerek vali efendi hazretlerine yoldaş kılınmışlardı.

Yemen'de bulunan bütün mülkî memurların sarık sarması, ulema kisvesiyle vazifelerini ifa eylemeleri dahi emr olunmuş idi.

Yedinci Ordu Kurmay Başkanlığı'na **Tuğgeneral (Mirliva) Hadi Paşa**[2] ve Levazım Dairesi Kurmay Başkanlığı'na **Tuğgeneral (Mirliva) Cemal Paşa** ve Kurmay Başkanlığına ilaveten Yüzbaşı Mehmed[3] ve Avni ve Salih ve Nuri ve Zekeriya Bekir, Müşir Paşa hazretleriyle birlikte hareket etmiş idiler. Şu suretle Yemen hakkında yeni bir ıslahata teşebbüs olunduğu durumdan anlaşılmaktaydı. Karadeniz iskelelerinde bulunan yeni eratı Yemen'e götürmek üzere **Hudeyde Vapuru** görevlendirilmiş, efradın vapura binmesinden sonra yiyecekleri peksimedin küflenmiş ve yenilemez olduğu me'murlar tarafından görülerek ihbar olunmuştu.

Yemen sorununa son derece ehemmiyet verildiği bir sırada ve ilk sevkiyatta vuku bulan bu hatayı işiten padişah, peksimedin değiştirilmesi ve iskelelere memurlar tayini ile suistimallere meydan verilmemesi ferman buyrulmuş olduğundan bu meyanda bendeniz de genel sevkiyata nezaret için Yemen'e ta'yin olundum. Rütbem Yarbay idi ve yaver idim.

6 Haziran 1898'de Karadeniz'den aldığı yeni askerleri yüklü olarak İstanbul'a gelen **Hudeyde Vapuru**'na bindim. Yenmesi sağlığa zararlı peksimetler yerine getirilen peksimetler vapura götürüldü. Efrat uzun süre iskelelerde beklemişler ve vapur içinde iaşeleri bu küflü peksimetlere kaldığından çoğunun zayıf durumları yüzlerinden anlaşı-

---

(2) Kosova valisi **Ferik Hadi** Hazretleri

(3) **Mehmed Bey** yarbay olmuştu. Zeranik denilen yerde intiharen ve yahud yaklaşıkla Asid Fenik içerek vefat eyledi. Cidden Kahraman vücudundan ordumuzun cidden istifade edeceği bir subay idi. Kayıplarımızdandır. **Avni** ve **Şevki Bekir** Albay, **Salih Bey** Yarbay'dır... Dersaadettedirler. **Zekeriya Bey** Yarbay olmuş, Üçüncü Ordudadır.

lıyordu. Vapur içinde ağır hastalar olduğunu dahi vapurdaki sıhhiyye memuru ihbar eylediğinden on dört ağır hastayı Gümüşsuyu Hastanesi'ne gönderdim. Vapur da hareket etti. Efrat uzun süre sıcak yemek yemediklerinden ve iskelelerde iyi bakılmadıklarından bakımsızlığın dostu olan hastalık dahi efrada musallat oldu. Beyrut'a vardığımızda efradın durumunu iyi gördüm. Hastaların miktarı arttığından mesuliyeti üzerime alarak efradı Beyrut'a çıkarmak konusunda duyuru yaparak, iki üç gün sıcak yemek yedirmeye ve hastalarını ayırıp sağlamlarını götürmeye karar verdim.

O tarihte Beyrut kumandanı **Miralay İsmet Bey** idi. Ordudan istizan etti. Efradı çıkarttım. Üç gün usulünce yemek yediler temizlendiler **Beyrut**'taki doktorlar vasıtasıyla gitmeleri ölümlerini mucib olacak surette hasta elli neferi ayırarak Beyrut Hastanesi'ne bıraktım. Kalan efradı vapura bindirerek hareket ettik. **Hudeyde Vapuru**'na bin sekiz yüz nefer tahsis edilmiş ve efrad dahi Suriye sahillerinde iskelelere inmiş idiyselerde hal-i hazır mevcut olan bin beş yüz nefer dahi vapurun hacmine göre fazla ve asılı olan sandallarında bile efrad olduğundan diğer iskelelere uğramaktan vazgeçerek kanala girdik. Haziranın yirmisi Kızıldeniz'in en dehşetli sıcağına karşı uzun süre korumasızlıktan dolayı efradın zayıf vücutları mukavemet edemeyerek hummay-ı habisden vefatlar zühûra gelmeye başladı. Vapurun ateşçilerini teşvik ile vapurun müstahdemi dahi son derecede gayret ederek 26 Haziran'da Hudeyde'ye ulaştık. Maamafih Kızıldeniz'de on üç nefer vefat etti. Hudeyde Hastanesi'nde dahi Hudeyde vapurunun götürdüğü efraddan ve ekserisi tifodan yirmi altı nefer vefat etti. Hudeyde'den bu efradın sevkinde kıtalarına iltihak etmeden on bir nefer daha vefat eyledi. Bunlar resmi kayda dayalıdır. **Dersaadet**'te ve **Beyrut**'ta hastanelere bıraktığımız efradı dahi beraber almış olsa idik ve Beyrut'ta bir mola vermeseydik daha korkunç bir istatistik husule geleceğine elbette şüphe edilmezdi. Şu suretle bin beş yüz neferden kıtalarına iltihak etmeden elli nefer vefat etti. Dersaadet ve Beyrut'ta bıraktıklarımızdan vefat olup olmadığını bilmiyorum. Maamafih bu üzücü olaylar karşısında ne derecelerde tesire uğranılıyor ise, o tesir altında olduğu gibi arz ettim. O vakitler gele-

cek vapurların muayenelerinin icrası ile kişilerin izdihamdan korunması hakkında irade-i seniye sadır olmuş idi. Sonradan gelen vapurlarda vefatlar azdır. Bu surette değildir. Karadeniz iskelelerinden bir vapur **"İdare-i Mahsusa Vapuru"** bir ayda kanalda beklememek şartıyla takribi Hudeyde'ye vasıl olur. Akdeniz iskelelerinden yine kanalda beklememek şartıyla on iki, on üç günde vasıl olur. Mevsimin gittikçe sonbahara yaklaşması ve nisbetten vapurlara daha az efrad bindirilmesi ve gelen efradın Akdeniz iskelelerinden bindirilmesiyle sefer müddeti kısaldı.Eserin mukaddimesinde **Yemen, evladı vatana maktel oluyor** demiş idik. Bu mukaddimesi ve esası olduğundan iskelelerde sevklerinden evvel uğradıkları müşkilatı dahi göz önüne getirelim.

314'te (1898) efradın iskelelerde ne türlü muamelelere tabi tutulduklarını layıkıyla tetkik edememiş idim. 321 senesinde (1905) **Harput** ve **Malatya** livalarını İskenderun'dan Yemen'e sevkine me'muriyetim hasebiyle şu sırada tetkikatımı ikmal ettim. Şurada beyan edeyim; İskenderun'da bitmemiş bir kışla var. Fevkalede bir himmetle başlanılmış sonra yüzüstü kalmış mahvoluyor. Bu kışlanın döşemesiz, camsız, üstü örtülü bir koğuşundan Yemen'e sevk olunmak üzere firardan gelmiş, tutuklu yeni askerler gördüm. Yine usulüne göre gelmiş vapur bekleyen efrad gördüm ve tetkik ettim. 319 (1903) Martından 320 (1904) Şubatı sonuna kadar İskenderun iskelesine 8296 yeni er gelmiş, bunlardan 1613'ü firar etmiş, 27'si vefat eylemiş ve kalanı sevk olmuş. Resmi kayıttan bu neticeyi buldum; Yeni efrat İskenderun'a geldikleri zaman bu kışlaya gönderiliyor. Burada aylarca bekliyorlar. Vapur gelmiyor. Bu efrada iyi muamele yapılmıyor. Sözde yevmiye veriliyor. Hükümette çare olmadıkça bu da verilmiyor. Para olmayınca efrat Hükümet önüne, kumandanın hanesine gelerek beddua ile karışık bağırıyorlar. Mazlum bir halde bulunuyorlar. Para bulunuyor ise karınlarını doyuracak yevmiyeleri veriliyor. Olmazsa, parası olan kendi kesesinden yiyor. Olmayan, arkadaşlarının yardımına kalıyor. Başkasını söyleyeyim: O vakitler İskenderun Kumandanı eski önemli askerlerimizden **Mirliva (Tuğgeneral) Sabit Paşa** idi. Hikaye eylediğim üzere, durumu, Başkomutanlığa defalarca telgrafla yazdığını kaleminden keşide eylediği telgrafların suretlerini göstererek söyledi.

Yemen'e sevk edeceğimiz efradı kendi milli kıyafetleriyle iskelelere götürüyoruz. Ne altına serecek ve ne de üstüne örtecek bir şey olmadığı halde kışlası bulunmayan mahallerde ya bir han sayası ve yahut toprak üstünü ikametgah olarak gösteriyoruz. Anasından, babasından ailesinden ayrılmış, köyünden iskeleye kadar günlerce yol katetmiş bu yorgun yolcularımızın yorgunluklarını izale ve sıhhatlarını idame için sıcak yemek yedireceğimiz yerde efrada beş on para yevmiye veriyoruz. Bu parayı dahi muntazaman veremediğimizden efrada müşkilat yapıyor. Aylarca efradı kötü beslenmeye maruz bırakıyoruz. Bu yaşantıyı kaldıramayanlar firar ediyor veyahud ölüyor. Bu firarlar yüzünden, firar düşünmeyenler ve firara takatı kalmayanları Yemen'e sevk ediyoruz. Efradın vapura binmesinden evvel edilen muamele de bu şekildedir.

Efrada iskelelerde edilen muamele vapur içindeki izdihamdan dolayı çektikleri müşkilat ve vapurdaki beslenmeleri için dahi küflenmiş peksimed verilir ise bu sonuçlar elbette görülür. Yirmi yaşını ikmal etmiş, doktorların raporuyla sıhhatli olduğu belirlenmiş ve asker edilmiş, ailelerin iftiharı, vatanın övüncü olan pek çok efrad bu yüzden kurban olup gitmektedir ve yine sağ olarak Yemen'e vasıl olanların dahi sıhhatları zayıfladığından Yemen'deki vefatların esasını da bu hal teşkil eylemektedir. Efradın zayıf ve takatsız surette Yemen'e çıkmaları vefatları artırıyor. Ucuz meydana getirelim dediğimiz iş o kadar pahalıya mal oluyor ki umduğumuz tasarruf yerine faizin faizi bile bunu önleyemiyor. İnşallah şimdiden sonra usulünce sevkiyat olur da bu aüzücü duruma meydan verilmez. Bu küflenmiş peksimed mes'elesi her sevkiyatta vukua gelmektedir. 314'te (1898) Hudeyde Vapurlarındakini zikreylemiş idim. 321'deki (1905) İskenderun'da **Garb Vapuru**'nda iki bin çuval Adana'dan gönderilmiş çürük peksimed gördüm. Vapurun kumandanı ile İskenderun İskele memuru **Binbaşı İlhami Bey** bu hususu bana ihbar etmemiş olsaydılar, bu peksimedi askerin yiyeceğine şüphe yok idi. Suistimalin derecesini ve efradın sıhhatini ne surette hiçe saydıklarını anlatmak ki bu çuvallar içerisinde lokantalardan ve fırınlardan toplanmış ekmek kırıntıları ve hatta peynirleri, pide parçalarını bile gördük. İskenderun'daki doktorlara muayene ettirdim. İnsanın değil, hayvanın bile yemesine uygun olma-

dığını beyan ile rapor verdiler. Bunları Vapurdan çıkardım. Adana Valisi'ne Payas Kaymakamı Fuad Bey'i gönderip bu peksimedi imal eden fırıncılar ile beraber çuvalları alıp Adana'ya gönderdiler. Bu iki bin lira kadar olan ziyanı kimin tazmin ettiğini bilemem. Ancak efrad bu peksimedin zararlarından masun kaldı. Bu peksimedin fiyatı dahi en kaliteli undan imal edilmiş paksimed fiyatına eşit idi.

Yine 321 ve 22 (1905-1906) senelerinde **Akabe** yoluyla dönen **Gazze** ve **Mecdel** taburları için Gazze'de imal ile Akabe'ye gönderilen peksimed, imali bilmediklerinden, küflenmiş, hayvanların yemesine bile uygun olmadığından doktorların raporu üzerine denize döktürülmüş ve Akabe'de mevcut peksimetten efrada verilerek idare-i maslahat edilmiş. Sorumlularına ne muamele edildiğinden bilgim olmadı. Bu durumu yazmaktan amacım, efradın iaşesi peksimede, hayvanların bile yemesine müsaade bir hal bulunmaz ise, bunu yiyecek efradın mideleri ne olur ve böyle kötü beslenen efradın vucudundan gerektiğinde ne derecede istifade edilebileceğini ortaya koymaktır.

Biraz da vapurlarımızın halini göz önüne götürelim. İdare-i Mahsusa Vapurlarının hemen tamamı yabancı vapur şirketlerinden satın alınmış eski vapurlardan ve çoğu yük için inşa olunmuş olduklarından insan nakli tabii ki hesap edilememiştir. Bu vapurların dizaynı da ona göre tanzim edilmiştir.Asker sevkiyatında yakın mesafeler için kullanılabilir. Karadeniz iskelelerinden bindirilerek Yemen'e gidecek efrad hakkında tatbik edilecek bir muamele ile Dersaadet'ten Selanik'e veyahud Selanik'ten Dersaadet'e asker nakli hakkında yapılacak muamele elbette bir olamaz. Bu vapurların ekserisi uzun bir sefer için bir veya askerî birliklerin nakline katiyen müsait değildir. Yük vapuru olduklarından anbarlara bölünmüşlerdir.Vaktiyle inşalarında vapurun kat kat anbarları eşya yerleştirilmesine göre yapıldığından insan naklinde kullanılacağı tabii ki hesaplanmamış. Temiz hava dolaşımı tertibatı yoktur. Kızıldeniz'de Haziran sıcağında bu anbarlardaki efradın halini düşünmeli. Bu surette gidişin insan için en büyük bir işkence olduğuna kani olmalıdır.

İkinci olarak, yine bu vapurlarda bin beşyüz, iki bin kişinin mataralarla su alacakları düşünülerek tertibat yapılmamış ve verilen ku-

manya, peksimed ve soğan ve zeytinden ibaret olduğundan bunları yedikçe insanın susayacağı ve su ihtiyacının sıcaktan, izdihamdan, soğandan, ziyadeleşeceği hesaba konulmamış olduğundan su sıkıntısı tasavvurun üstündedir. Redif (Yedek) taburlarının sevkinde tecrübeli binbaşıları, beş nefer için bir gaz tenekesi su sarfının bir gün için yeteceğini tecrübe ile öğrendiklerinden mevcudun beşte biri nispetinde hazırladıkları gaz tenekeleriyle ve nöbetleşe su aldırarak bu yüzden noksanı tamamlamakta idiler. Yeni erlerin tulumba başındaki manzaraları ve zuhur eden arbedeler, bu yüzdendir. Vapurlarımız ve vapurdaki ahval de böyledir. İngilizlerin ve Fransızların bütün medeni devletlerin sömürgelerine asker sevkinde kullandıkları vapurlar gibi vapurlar kullanarak vapur içinde efradı beslesek bu zaiyat olmaz.

Yemen sevkiyatından bahsederken efradın dönüşlerini de zikredelim. Yaralıların uğradıkları müşkilatı göz önüne getirelim. Yemen'den asker iki biçimde döner.

Birincisi değişim zamanı gelir ve efrad değiştirilir. Veya karışıklık münasebetiyle Yemen'e götürülen taburların dönüşü emrolunur. Vapurlar da bu emirle hazırlanmış bulunduğundan dönerler.

İkinci kısım ise, efrad hastalanır veya yaralanır doktorlar hava değişimine lüzum gösterir. Veya pisliğinden dolayı terhisi icab eder. Bu ikinci kısmı vapur beklemek yüzünden mühim zayiat verir.

İdare vapurlarının Yemen'e bazen bir sene uğramadığı olur. Ecnebi vapurlarıyla dahi sevk edilmez. 314 (1898) Şubatından Martına kadar bu ikinci kısımdan yalnız Hudeyde Hastanesi'nde 322 nefer, 12 Temmuz 314 (1898) tarihinden 17 Mayıs 315 (1899) tarihine kadar on ay zarfında sevkiyatın devamından istifade ile redif taburlarını Yemen'e götüren **Saadet** ve **Kayseri Adana, Asir, Kaplan** vapurlarıyla hasta ve malul 1101 neferi sevke muvaffak olduğumuz halde, ölümlerin vuku-u nazara alınırsa sevkiyatın olmadığı, vapurun uğramadığı sıralardaki vefayatın miktarının dehşetli bir yekün teşkil edeceğine şüphe edilmez. Yemen iskelelerinde **iskorpit** hastalığına yakalanmış malullerin iyi olması ve yaranın kapanması güçtür. Tihame'de ayakkabı vurmasından açılan yaralardan **kangren** husule geldiği vakidir. Bir

ayakkabı yarası bir neferin telefine sebebiyet verdiği meydanda iken, **Hudeyde**'ye gelen 4324 yeni efrattan 2641 nefer kesik kundura[4] ile gönderilmiş idi. Bu kesik kundura ile nefer nasıl askerî harekata katılacaktır? Bu yüzden ne kadar zayiat verileceği takdir edilmemiştir. Ayakkabı verdik denmesi kafi midir? Hastanesi olmayan iskelelerde yaralıların beklemesi büsbütün perişanlık oluyor. **Künefe**'de, **Luhaiya, Moha** İskelelerinde hastane olmayıp kullanılan yerler adeta birer ölüm yuvasıdır. Bir hasta hastaneye girmez, temiz bir yatakta yatmaz, elbisesini değiştirmez, usulünce yemek yemez ise sonu ölümdür. Yemen'deki ölümlerin çoğu bundan doğmaktadır.

İskelelerde vapur beklemekten, hastanesizlikten dolayı ölen ölür, kalanlar vapura girmek bahtiyarlığına nail olur. Bir de kanalda müşkilata uğrarlar. Vapur Süveyş'e geldiği zaman kanal akçesi verilmemiş olur da Süveyş'te beklerse, iş daha da zorlaşır. Bekleme müddetinin beş, on, on beş gün ve daha fazla uzadığı olabilir. Bahriye Nezareti kanaldan vapurun geçmesi için nizamiye hazinesinden para ister. Bahriye, Başkumandanlık ve Maliye Nezaretleri arasında muhabereye düşen bu iş neticeleninceye kadar vapurumuzun içinde bulunan asker, dost,düşman önünde Süveyş'te bekler. Bu yüzden de yine zayiat verilir. Bu kurbanlar dahi verildikten sonra efrad iskelelere çıkarılır. Çıktıkları iskelelerde hastane varsa ne mutlu! İskelelerde bulundukları müddetçe ve memleketlerine ulaşıncaya kadar kadar me'murinin şefkat ve merhametlerinin derecesine ve çıktıkları iskelelerde bulunan araçların mükemmeliyetine, mevsimin kış veya yaz olmasına göre yardım veya müşkilata uğrarlar. Memleketine sağ ve salim olarak varanlar bahtiyardır.

Dönüş hakkında askerlerin bireysel değil subayları başında Yemen'den dönen redif taburlarının durumlarını anlatayım: **Trablusşam** ve **Akka** redif tugayları, Akabe yoluyla Yemen'e gitmişlerdi. Ve yine bu yol ile döndüler Bu taburların dönüşüne nezaret için Dersaadet'ten gönderilmiş idim. **Maan**'a ulaştığımda, **Hısn el-Kirad** ve **Humus** ta-

[4] Bu kesik kunduralar, sırf iç işlerde ve abdest olmakta kullanılmak için Dersaadet'teki efrada verilmiş idi. Yemen'de askerlik ifa edecek efrada giydirilmesi düşündürücüdür.

burlarının Akabe'ye geldikleri ve Maan'a yönelerek iki gün önce yola çıktıkları haberini aldım. **Akabe** ile **Maan** arası dört günde alınır. Bu konak mahallerinden gayrı yerde su yoktur. Ve Akabe'den itibaren birinci ve ikinci konaklarda su da azdır. Kışın üçyüz, yazın ikiyüz neferden fazlasını bu yollarda sevk etmek ihtiyatsızlıktır. Sıkıntıya maruz kalınır. Bu iki tabur toplamı altı yüz miktarında ise de bu surette hareketleri ihtiyatsızlık idi. Akabe'ye mütevcihen hareketimde ilk konakta taburlarla buluştuk. Geceleyin taburlar tarafından ateş yakıldı. Yakılan ateş işaret ateşi idi. yolda kalanlar var ise bu ateşi yön tutarak gelip kıtaalarına iltihak etsinler diye olduğuna şüphe etmedim. Bu taburların döküntü bıraktıklarına hükmettim.

Tesadüf olacak bir katır süvari müfrezesi yanında bir erzak kafilesi dahi Akabe'ye gitmek üzere Favale'ye gelmişti. Erzak kafilesiyle beraber sabahleyin hareket ettim. Fevale noktası bir tepe üstündedir. Bu noktadan itibaren iniş devam eder ve iki saat sürer. Bu taburların zayıf efradı bu yokuşu çıkamamıştır. Bitab, susuz, aç kalmışlardı. Erzak kafilesini durdurttum. Erzakı indirterek katır süvari birliğini kumandanı **Teğmen Razi Efendi** vasıtasıyla bu bitab efradın toplatırılmasına sevk ettim.

Altmış kadar asker, bu iki konak arasından toplanılarak yakın konak mahallerine nakledildi. Yine iki vefat vuku buldu. **Akabe**'ye geldim. **Gazze, Yafa** ve **Remle** taburlarını buldum. Bu taburlar açıkta Hurma ağaçlarının altında oturuyorlardı. Çadırlarını Yemen'de bırakmışlar. Akabe'de askeriye binası olmadığı için bu taburların hurma ağaçlarının gölgesine sığınmaları tabi idi. Beşinci Ordu Komutanlığı'na ve Suriye valisine askerin Akabe yoluyla dönecekleri ve memleketlerine sevkleri emr edilmiş ve ordu tarafından sevk memurları peksimed ve zeytin ve nakliye için zayıf ve hastaların da beraberce götürülmesi emredildiğinden müşkilatı tasavvur etmeli.

Bu tertibat ile sevk olur mu? Hastaneye yatıracak çadır bile yok. Redif taburlarının sağlık memurları olmadığından Akabe'deki taburların doktoru dışında sağlık görevlisi namına bir kişi yok. Bu taburlar **Yemen**'den **Akabe**'ye kadar kumanya ile gelmişler. Akabe'de dahi

kumanya bunları karşıladı. Bu üç tabur karadan yaklaşık on, on iki gün yol yürüyerek Gazze yoluyla yerlerine ulaşacaklar. Yolda yine kumanya veriyoruz. Bu durumlara maruz kalan efrad memleketine kavuşmak için ne kadar canını dişine taksa da zayıf vucudunu taşımak için gayreti kafi gelmiyor, dökünтü bırakıyor.

Mağara Taburu'nun dönüşünde tifolu malulleri dahi vardı. Binbaşı dahil olmak üzere **Akabe**'de on beş vefat verdiler. Bir tifolu malül vapurdan çıkıyor. Üstü başı berbat, bunu koyacak hastane yok. Ahalinin hanelerinden[5] istifade ihmali yok. Hastayı yatıracak yatak yok, üstünü başını değiştirecek çamaşır yok, yemek vermek için kab yok ve hastane tertibatı olmadığından hastaya usulünce yemek vermek ihtimali yok. İlaç bile yoksa, çaresizlik içinde kalan malül hakkında ne umulur? Bir hastane teşkil ettirmek, gelen taburları ve hastalarını barındırmak için lüzumu kadar çadır götürülmesi hakkında ordu ile pek çok muhaberemiz oldu. Maamafih bu olaylar gözümün önünde vuku bulduğundan devleti ve vatanı için ailesinden ayrılmış Yemen gibi bir mahalde ateş karşısında malul olmuş efrada tatbik edilen feci muameleyi görüp, son derece müteesir olarak bu feci manzarayı olduğu gibi yazdım. Bu babdaki muhaberatımız ayrı bir cilt teşkil eder. Güç halle **Beşinci Ordu**'dan otuz yataklık hastane takımı, alet, edevat ve hastane çadır ve sıhhiyye görevlileri götürdüm. İlk gelen yedi tabur bu tertibattan istifade edemedi. Sonraki Taburlar ancak istifade eyledi.

O sıralarda **Suriye Vilayeti**'nin gücü olmadığından orduya istenilen akçeyi veremiyormuş. Bu zaruret sebebiyle sevkiyata lüzumu derecesinde ehemmiyet verilememiş olduğu ve her şeyin esasını yoksuzluk teşkil eylediği şüphesiz ise de sonradan gönderilen evvelce gönderilmiş olsa idi efradın hayatına daha ziyade hizmet edilmiş olacağına şüphe yoktu. Bu ahvalı tamamiyle yazmama sebep, hastalık yeterince teşhis olunamaz ise, çaresi dahi bulunmayacağından olduğu gibi, durumu anlatarak çaresini mesullerinin düşünmesine bırakırım. Burada yazdığım

[5] Tifo, Akabe köylülerine dahi bu surette yayılarak, 300 kadar nüfusa olan bu yerde 40 kadar ölüm vakası oldu.

gibi vaktiyle muhabereatı resmiyede aynı ve belki üzüntüm zamanında olduğundan daha ehemmiyetli surette yazmış ve muhaberatım dosyasında mevcud bulunduğundan burada da zikrini zait addetmedim.

Yemen'e gönderilen efradın sevkleriyle geri dönüşlerini olduğu gibi beyan edebildim zannederim. Hayvanların sevk biçimini dahi zikredeyim: Yemen'de askerîharekat esnasında yeterli ulaşım vasıtası bulunmaz ise bu halden etkilenecek olan yine hayatları pahasına bunu telafi edecek olan efraddır. Ulaşım vasıtalarından mahrum bir kıtanın kötürüm bir adamla eş olduğuna şüphe edilmemelidir. Bir kıtada lüzumu derecesinde ulaşım vasıtası bulunmaz ve hareket te mecburi bulunursa hayvanların taşıması lazım gelen eşyadan bir kısmının efrada yüklenmesine sebebiyet verdirir. Bu hal efradı bir hamal haline sokarak görülecek işi aksatır. Bu yüzden dahi zayiat verilir. Muvaffakiyete set çekilir ki sırasında hakikat olan bu hali zikredeceğim.

321'de (1905) **İskenderun**'a geldiğim zaman Garb Vapuru'nu limanda buldum. Vapur limana geleli 17 gün olmuş.Vapur dahilinde anbarda yüzü aşkın hayvan gördüm Yemen Kumandanlığı hayvana şiddetle ihtiyaç göstermiş, istemiş, alımı için emir verilmiş, Selanik'ten vesair iskelelerden vapura bu hayvanlar bindirilmiş, Yemen'e gönderiliyor. İskenderun'da vapurun bulunduğu on yedi gün, iskelelerde dolaştığı müddete eklenirse bir aydır hayvanlar vapur içinde ayak üstünde yekdiğerine adeta bitişik vaziyette durmaya mahkum. Bunlara bakıcı tayin olunan efradın layıkıyla hayvanlara durdukları vaziyette yanaşamadıklarından bakamamışlar ve hayvanlara tam yem yediremediklerini mevcut erzakı görerek anladım. Vapur madem ki iskelelerde bulunuyor, niçin İskenderun'a hayvanları çıkarıp vapur durduğu müddetçe ağırlatmadıklarını memurlara sordum. Aldığı emir dahilinde olmadığını hayvanların vapurdan çıkarılıp sonra tekrar vapura bindirilmesi için gerekli paranın olmadığı cevabını verdi. Memurun ifadesi doğru idi. O'na verilen emir, al bu hayvanları Hudeyde'ye teslim et. Teslim ettiklerinin veya yolda ölenlerin mazbatasını tut denilmiştir. Mevcutlarının yarısını zayi etmiş, birbirlerini yular veya kuyruklarını yemiş bu hayvanları çıkarıp tekrar gemiye bindirmek masrafını İskenderun kayma-

kamı Hanefi Bey'e kabul ettirerek vapurdan çıkartabildim. Yenilmiş yularını dahi yenilettik. 320 ve 321 (1904-1905) sevkiyatında ne kadar hayvan gönderildi, ne kadar öldü ve ne kadar işe yarayacak bir halde iskeleye çıktığına dair bir istatistik istenilse o vakit hakikat anlaşılır.

İskenderun ile İskenderiye ve Selanik ile İskenderiye arasında hayvan taşımağa mahsus tüccarın kullandığı küçük vapurlar var. Yalnız hayvanların bindirilmesine uygun inşa edilmiş olduklarından yiyecekleri ve suları muntazaman veriliyor. Vücuttan düşmeden mahallerine gönderiliyor. Tüccar menfaatı için bunu düşünür ise, bizim evlad-ı vatanı ve başarıya sebep olacak ulaşım vasıtası olan hayvanları yük vapurlarıyla göndermekliğimiz insanlıkla bağdaşmaz. Zarardan başka hiçbir fayda getirmeyen bu ahvalde devam, daima üzücü sonuçlar verir.

Bu defa **San'a**'nın sukutuna sebep olan San'a önündeki muvaffakiyetsizliğin sebepleri tetkik edilecek olursa, yukarıda saydığımız durumlar gözümüzün önünde canlanır.

Önce, sevk olunan taburlar on, on iki gün sıcak yemek yemediler. Akabe'de dahi muntazaman istihkaklarını yemediler. **Akabe**'den **Hudeyde**'ye kadar kumanya ile idare edildi. **Menaha**'dan ileri harekete nakliye aracı bulunamadı. Efrad hamal haline girdi. Karşısındaki eşkıya o yerin adamı olduğundan, vucuduna uygun elbisesi ile vücuttan düşmüş, canından geçmiş taşıdığı ağır yük altında ezilmiş efrada karşı geldi.

Nakil vasıtalarının azlığından kuşatılmış olan bu askere erzak ve mühimmat ulaştırılamadı. Topçu cephanesi azlığından nazik bir zamanda vazifesini yapamaması yüzünden üzücü sonuçlar meydana geldi.

Yemeğini uzun süre noksan yemiş efrad ile muntazaman istihkakını yemiş efrad arasında da mukayese yapalım. 62. Alayın 4. Taburunun 1. ve 4. Bölükleri 320, 21, 22 (1904-1906) seneleri **Akabe**'de bulundu. 321 (1905) Kasım'ında Akabe'ye gelişinden bu taburun tayın görevinin **Kudüs** bölgesine ait olduğu ve getirilmesinde güçlük çekildiği için, efrad istihkaklarının üçte ikisini yiyebilmişler, dört aylık tayinat bedelinin efradın harcanması karşılığı hazineye iade edildiğini edildiğini öğrendim. 321'den (1905) henüz altı aylık istihsal olunmuş idi. Efrad ta'yinlerin tamamını yiyemiyorlardı. Akabe Me'selesi'nin zühû-

ru üzerine memur, me'sul olarak Akabe'ye tayin olunduğu zaman bu taburun akçesini almak için Komutanlığa ve Maliye Nezareti'ne çok yazdım. **Akabe Me'selesi**'nin ehemmiyeti münasebetiyle ikazlarım dinlendiğinden, muntazaman götürtebildim. 322 (1906) yılında, efrad muntazaman istihkaklarını yemeye başladılar. Sonuç, bu iki bölüğün 22 (1906) yılı ölümleri 21 (1905) yılı ölümlerine nisbetle yüzde on düştü. Bu netice sonuç, istihkakını tam yemiş efradı ile üçte bir nisbetinde yemiş efradın farkını göstermeye kafi bir hakikattır. Yemen'de efradın uğradıkları durumları yerinde zikredeceğimizden şimdiye kadar beyan eylediğimiz üzücü durumların men'i çaresini dahi beyan edelim. **Yemen**'deki ölümler, hiç şüphe edilmemelidir ki yukarıda beyan eylediğim ahvaldan bakımsızlıktan insanı insan nazarıyla görmemezlikten ileri gelir. Şimdiye kadar **Yemen**'e giden ve vali ve kumandan ve büyük memurları mütalaaya alsak, bunlar meyanında zuhura gelen ölümleri sağ kalanlarıyla nisbet etsek bir fevkaledelik görülmez. Efraddaki olağandışılık belirtilen sebeplerdendir. Bu üzücü durumlara son vermek elimizdedir. Usulüne göre hareket edilse askerde bu zayiat olmaz. Belirtildiği üzere efrad, inecekleri iskelelerde kışlaya girmeli, elbisesini giymeli, yatağında yatmalı. O halde nizamiye kıtaatına muameleye tabi tutulursa bu orada da tutulmalı. İstihkakını tam olarak yemelidir. Bu efradı alacak vapurlar uzun seferlerde insan taşımaya mahsus vapurlar olmalıdır. Yine vapur içinde muntazaman yemeğini yemeli, hatta etmek bile vapurda hazırlanmalıdır. Bu zikr eylediğim şeyler, askerî nizamnameye uygun hükümlerdir. **İdare Nizamnamesi**'nin 165. maddesinde kumanya ve yemekten bahs ederken *"Kumanya, vapur ve yelken gemilerinde pişirilmesi mümkün olmayan efradı askeriyeye verilmekte olup"* ve yine *"Beylik gemilerinde, erzak tayınlarının pişirilmesi mümkün olmağla, alay ve taburları Harp gemilerine bindirileceği vakit Deniz kuvvetlerinin muvafakatıile gemi içinde yemeklerinin pişirilip yedirilmesi zımnında nizamı vechle Asakir-i Şahanenin erzak ta'yinleri ve şayet yemek pişirilmesinde mahzur görülecek olur ise o halde bizzaruri kumanyaları tedarik edilir."* şeklinde kayıtlıdır. **İdare Nizamnamesi**'nin neşri tarihinde vapurlar bugünkü teknolojiyi bulmamış olduğu için yelken gemilerinden istifade olunduğu bir sırada

neşredilmiş olduğu halde bile vapur dahilinde yemek pişirilmesi zikr edilmiş ve kumanya verilmesi ancak yemek pişirilmesine imkan olmadığı ahvale hasredilmiştir.Ve bugün vapurlarda yemek pişirilmesi tamamen mümkün olduğu halde yemek pişirilmemesi efradın zeytin, paksimet ve soğana muhtaç ettirilmesi bırakınız kanuna aykırılığı,insanlığa dahi aykırıdır. İnsan, aylarca peksimede ve zeytine muhtaç kalsın da kuvvetini zayi etmesin. Ve bu kötü beslenmenin zararlarını görmesin.Bu, mümkün değildir. Herhalde vapur içinde efradın yatması ve yemesi, hastalar için hastane tertibi **İngiltere** ve **Fransa** devletlerinin aynı olmalıdır. Bizim için karlı iş budur. Muvaffakiyet ancak bu gibi sevkiyatla husule gelir. Bu tertiple Yemen'e gönderdiğimiz efrad sağ ve salim vucutları zinde olarak **Yemen**'e çıkar. Ve iş görür ve iş beklenilir. Yine vapurlar kanalda bekletilmemelidir. Başta sevkiyat için yapılacak bu tertibat bekletilmemelidir. Hudeyde'de, Künefe'de, Luhaiya Mahan iskelelerinde muntazam hastaneler olmalıdır. **Maan**'dan **Akabe**'ye bir şube hattı yapılarak doğrudan doğruya bu iskelelerle Akabe arasında küçük muntazam vapurlar işletilmelidir. Akabe'ye hattın indirilmesinde siyasi bir mahzur yok. Bunu men eden de yoktur. Duyumlar uydurmadır. Şimdilik bu 130 kilometrelik hattın inşası güç ise ve hiç olmaz ise **Süveyş** ile **Portsaid**'de birer hastanemiz olmalı. Yemen iskelelerinde maluller bekletilmeyip sevk edilmelidir. Her halde bu hat yapılmalı. Bu hat bizim için pek kârlı bir hat olur. Akabe, Kızıldeniz iskeleleri içerisinde havası ve suyu itibarıyla en iyisidir. Muntazam kışlalar ve hastaneler yapılırsa Yemen için güzel depo olur ve iklime alışmak için dahi hava itibariyle dahi uygundur. Bu yüzden temin edilecek iktisadî yarara nazaran bu 130 kilometrelik bir hat için edilecek masraf azalacaktır. Maamafih olamaz ise malullerin iskelelere ulaşmasında ve emniyetle yurtlarına dönmeleri konusunda mahalli memurlar yetkili olmalı ve gerekli yardımı yapmayanlar da şiddetle cezalandırılmalıdır. Yemen sevkiyatı ve malullerin dönüşü hususu özellikle nezaret altına alınmalıdır. Başta sevkte olan uygunsuzlukları ve men sebeplerini beyan eylediğimizden Yemen'deki duruma göz atalım; İlkin, Yemen tarihinden bir nebze bahsedelim:

KISA YEMEN TARİHİ

Cennetmekan **Yavuz Sultan Selim Han Hazretleri Mısır**'ı feth ve Çerkez Hükümetini mahvedip hilafeti Osmanlı Devleti'ne intikal ettirdikten sonra Mısır'a ait olan hattı Hicaz ve Yemeni dahi memaik-i şahanelerine ilhak eylediler. Evvelce Mısır sultanı olan **Kansu Gavri** tarafından, Yemen'e emir ta'yin olunan **İskender Bey**'e Mısır valisi **Hayri Bey** tarafından gönderilen emr-i aliyede vukuat hikaye olunarak tarafı hazreti padişahiden dahi ibkaen Yemen'e emir ve serdarlığının iadesine tevcihe yolladığı tebşir edildi.

O, hemen camilerde **Sultan Selim Han Hazretleri**'nin namı şahanelerine hutbe irad ettirerek ve Osmanlı kisvesi giyerek bu sıfatla işe başladı. Bu olay 923 (1517) tarihine tesadüf etmektedir. Yemen'in Mısırlılar idaresine geçmesi dahi Mısır hükümetinin yıkılışından iki sene evvel olmuş idi. Yemen'i Mısırlılar zabt etmeden evvel Yemen'de dört hükümet var idi. Bu dört hükümet yek diğerleriyle uğraşıyorlardı. **Sada**'da icra-i hükümet eden **İmam Şerif** evvelden **Sana**'da icra-i hükümet eyleyen **Sultan Amir**'in Amiriye hükümetini mahvetmek için Mısırlıları teşvik ederek bu hükümetin mahvına ve Sultan Amir'in Mısırlılar tarafından katline sebep olmuştu. Amiriye hükümetinin mahvını mütakip Mısır Hükümeti'nin çöküşü, İmam Şerefüddin için bir nimet oldu. San'a üzerine yürüyerek Mısır askerinden Sana'yı zapt eyledi. Emir İskender dahi tabiileri ile **Zebide**'de karar kıldı. Kendi hesaplarına çalıştılar. 22 yıl Yemen ile ilgilenilmedi. 945 (1529)'da **Kanuni Sultan Süleyman Han** hazretlerinin zaman-ı

saltanatlarında **Hadım Süleyman Paşa,** Hind Seferi'ne giderken **Aden**'e uğrayarak zapt ve yine **Hind**'den avdetinde Aden'e uğrayarak yeterli asker bırakıp, **Gazi Mustafa** namında bir zatı Yemen'e emir ta'yin ile kendisi Mısır'a döndü.Gazi Mustafa'dan sonra **Üveys Paşa** sonra **Ferhat Paşa** sonra **Özdemir Paşa** Yemen'de emir oldular. **İmam Şerefüddin** de Sana'da icray-ı hükümet eyledi. **Özdemir Paşa** muktedir bir zat olduğundan İmam Şerefüddin ve oğlu **Mutahhar** gibi zeki ve değerli kişilere karşı geldi. Ve bunları kuvvetten düşürdü. **San'a** ve **Saide**'yi zapt eyledi. Bugün elimizde bulunan yerlerden daha geniş bir araziyi Osmanlı yönetimine geçirdi ve Yemen'e vali oldu. İmara dahi hizmet etti. Cami ve Medrese inşa ile bunlara lazım gelen vakıflar yaptı. Asıl Yemen fatihi, bu büyük zattır. İmam gailesinden Yemen'i büsbütün temizleyip, esaslı bir idare te'sis edeceği bir sırada **Neşşar Mustafa Paşa'nın Özdemir**'in maksadına muhalif hareketleri, bu mücahit insanın muvaffakiyetinin devamına set çekti. Yerine Neşşar vali oldu. Özdemir de Dersaadet'te döndü.Yemen'in ilk valisi bu zattır. **Özdemir Paşa** Dersaadet'e gelmesiyle Hazreti Padişahın sohbetine nail oldu. Bu zatın kıymetini Padişah olduğu gibi takdir etti. Özdemiri refakat-i şahanelerine aldığı zaman, at başı beraber gider ve O'nun hakkında muhabet ve teveccüh gösterirdi. Özdemir de bu fırsattan ve ahalisine İslamiyetin telkinini ve **Kızıldeniz**'in tamamen Osmanlı yönetimine geçmesini Padişaha arz eyledi. Padişah, bu yüce maksadın husulunu bu büyük zata havale ederek **Habeşistan**'a serdar ta'yin etti. **Özdemir Paşa** bütün Habeşistan'ı zapt etti. Habeşistan'ın merkez idaresi olan **Bundiye**'de karar kıldı. Gayet adilane yönetimle Habeşlileri son derece memnun etti. Habeşliler bir ahid yapacakları zaman **"Ahd-i Süleyman"** diyerek söylerlerdi. O devrin tesiri ecdattan torunlara, dillerine vird edecek derecede intikalinin ve en mühim sözlerini Avrupalıların parola sandıkları **(Ahd-i Süleyman)** sözü, yine Özdemir'in büyüklüğünü gösterir. Nihayet, **Davarda**'da vefat etti ve orada defnedildi ise de oğlu **Osman Paşa** Habeş serdarı olduğu zaman **Massua**'da bir türbe inşasıyla pederinin bakiyyesini oraya nakleyledi Massua'da türbesinde medfundur. Allah rahmet eylesin. **Bun-**

diye'de camii ve medrese inşa etti. Bugün Habeş'te mevcut Müslim unsurun mevcudiyeti şerefini **Sultan Süleyman Han** merhum ile bu zata tahsis etmelidir.

Özdemir Paşa'dan sonra Neşşar Mustafa Paşa, Paşa Kara Şahin Hasan Paşa, Mahmud Paşa, Rıdvan Paşa, Murad Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Koca Sinan Paşa, Behram Paşa, Koca Murad Paşa, Arnavut Hasan Paşa, Sinan Paşa, Cafer Paşa, İbrahim Paşa, Hacı Mehmet Paşa, Fazlı Paşa, Hıdır Paşa, Kansu Paşa, 1629 tarihine kadar yekdiğerini vali ederek Yemen'e vali oldular. Özdemir Paşa'nın kurduğu esas üzerine **Rıdvan Paşa** zamanına kadar **İmam gaileleri** eksik olmamak şartıyla yönetimde muvafakiyet olunmuş ise de Rıdvan Paşa'nın ehliyetsizliği ve **Kadı Karanî** gibi maksattan bihaber adamı en mühim hizmette istihdamı, **İmam Mutahhar**'ın zayi olan nüfuzunun iadesine sebebiyet verdi. Ve Yemen'in bir kısmının **İmam Mutahhar**'ın eline geçmesine sebep oldu. Azliyle, yerine ta'yin olunan **Murad Paşa**'nın şehadeti, büsbütün İmam-ı Mutahhar'a cesaret vererek, San'a üzerine hareket edip, civar kabilelerin dahi Mutahar'a yardımından dolayı Sana'yı zapt eyledi. Adını hutbede okuttu.Bu felaket **Sultan Süleyman Han Hazretleri**'nin vefatları zamanına tesadüf eder.

Her yerde olduğu gibi kişilerin yönetimde etkisi büyüktür. Anasından büyük doğmuş bir zat hiç yoktan bir idare te'sis eder. Öyle bir idare tesis eder ki bozmak isteyenler bile uzun süre bozamazlar. Sonra anasından adi doğmuş küçük bir zat gelir, mevcut idareyi parçalar ve küçüklüğünü tarihlere geçirir.Tamiri binlerce adamın kanıyla ancak onarılabilir. **Özdemir Paşa** birincisine ve **Rıdvan Paşa** ikincisine en tipik örnektir. Bu durum Dersaadet'te lazım olan tesiri hüsule getirdi. Bu defa liyakatli adam aradılar. Yemen valiliğine **Hasan Paşa**'yı bulup gönderdiler. Bu zat maiyetine verilen kuvvet ile Yemen'e geldi. Götürdüğü kuvvetle müdafa durumunda kalarak, işin önemini lazım olan kuvvetin gönderilmesini Dersaadet'e yazdı. **Mutahhar** tarafından üzerine sevk olunan kuvveti yenerek perişan eyledi.

Hasan Paşa'nın isteğiyle Mısır'dan mühim bir kuvvet **Özdemiroğlu Osman Paşa** kumandasıyla **Yemen**'e gönderildi. Babasının hayru'l-halefi olan bu zat, Alikadar'da **Taiz**'i zapt ve **Mutahhar** askerini perişan eylediği sırada üzerine Yemen serdarlığıyla **Koca Sinan Paşa** gönderildi. Pederinin muvaffakiyetini tamamlamaya azmetmiş olan bu zat, üzerine adam gönderilmesine canı sıkılarak geri döndü. **Özdemiroğlu Osman Paşa** büyük bir zat idi. Dönüşü üzücü ise de o sırada Yemen'e gönderilen yöneticiler işin ehli olduklarından bu yüzden ziyan görülmedi. Koca Sinan Paşa, Osman Paşa'nın yapacağını yaptı. **Mutahhar**'ın askerini perişan etti. Nüfuzunu artırdı. **Zemar**'ı zabt etti. San'a'yı zapt etti. Rıdvan Paşa'nın bozukluklarını tamir ve Yemen'de hükümetin nüfuzunu yeniden tesis etti. Özdemir ile oğlunun ve bu zatın hizmetleri takdire şayandır. Sinan Paşa'dan sonra yine gelen valiler iktidar erbabı olup gerek **Behram Paşa** ve gerek **Koca Murad Paşa** zamanında Yemen'de mühim bir gaile zühûra gelmedi. İmam Mutahhar da vefat etti. Murad Paşa'nın imara dahi hizmeti oldu. San'a'da bir cami inşa ile kaleye şehir dışından su getirdi. Cami-i Kebir'i tamir ettirdi. Velhasıl Yemen'e faydalı hizmetler eyledi. Murad Paşa'nın halefi olan **Arnavut Hasan Paşa**'nın Yemen'e büyük hizmeti oldu. Bu zat da büyüklerdendir Bostancıbaşlıktan Yemen eyaletine geldi. Gelirken Bostancılar kethüdası olup, diyanet ve yönetim hususunda iktidar ve fetanetiyle tanınmış Sinan Kethüda'yı kendi kethüdalığıyla Yemen'e getirmek hususunda padişahtanistirhamda bulundu. İstirhamını kabul ettirdi.O'nun iktidarı ve her hususta istihdam ettiği kethüdası **Emir Sinan**'ın gayreti sayesinde Yemen'de muntazam bir idare tesis eyledi. İmam Mutahhar'ın ehemmiyetli ve Yemen'de gaile olacak iktidar ve yetenekte bulunan evlatlarını Dersaadet'e gönderdi. Bu gaileye son verdi. O sırada zühûr eden **İmam Kasım**'ın isyanına set çekti ve kethüdasını **Saide**'nin zaptına memur eyledi. **Saide** de zapt olundu ve Saide havalisi kamilen itaat altına alındı. 989 (1573) tarihinden 1013 (1597) tarihine kadar **Hasan Paşa** Yemen'de bulundu. Yemen'i kamilen inzibat altına aldı. Osmanlı askeri yanında Yemenlileri de istihdam etti.Zamanında ne kadar isyan çıktıysa bastır-

dı. Emir Sinan'ı her yere gönderdi. Emir Sinan, gittiği yerden muvaffakiyetle döndü. Hasan Paşa Yemen'den dönmeyi istirham ederek ve yerine Kethuda Emir Sinan'ın Yemen eyaletine vali kalmasını talep etti. Talebi kabul edilerek Hasan Paşa Dersaadet'te şan ve şerefle karşılanıp Yemen eyaletine **Kethüda Emir Sinan** Paşalıkla ta'yin olundu. Hasan Paşa Yemen'i tamamen zapt ve Osmanlı yönetimini t esis eylediği gibi imar hususunda dahi pek büyük hizmetleri olmuştur. San'a'da **Bekirî Camii**'ni inşa ve camiye vakıf olarak han ve hamam inşa eylemiştir. Pek çok yere mescit inşa ile yolları tanzim edip, muntazam havuzlar yaptırmıştır.

Hasan Paşa'nın Yemen'den dönüşü **Sultan Mehmet Han**'ın vefatıyla **Sultan Ahmed Han** ilk cülüsünu mütakip 1013 (1597) yılı başındadır. **Sinan Paşa,** Hasan Paşa'nın usulunu takip ile idarede daima muvaffakiyet gösterdi. Dersaadet'te hamisi Hasan Paşa bulunuyordu. Hasan Paşa'nın vefatından sonra Sinan Paşa, Yemen'den azlolunarak evvelce Hasan Paşa'nın hazinedarı olan **Cafer Paşa** Yemen'e vali oldu. Sinan Paşa'nın valiliği üç sene devam etti. Sinan Paşa'nın valilikten alınması neye dayanmaktaydı? Bu, belli değildir. Yemen valiliğinin önem kazandığı bir sırada para tamahı olması dahi mümkündür. **Cafer Paşa,** gelir gelmez Sinan Paşa'nın hesabını tetkike koyuluyor. Sinan Paşa hiddet ediyor. Cafer Paşa'nın bu görevi tevdi ettiği defterdarı, divan hükümeti idam ediyor. Sinan Paşa dönerken, **Muha**'ya varır varmaz hastalanıp vefat ediyor. Cafer Paşa, Sinan Paşa'nın emvalini zapt eyliyor ve oğlunu dahi refakatına alıyor. Her ne hal ise bu cihetlere bir şey denilemez ve günaha girilemez. Sinan Paşa'nın Yemen'de pek büyük hizmetleri vardır. 27 yıl Yemen'de bulunarak bu gün Yemen'de idaremize henüz alamadığımız yerleri idare ile şakileri toplayarak Yemen'de nüfuzu te'sis etmiş ve Yemen ahalisini istihdam ile istifade eylemiş, şahsına büyük bir kıymet kazandırmış zamanın nadir yetiştirdiği kişilerdendir. Cenab-ı Hak rahmet eylesin. İmarate pek çok hizmeti olmuş Yemen'in her noktasına gitmiş olduğundan yaptırdığı büyük havuzlar ve mescitler gibi hayırlı eserleriyle iyi şöhretinin anılmasını sağlamıştır. Yemen'de görülen her çeşit imar faali-

yeti Araplar Sinan Paşa'ya atfederler. **Cafer Paşa** da Hasan Paşa'nın yetiştirmesi olduğundan aynı usulü takip ederek 1021 (1605) tarihine kadar yönetimde muvaffak oldu. Bu tarihte azliyle yerine ta'yin olunan **İbrahim Paşa,** Muha'ya çıkar çıkmaz ilk işi, Cafer Paşa'nın hesabını karıştırmak oldu. ve Paşa'nın açığını bularak aldı. **İbrahim Paşa** da yolda hastalanarak vefat etti. Garip tesadütür, olacak Cafer Paşa Yemen'e vali olup Yemen'e geldiğinde selefi Sinan Paşa da dönerken vefat etmişti. Kendi azlolup giderken halefi dahi yolda vefat eyledi. İbrahim Paşa'nın vefatı üzerine İbrahim Paşa ile beraber gelen kathüdası ve sipahi askerin kumandanı ağa tarafından Cafer Paşa'ya bir vali ta'yin oluncaya kadar vekalete bulunması rica olunduğundan Paşa da ricayı kabul ile **San'a**'ya döndü. Sana'da bulunan **Emir Abdullah Çelebi** vekili olduğu Paşa azlolunduğundan hükmü olmayacağını bildirdi. Cafer Paşa, Emir Abdullah'a, cevaba bile tenezzül etmedi Paşa beraberinde olan asker ile Emir Abdullah'ın maiyeti ve yine Emir Abdullah'ın **İmam Kasım**'a müracaatı üzerine, İmam Kasım'ın tabiileri arasında harb oldu. Cafer Paşa galip gelerek Emir Abdullah idam edildi. Paşa törenle **San'a**'ya girdi. Emir Abdullah, Cafer Paşa'ya galebe etmek emeli ile, çeşitli cephelerdeki askerleri **San'a**'ya getirtmiş olduğundan **Saide** dahil olmak üzere birçok önemli yer, **Kasım**'ın eline geçti. **Cafer Paşa, İmam Mutahhar** evladından **Emir Mehmed Bin Abdurrahman bin Mutahhar**'ı, İmam Kasım aleyhine kullanarak istifade eyledi. Gerek O'nun ve gerek **Emir Hıdır**'ın hareketi ve İmam Kasım'ın Emir Abdullah Çelebi'nin hareketi dolayısıyla zaptettiği yerler geri alındı. 1027 (1611) tarihine kadar Cafer Paşa Yemen'de kaldı.

1611 tarihinde **Hacı Mehmed** Paşa Yemen'e vali olarak geldi. Sinan Paşa'nın oğlu olan **Emir Mehmed**'i askerler üzerine serdar ta'yin eyledi ve ilkin **İmam Kasım** ile uzlaşmak fikrine sahip oldu. Yemen'in bir kısmını **Saide** dahil olmak üzere İmam Kasım'a terk etti. Bu meziyetsiz zat iktidarsızlığını gösterdi. Cafer Paşa'nın askerinden bir kısmı imam Kasım'ın avanesiyle birleşip savaşmışlar,yenilmişler ve alıdkalrı yerler geri alınmış olduğu halde bile **Hacı Mehmed Pa-**

şa'nın bu hareketi kendisinin iktidarsızlığı ile tarif olunabilir. Zaten o sıralarda **Sultan Mustafa**'nın cülusu ve ve sonra da tahttan indirilmesi vukuu bulup yeniçeri karşılıkları olduğu sıralar olduğundan Yemen'e önem verilmemiş, Yemen'e vali gönderilecek yetenekli haiz adam aranılmamış ve belki ta'yinde dahi bu husus gözetilmemiş olduğundan durum bozulmaya başlamış idi. Ancak o esnada **İmam Kasım**'ın vefatı vuku bulunduğundan daha fazla bir zarar görülmedi.

1031 (1615)'te **Mehmed Paşa**'nın yerine **Fazlı Paşa** vali ta'yin olunarak Yemen'e geldi. 33 (1617) tarihine kadar yönetimde bulunarak, aldığı rüşvetlerle şöhret buldu. Azliyle, yerine **Hıdır Paşa** vali ta'yin olunduğundan irtikab ve rüşvetin ortaya çıkarılmayıp kapatılması için **Defterdar Abdulhayy Efendi**'yi **Hamra**'da boğdurdu. Yerine gelen **Hıdır Paşa** da **Muha** iskelesine çıkar çıkmaz ikinci Sinan Paşa'nın mahdumu, Emir Hıdır'ı idam ederek pederinin yanına defnettirmiş ve bu zat, ilk işinde nisbeten yetişmiş bir zatın mahvına gayret göstermiştir. Hıdır Paşa'nın esas maksadı para ve mal toplamak olup Yemen'de bulunduğu müddette bu hususta kusur etmeyip, dönüşünde beraberce götürmek için **Muha**'ya depo etmiş.

Rüşvet ve Yemen işleriyle uğraşmamak sebebiyle yönetim yok mesabesine gelmişti.İmam Kasım'ın oğlu **Muid,** bundan yararlanarak önemli yerleri zapteylemiştir. Nihayet İmam Muid, San'a'yı da muhasara eyleyerek **Hıdır Paşa**'nın iktidarsızlığından istifade eyledi. Sana'ya imdad olarak Mısır'dan asker istenilmiş ise de Mısır valisi çok asker gönderirse masrafı mucib olacağı ve hiç gönderemez ise mes'ul kalacağını nazarı mütalaaya alarak **Aydın Paşa** kumandasıyla az bir kuvvet gönderdi. Bu zat da **Muha** iskelesine çıkar çıkmaz Hıdır Paşa'nın biriktirdiği servete kavuştuğundan pek ziyade memnun oldu. Maksuduma nail oldum; **Hıdır Paşa** ne yaparsa yapsın dedi. Hıdır Paşa da icraatının günahı olarak imam Muid'e Sana'yı terk ile eman verilerek Hudeyde'ye indi. **Kansu Paşa** Mısır'dan yeterli asker ile Yemen'e gönderilmiş ise de bunun da iktidarsızlığı sebebiyle 1040 tarihinde büsbütün Yemen **İmam Muid** idaresine geçerek Osmanlı askeri tümüyle Yemen'den çekildi. Bu durumu gözümüzün önünde tutarak

muhakememizi yürütelim: **Hacı Mehmed Paşa, Fazlı Paşa** ve **Hıdır Paşa** gibi irtikab ve iktidarsızlıklarıyla meşhur olmuş kişilerin seçilmesinde **Dersaadet** ne halde idi. Yeniçeri karışıklıkları, **Sultan Osman**'ın alçaklar elinde şahadeti, **Abaza Paşa İsyanı** İbraniler tarafından **Bağdat**'ın zapt olunması **Gürcü Mehmed Paşa** gibi beş Padişah'a hüsnü hizmeti olan bir zatın ve O'nu müteakib **Sadrazam Hafız Paşa**'nın zorbaların arzusu üzere idamları ve ardı arkası kesilmeyen **yeniçeri isyanları** ile meşgul idi. **Sultan IV. Murad** dahi henüz çocuk yaşta bulunuyordu. Bu devirde ancak böyle insanlar tayin olunur. Yemen'in elimizden o sıralarda çıkması bu gibi sebeplerledir. **Sultan IV. Murad** Yemen'in sükutu tarihinde yirmi yaşına gelip ordusunun başına geçti ise de Yemen gitmiş bulundu. **Sultan Süleyman Han** Hazretlerinin vefatlarında **Rıdvan Paşa**'nın iktidarsızlığı neticesi San'a, İmam Mutahhar'a geçmiş idi. Derhal **Hasan Paşa, Özdemiroğlu Osman Paşa, Koca Sinan Paşa** Yemen'e gönderilerek, birbirinden kıymetli bu gibi kişilerle Yemen bütünüyle zaptedildi. Rıdvan Paşa'nın hataları tamir olunmuş idi. Son devrede ise birbirinden iktidarsız ve hırsız adamların gönderilmesi Yemen'in büsbütün elden çıkmasına sebep oldu. Her iki devrede adam seçimi hakkında olan işlemleri mukayese edersek, birincisinde maslahata adam arandığını ikincisinde ise adama iş arandığını netice olarak görürüz. Merkezinkargaşa ile boğuştuğu sıralarda iktidarsız adamlar gönderilmiştir.

Yemen, iyi idareye tabi olduğu sıralar, tamamiyle masraflar çıktıktan sonra Dersaadet'e ayrıca yılda yüz elli bin (altın) lira kadar göndermiş ve Yemen ahalisinden dahi istifade edilerek Yemen'deki kuvvetin herhalde dörtte biri Yemenlilerden oluşturulmuş ve imamın bu kuvvetten istifadesi engellenmiştir.

O vakitler Yemen valileri geniş yetkiyi haiz idiler. Muktedir kişiler olarak,bu selahiyetlerini yaptıkları hizmetleriyle ispat ettiler. İktidarsızlıklar ise, geniş yetkilerini suistimal ile büyük çapta fenalık ettiler. Muktedir valilerin tatbik ettikleri usul imamların istifade ettikleri kuvvetten istifade etmek ve imamları zayıf düşürmek, daima imamla-

ra karşı muhalif bir kuvvet bulundurmak ve iktidarları nisbetinde imara çaba harcamak idi. bugün Yemen'de bu usulü takip edemiyoruz. El'an imamın menfaatlerini temin için kullandığı kabileleri kullanamıyoruz. İmam bu yüzden istifade ediyor. Mesela **Cafer Paşa** zamanında **Emir Abdullah**'ın alçaklığıyla **Saide** ve civarı ve bütün mevkiler elden çıkmış ve Sana'da **Emir Abdullah** ile **İmam Kasım** birleşmiş idi. Cafer Paşa mazul bulunduğu halde bile, derhal zekasıyla imam Mütahhar evladı askerleri Osmanlı kumandasına alarak, İmam Kasım'a mukabil bir kuvvet hazırlamış, **San**'a ve **Saide**'yi kamilen zapt eylemiştir. İmametin ehemmiyeti aşağıda açıklanacak ise de bugün imameti çıkarların doğurmuş olduğu ve devamının da bu yüzden olduğu muhakaktır.

Yemen'in bir kısmı ekilebilir ve bir kısmı ekilemez durumda olup, zaruri ihtiyaçlarını memleketinde tedarik ihtimali olmayanlar, memleketleri haricinde çalışmaya mecbur oldukları tabiidir. İmam, bundan yararlanarak, maişeti zayıf olan kabileleri askerlikte kullanır. Bu gibi kabilelerin tahsilatı icra edecekleri kıtaları vaktiyle ayrılmıştır. Mesela **Zü Mehmed** ve **Zü Hüseyin** kabilelerinden birliklere **Taiz** ve civarı, Yemenlilere **Hiraz** ve civarı, **Yam**'lılara **Anis**'in Dağlık doğu kısmı kıs **Haşidilî**'lerin Nasır Mebhut Cemaatine **Afir Anis**'in doğu dağlık kısmı ve Hacce civarı tahsis edilmiş ve öteden beri bu kabileler askerlikle istihdam olunmuşlardır. Hiraz'ın Yemenlilere ve Taiz'in zü Mehmedlilere ta'yinindeki hikmeti dahi askerlik eden adamların kendi kabilelerinden uzak bir halde vazife ifa eylemeleri, gereğinde isyan ederler ise kendi kabilelerinin yardımlarına mazhar olamamaları gibi dakik noktalar nazara alınmıştır. Sırasında bu durum, esaslı bir surette beyan edileceğinden burada bu kadarcık bir malumat ile iktifa edelim. Zor durumlarda sırf yabancı askerle mukabele mantıksız iş olduğundan imamın istifade ettiği kabilelerden istifade, devletimiz için de zaruridir.

İmam Muid'in Yemen'in idaresini eline aldığı tarihten 1256 (1830) tarihine kadar Yemen, İmamlar idaresinde kaldı. Maamafih her zaman için kargaşa eksik olmadı. Çünkü imamlar çoğaldı. Birbirleri

üzerine hareket ettiler. Şahsî menfaatleri yüzünden pek çok kanlar döküldü. Yemen'de imametin zühûrundan şimdiye kadar imamların çatışması yüzünden mahvolan insanların yeniden dünyaya gelmeleri icap etse Yemen nüfusu kadar bir nüfus oluşur.

İmamet, **Zeydî Mezhebi**'yle beraber Yemen'e gelmiştir. Tarihi Hicrî 284 tarihidir. Bu tarihte Abbasî Halifeliğinden Yemen'de bir vali bulunurdu. **Seyyid Yahya** namında bir zat, **İmam Zeyd** hazretlerinin mezhebine salik olmuş, **Saide**'ye gelerek vaazlarıyla ahaliyi kendisine biat ettirmiş ve Sana'daki valiyi korkutarak kendisini imam tanıtmıştır.

Bin seneyi aşkın bir zamandan beri Zeydî Mezhebi Yemen'de yaygındır.Bu mezhebin gereği olarak imam olacak zatın Evlad-ı Resul'den (Peygamber torunu) olması ve gerekli şartları haiz bulunması şarttır. Bu şartlar dindar, cesur, alim,fazilet sahibi,cömert olması gibi on dört sıfat ile gösterilmektedir. Bu gibi vasıfları taşıyan Peygamber Torunu bir zatın imameti makbuldur. Şimdiki halde Zeydî uleması tarafından bu gibi evsafı aranılarak imam intihap olunursa da **İmam Hamideddin**'in vefatıyla oğlu **Seyyid Yahya**'nın imamete tayini, pederden evlada intikal eder gibi olunmuştur. Maamafih Yemen'e Zeydî Mezhebi gereği, *"Haşimî yani peygamber soyundan olan biri kılıç ile huruc eder ve aynı zamanda alim ve adil olur ise imam olur"* kuralı geçerli olduğundan birçok imam ortaya çıkmıştır.

Saide'de bir imam olduğundan Yemen'de bugün iki imam vardır.kendisinde kudret gören, taraftar peyda eden seyyid kılıcını çekip ortaya çıkıyor cihadı yek diğerinin kanını dökmekte ve müslümanlar arasına nifak tohumu serpmekte görerek kişisel menfaat uğrunda pek çok nüfus telef oluyor. Cihadın bu surette anlaşılması cehalettir, demekten başka çare yoktur. Yemen'de Zeydi Mezhebinde bulunanlar **Sana** ve **Saide** civarları, **Anis, Amiran, Haşid, Şerefeyn, Cebel-i Şahare, Hacce, Hacûr** cihetleri ahalisidir.

Yemen'de Zeydiler, mevcud ahalinin üçte birinden azdır. Bütün Yemen'in Tihame'si ve Asir'in Tihame ve dağlık kısmı, Cebel, Rima, Cebel-i Beri, Cebel-i Hifaş ve Cebel-i Melhan ve Taiz sancağı kami-

len Şafi-i Mezhebidir. Aden Cah ahalisi Hanefi ve Şafi, sözde Kuran-ı Azimüşşanın batıniyle amil olmaya çalıştıklarını iddia ederek, **Batıni** olduklarını bu suretle kapatmaya çalışmaktadırlar. Mezhepleri Zeydi imamlarına muhaliftir. Yemenliler bu mezheptendir. Asir Cebelinde **Vehhabiler** vardır. Necide doğru Vehhabi Mezhebi salikleri devam eder. Bunlar da mezhepleri gereği imamet hakkındaki fikirleri Zeydiler'in aksidir. İmamet için seyyid olmayı değil kudreti şart kılarlar.

Yemen'de bulunan nüfusun üçte biri ehl-i sünnetttir. Üçte biri de Zeydi Vehhabi ve İsmaili mezheplerinin salikeridir. Bir buçuk milyon Zeydi tahmin ediyorum. Zeydi Mezhebi gereği olarak Yemen'de imamet iddasında bir veya birkaç imam her zaman için bulunur ve bin yılı aşkın böyle devam edip durur. Bu nedenle problemler de eksik olmuyor.Bunlar ya birbirleriyle yahut askerlerimizle savaşır dururlar,böylece birçok müslümanın kanı dökülür.

1250 (1834) tarihine kadar imamlar elinde kalan Yemen'de imamlar yekdiğeriyle uğraşarak vakit geçirmişlerdir. Bu tarihte Mısır'lı **Mehmed Ali Paşa** Yemen'e dahi el attı. **Hudeyde** ve **Luhaiya**'yı gönderdiği askere zapt ettirdikten sonra **İbrahim Paşa**'yı bir sefer ordusuyla ile Yemen'e gönderdi. O, bütünüyle Yemen'in Tihame'sini ve Taiz'i zapt ile bir idareye bağladı. 1256 (1840) yılına kadar Yemen, Mısır idaresinde kaldı. Mehmed Ali Paşa Ordusu, Osmanlı ve müttefik ordularıyla yenilgiye uğratılınca ve Mısır arazisi 1256 fermanı hümayuniyle ta'yin olduktan sonra Yemen'de bulunan Mısır askeri çekilmiş ve o sıralarda devletin meşguliyeti sebebiyle Yemen'e asker sevki kabil olmadığından Ebu-Ariş şeriflerinden **Şerif Hüseyin** adlı kişiye asker gönderilinceye kadar Yemen'in idaresi havale edilmiştir. Mısır askeri Yemen'den çekilmiş ve henüz Osmanlı askeri Yemen'e gönderilmiş olduğu şu sırada İngilizler kömür deposu yapmak üzere **Aden**'e girdiler. Girdikten sonra Osmanlı Devleti'ne haber verip kömür deposu yapacaklarını bildirdiler. Arap Yarımadası'na yabancıların girdiği ilk nokta birasıdır. Keşke girmez olsaydı. Ve müsaade edilmez olsaydı. Cennet-mekan **Sultan Abdülmecid Han** Hazretlerinin zama-

nında 1265(1849) tarihinde Yemen, Dersaadet'çe nazarı ehemmiyete alınmış ve yabancılara kapatılması ciheti düşünülmüş, Mekke şerifi olan **Şerif Mehmed Bin Avn** ve yardımcısı **Tevfik Paşa**'nın Yemen hakkındaki iş'aratı tasvip edilmiş, belirtilen tarihte Hicaz'dan alınan bir tabur Mısır'dan tertip olunan askerle toplam üç bin mevcutlu bir kuvvetle **Şerif Mehmed bin Avn** ve yardımcısı **Tevfik Paşa** Hudeyde'ye çıktılar. Tevfik Paşa kuvvetinin azlığına bakmayarak Sana'nın zaptı hevesine düştü. O sıralarda ise Yemen'de imamların nüfuzu hiç menzilesinde ve kabileler şeyhler yönetiminde bulunup, imama ehemmiyet bile vermemekte olduklarından Sana'da imamet eden **Mehmed Yahya** dahi bu halden son derece şikayetçi idi. Hudeyde'de bulunan Mekke Şerifi tarafından **İmam Yahya**'ya **Seyyid İshak Efendi** gönderildi. İmam Yahya askerin Hudeyde'ye gelmesine memnun oldu ve kendisinin dahi Mekke Şerifi gibi olacağı ve hükümetin tahtı muhafazasında kalacağı ve aşiretlerin şerrinden emin olacağı fikrine istinaden San'a civarında refakatine aldığı beş altı yüz adamıyla Hudeyde'ye geldi. Maamafih askerin miktarını Seyyid İshak Efendi'ninbelirttiğinden az buldu. Tevfik Paşa, Hudeyde'deki askerden bin iki yüz kadar bir kuvvet ayırarak İmam Seyyid Yahya ile Sana'ya hareket etti. İmamın, Osmanlı askerini Sana'ya götürmesi urban'ın (aşiretlerin) canını sıktı. İmamdan nefret ettiler. Tevfik Paşa da askeri toplu bulundurmadı. Sana'ya ulaşmalarının ertesi günü Cuma günü asker çarşıya çıktığı zaman Arap aşiretlerinin hücumlarına uğradılar. Bu ihtiyatsız hareket neticesi doksanı aşkın asker şehid oldu. Askerin bir kısmı kaleye bir kısmı camiye sığındılar. Tevfik Paşa da yaralandı. İmam Mehmed Bin Yahya'yı aşiretler hapsettiler. Yerine **Ali Mihri**'yi imamete getirdiler. Tevfik Paşa yirmi beş gün muhasarada kaldıktan sonra İmam Ali Mihr'in delaletiyle mevcut asker maiyetiyle Hudeyde'ye geri dönmüştür. Tevfik Paşa'yı Sana'ya götüren eski İmam **Mehmed Bin Yahya** dahi Ali Mihri'nin emriyle hapse atılarak işkencelerle katledilmiş techiz ve tekfin edilmediği gibi cenaze namazı bile kılınmamıştır. Bu olay, bize bir hakikat telkin eder. Bugün Yemen'deki imamet me'selesine bir nihayet vermek için, imam olan zatın Zeydi kadısı ve

yahud Sana Şerifi ünvanıyla Sana'da oturması uygun görülebilir. Ancak imameti doğuran duruma çare bulunmadıkça yani imamın istihdam eylediği adamları, imamın ettiğinden daha güçlü kılınacaklarına dair akılları erdirilmedikçe bu husus boştur. İmamın ölümü halinde derhal yerine başkasını ta'yin ederler. Bu durum,önceki olaylarla sabittir. İmamet iddasında bulunanların bu işe yanaşmamaları **Mehmed Bin Yahya** gibi imamlar içindir. Tevfik Paşa'nın Hudeyde'ye gelmesi üzerine, Hudeyde'de karar kılınmış bu tarihten 1286 (1870) tarihine kadar Yemen mutasarrıflık şeklinde hükümeti ancak Tihame cihetinde hükümet te'sis edilebilmiştir.

Yemen hakkında önemli olan bu zamanlardır. Mısır valisi bulunan **Said Paşa** türlü türlü emeller beslemiş yeni yeni imtiyazlar kazanmış, hükümdar olmaya yeltenmiş buna mazhar olmak için de **III. Napolyon**'un şaşa'alı ikbalindan istifade ile Napolyon'a yaranmağa çalışmıştı.Napolyon da Mısır'ı yutmak ve bu sıfatla bu kişinin amaçlarını destekler gibi bir politika izlemişti. Bu sırada evvelce Mısır'da Fransız konsolosluğu eden **dö Lesbes** vasıtasıyla kanalın imtiyazı istenildi. **Said Paşa** da bu imtiyazı Fransızlara ihsan eyledi. Her ne kadar Bab-ı Ali ilkin muhalefet etmek istemişse de imtiyaz verilmiş olduğundan ehemmiyeti olmadı. Napolyon'un parlak devri olduğu için tasdik edildi. Kapımızın bekçisini ecnebiden ta'yin ettik ve kendi kapımızdan geçecek, kendi vapurlarımıza dahi para vermek mecburiyetinde kaldık.

Said Paşa'nın vefatıyla Mısır Valisi olan **İsmail Paşa** dahi selefinin mesleğini tutmuş Sultan olmak düşüncesiyle kendisinin düştüğü kuyuyu bizim için kazmıştı. Bu zat, halkın zararına büyümeyi hedefleyip Avrupa'yı dolandırarak o sıralarda elde ettiği kârları bu uğurda sarf eyleyerek, maksadının gerçekleşmesi için paraları bu uğurda sarfeyleyerek, maksadının gerçekleşmesi için uğraştı. Paşa'nın fikri Kızıldeniz'in her iki sahilini dahi Mısır'a ilhak ciheti idi. Kızıldeniz'in batı sahilleri o vakitler doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin idaresinde olup **Habeş Eyaleti** namıyla Cidde Eyaleti'ne mülhak bulunuyor idi. O zamanlar **Cidde** eyalet idi. Burada bir bölük askerimiz vardı ve yıllık yirmi beş bin lira varidat alınmakta ve Kızıldeniz'in her

iki ciheti tamamen idaremize bulunmakta idi. **Asir**'li **Mehmed İbn-i İyd,** 1281'de isyan ederek Hudeyde üzerine doğru hareket eylediğinden İsmail Paşa bu fırsattan hemen istifade eyledi ve büyük ihtimalle kendisinin organize ettiği bu fırıldağını çevirerek te'dip bahanesiyle Asir'e gönderilmek üzere üç tabur Mısır askerini sevk etmeye müsaade aldı ve hemen üç Mısır taburuna süvari ve topçu birlikleri de ekleyerek **Cidde**'ye ve sonra **Künefe**'ye gönderdi.Yine bu tarihte **Bab-ı Ali**'ye müracaat ile Habeş Eyaleti sayılan Kızıldeniz'in batı sahilini Osmanlı askerinden tahliye ettirrerek kendi idaresine terkettirmeyi istirham etti. Mısır'daki **"Take"** ciheti ile Arapların ıslahı ve ticareti sebep gösterdi. Bu acaip sebep ve haksız istirham ol vakit kabul edildi. **İsmail Paşa** taleplerine kavuşmak için kesenin ağzını açmış ve yolunu da bulmuş olduğundan güçlük çekmedi. Sözde üç sene müddet için 7.500 kese yıllık akçe Mısır vergisine eklenmek şartıyla **Habeş Eyaleti** Mısır idaresine verildi.

Üç yüz sene önce **Özdemir Paşa,** Kanuni Sultan Süleyman Han Hazretlerini teşvik ederek bu kıtayı zapt eyler ve Habeşistan'da İslamiyeti yayarak Afrika'yı bir müslüman memleketi ve Osmanlı ülkesi haline koyarken, üç yüz sene sonra Mısır Hidivi'nin düşüncesini bildikleri halde, Osmanlı Devlet adamları, padişahın yanıltılmasıyla Habeş'in elden çıkmasına sebep olurlar. Her iki zamanın memurları arasındaki bu fark ilginçtir.

Kızıldeniz'in batı sahili Mısır idaresine geçtiğinden, Mehmed İbn-i İyd'a da emirülümeralık verilerek ve Asir emiri ta'yin edilerek pamuk ipliğine bağlandıktan sonra 1286 (1870) tarihine kadar iş, bu surette devam eyledi. Yine İbn-i İyd isyan ederek, 1287'de önüne gelen kabileleri ezerek, kadınların kulaklarındaki küpelere varıncaya kadar alıp, Hudeyde'de o güne kadar kaldı.

Bâcel Şeyhü'l-Meşayıhi **Ali Hamid** dahi, tabiileri ile isyancılara katılarak **Hudeyde**'yi muhasara ettiler. Hudeyde ahalisi bu toplanan Arap isyancıları mevcdunun kırk bin kadar olduğunu mübalağa ile söylerler. Bu durumun İstanbul'daki yansıması ve **İsmail Paşa**'nın parmağının olduğunun söylenmesi Dersaadet'i düşündürdü.

İsmail Paşa'ya bu defa Yemen'in ıslahı havale edilerek, Yemen'e sevolunmak üzere,bir Tümen hazırlandı. Ve İsmail Paşa'nın harekatına set çekmek zamanının geldiği artık anlaşıldı. İsmail Paşa'nın donanma hazırlamaya hukuken hakkı olmadığı ve O, bunların icrasına tasallut eylemeğe kalkışmış olduğundan donanması da elinden alındı. Evvelce **Tur-ı Sina** yarımadasıyla o taraftan, Kızıldeniz'in doğu sahili, Hicaz vilayetinden ayırtılarak sözde Mısır'ın selameti için Mısır idaresine vedia olarak terk edilmiş idi. Bu defa da İsmail Paşa Bab-ı Ali'yi iğfal ile Yemen'e asker sokmaya muvaffak olmuş olsaydı, Kızıldeniz'in her iki sahili, Mısır idaresine geçerek bugün batı sahili nasıl ecnebi eline geçmiş ise, doğu sahili de o hale gelir idi.

Redif Paşa'nın kumandasında olarak Yemen'e gönderilen tümene **Muhtar Paşa** kurmay başkanı tayin edildi. Yemen'e sevk olundular. Tümenin varmasından evvel Hudeyde mutasarrıfı Halep'li **Ali Paşa** ve kumandanı Albay Ahmed Bey ve Hudeyde'de bulunan iki tabur Osmanlı askeri ile ahalinin gayretleriyle eşkıya mağlup edilmiş ve **İbn-i İyd** muhasaradan feragatla avanesiyle Asir'e çekilmiş olduğundan karargah, Asir kıtasının iskelesi olan Künefe'de kuruldu.

Hal ve **Şakik** İskeleleri dahi mevkileri münasebettiyle bu vazife için sevkiyat merkezi oldu. Erzak, bu yere icra olunacak sevkiyatı müdrik bir askeriyenin, o zamanda Dersaadet'te mevcut olması sebebiyle sevkiyat muntazaman icra olundu. Bu Tümen'e **Mekke Şerifi** de katılmıştı.Bu harekatta çok gerekli olan nakil vasıtaları, kısmen Mekke Şerifi tarafından Hicaz'dan ve kısmen civardaki Araplardan satın alınmak suretiyle ikmal ve Dersaadet'ten gönderilecek askeri malzemeler muvaffakiyetle taşındı. **Ebha, Suğa, Ridde** zapt olundu. Asir hattı bütünüyle itaata alındı. O sıralar **Redif Paşa**'nın müşirliği **Muhtar Paşa**'nın ferikliği (Korgeneral), Miralay (Albay) **Hüseyin Fevzi, Osman** ve **Vali Bekir**'in livalıkları (Tuğgeneral), Kaymakam (yarbay) Fazlı ve Mehmed Ali, Bekir'in Miralaylıkları (Albaylıkları) ve Binbaşı Mehmed Ağa ve Kolağası Ahmed Feyzi ve Ragıp Efendilerin bir derece terfi rütbeleri iradesi geldi. Bu terfi eden zatlar Müşir

Redif, Müşir Gazi Muhtar, Müşir Hüseyin Feyzi, Müşir Gazı Osman, Müşir Fazlı, Müşir Ahmed Feyzi Paşalar ve ve arkadaşlarıdır.Yaşayanların Rusya Muharebelerinde (1878-1879) ve başka görevlerde birçok yararlıkları görülmüştür.Yunus Bey dahil olduğu halde bu kahramanlarının en önemlileri bu Tümende görev alan kişiler idi. Bu satırları,Osmanlı Devleti'nin o tarihte Yemen'e gönderdiği subaylara verdikleri ehemmiyeti meydana koymak için yazdım.

Redif Paşa'nın hastalanarak İstanbul'a dönmesi üzerine **Muhtar Paşa** mareşallik ile umumi kumandan oldu ve Asir'in teşkilatı yapılıp **Osman Paşa** kumandasında yeterli asker bırakılarak Muhtar Paşa kalan kuvvetlerle Hudeyde'ye geldi. San'a üzerine hareket etti. Araplardan muhalefet edenleri te'dip ve önemli noktaları zaptetti. **Tevfik Paşa**'nın Sana'dan 1265 (1845) tarihinde ne suretle döndüğünü sırasında yazmıştık. O zamandan bu tarihe kadar Sana'da birkaç imam türemiş ve yek diğeriyle uğraşarak halkı kargaşa içinde bırakmışlardı. Halk bunların zulmü altında ezilmiş bu halden usanmış olduklarından imamı tard eylediler. Sana'da yerlilerden **Muhsin İyd,** San'a şeyhi namıyla yönetimi ele geçirmişti.Osmanlı askerini bu şeyh iyi karşıladı ve ordu San'a'ya savaşsız olarak girdi. **Taiz** de zapt olundu. Ancak Lehucc Şeyhi **Aden**'e müracaatla İngilizlerin himayesine iltica etti. Keşke bu adama o tarihte her ne lazım ise yapılıp bu ilticasına mahal bırakılmasaydı.Bugün koca bir prenslik kadar bir yer İngiltere idaresine geçmezdi.

28 ay süren bu askerî harekat esnasında Yemen'in şimdiki halde elimizde bulunan yerlerinden daha fazla arazi idaremize alındı. Yemen vilayeti ve **Yedinci Ordu** teşkil edildi. Vilayet teşkilatı şu suretle kuruldu

Vilayet merkezi San'a şehri olup **Cebel-i Hiraz, Taiz, Hudeyde** ve **Asir** olmak üzere dört sancağa ayrıldı: **Cebel-i Hiraz Sancağı,** Kevkaban, Amiran, Anis, Yerim; Taiz Sancağı: Muha, Aden, Medineteyn, Kaatba; **Hudeyde Sancağı,** Hudeyde, Ebu Ariş, Zebid, Luhaiya, Zeydiye, Cebel-i Rima, Bacel; **Asir Sancağı,** Ebha, Sabiya, Rical'ul-Mea, Künefe'de, Benî Şehr, Gamid, Zahran kazalarını kapsamaktaydı.

Askerî teşkilata gelince, Hicaz dahil olmak üzere Yedinci Ordu üçer taburlu piyade alayı ve beş Talia taburu ve iki taburlu bir seyyar topçu alayından ibaret olarak teşkilat yapıldı. Yemen meselesi üzerine o zaman Yemen'e gönderilen kuvvetin on altı tabur olduğu ve yirmi sekiz ay zarfında Yemen'e gelen eratın yirmi iki bin küsür efraddan ibaret bulunduğu ve telef olan miktarın dört bin küsür kişi olduğu **Yemen Tarihi**'ni yazan **Raşid Paşa** merhum tarafından zikredilmektedir.

Herhalde gerek İstanbul'un gösterdiği kolaylık, gerekse giden memurların gösterdikleri fedakarane gayret ve ihtimam ile Yemen yeni baştan feth edilip düzene konulmuştur. **Ahmet Eyüp Paşa** merhuma **Muhtar Paşa** Yemen valiliğini şu durumda teslim etmiştir: Devletimizin **Bosna** ve **Hersek** İsyanı ve sonra **Sırp** ve **Karadağ** Muhabereleri ve sonra **Rusya** Muharebesiyle meşgul olması nedeniyle Yemen bu tarihlerde şimdiki gibi idare olunmuş, yeni bir gelişme olmamıştır.

Yemen'in geleceğine işişkin önemli gelişmeler Rusya muharebesinden sonra vuku buldu. Fransızların mağlubiyeti ve Napolyon'un sevkiyatıyla Fransızların Mısır hakkındaki fikirleri değişti. Kanalın açılmasından ve Fransızların mağlubiyetinden İngilizler istifade ile Hindistan yolunu tutmak için Mısır'ı işgal etmeyi tasarladılar ve Kızıldeniz'in kilidini elde etmek için her fırsata sarıldılar. Rusya muharebesi neticesi zayıf düştüğümüzden Kıbrıs'ı bu ortamda bizden aldılar ve **Babü'l-Mendep** karşısında bulunan[6] **Berrim Adası**'nı işgal ettiler.

Hidiv İsmail Paşa'nın azli **Tevfik Paşa**'nın ta'yini ve o sırada Arapların yabancıları ve Türkleri çıkarıp **"Mısır Mısırlılarındır"** sloğanı ile Tevfik Paşa aleyhindeki isyanı İngilizlerin pek hoşuna gitti ve Mısır'a girdiler.

---

[6] Birkaç sene evvel, İngilizler **Taiz** hududunda bir mes'ele çıkararak, ve yeniden sınır tayiyine teşebbüs ederek, Salihi Kabilesi bize aittir diyerek hududlarını **Berrim Adası** hizasına kadar getirdiler. **Babü'l-Mendeb**'de kalemizin bulunduğu noktaya 600 metre mesafeye kadar sokuldular. Bu noktada **Hısn-ı Murad** denilen tepenin hudut olmasıyla, kömür deposu olan **Aden**'in bu kadar büyüyeceğini vaktiyle akıllarına getirmemiş olsalar gerektir.

Hidivlerin "sultan olalım" diyerek çevirdikleri entrikalar ve Arapların düşüncesizlik ve aptalca hareketleri Mısır'ın İngilizler oyunduruğuna girmesine sebep oldu. Kavmiyet fikrini ileri sürerek İslam alemini tefrikaya düşürmeye ve nihayet yabancı boyunduruğuna girdirmeye sebep olanları Cenab-ı hak kahr etsin! Tarihimiz bize açık olarak gösteriyor ki bu gibi fasit düşünceler ve vaki teşebbüsler ecnebi boyunduruğuna girmekle neticelenmişlerdir.İslam dünyasında ayrılık değil ortak politika takip etmek lazımdır. Ulusçuluk akımları araya sokularak nefret oluşturmak ve kişisel düşüncelerlemenfaat temin etmeye çalışmak, tamamiyle kötü sonuçlar verir. **Kelime-i Tevhid** müslümanların bir siyaset birliğini temin ettiğinden, bu amaçtan sapmak, bu birliği bozar.

İngilizler Mısır'da yerleştikten sonra Fransızlar bu durumu tabii ki çekemediler. İngilizler hakkında güçleri her neye yeter ise icraya başladılar. İngilizler, kendi haklarındaki bu çekemezliğe bir çare buldular. O sıralarda müstemlekeler (sömürge) politikasını takip eden İtalyanların **Mesua**'yı işgal etmesine müsaade ettiler. Sonra Cibuti üzerinden ilerlemekte olan Fransızlara karşı İtalya'yı öne sürdüler. Rusya'nın müsaadesiyle hareket eden İtalya gücünü denediği Fransızlara ve Habeşlilere karşı karşıla geldi. İtalyanların sonra Habeşlilerden yedikleri dayak, İngilizlerin hesabına oldu.

Habeşilere karşı Hükümet-i Seniyenin de açık hakkı olan Mesua'ya asker sevk etmek korkusunu dahi İngilizler şu surette bertaraf ettiler: Devlet, İtalya'yı protesto etti. Tabii ki netice alınmadı. Yemen kargaşasının esası bu tarihte başlar. Arabî mes'elesinin sonunda ahalinin eline birçok Remington tüfekleri geçtiğinden bunlar, Yemen'e sevk olunmaya başladı. İtalyanlar ve Fransızlar Yemen'i islaha sevk ticaretinden lezzet aldılar. Kızıldeniz'in karşı sahili, ecnebi elinde kalmalı politikası uygulandı. Araplar önem kazandı. Arap yarımadasına bu silahların dağıtılması çok süratle vuku buldu.

Rusya muharebesinden sonra 1307 (1891) tarihine kadar Kızıldeniz ve Arap Yarımadası hakkında dönen entrikaları ve neticesini topluca beyan ettik.Şimdi de bu zaman zarfında Yemen'de zühûr eden olaylara bakalım:

Ahmet Muhtar Paşa'dan sonra **Ahmed Eyüp Paşa**'nın **Yedinci Ordu** kumandanlığıyla Yemen valiliğini yazmış idik. Muhtar Paşa, teşkilatı yapmış ise de esaslandırmadan Nafia Nazırlığına tayin olduğundan İstanbul'a dönmüştü. Bunu esaslandırmak hususu Ahmed Eyüp Paşa'ya kaldı. O da bu iş ile meşgul oldu. Merhumun görev süresi de sınırlı olduğundan yerine gelen **Mustafa Asım Paşa** merhum Yemen hakkında esaslı icraata teşebbüs etti. Bu zat, büyük ve cidden büyük denilmeğe layık kişilerdendir.Yemen'de Osmanlı yönetimini tamamen kurdu. Öteden beri imamların askerlikte istihdam eyledikleri kişileri jandarma hizmetinde istihdam eyledi. Bu kabilelerin şeyhlerini göreve aldı. Hükümet idaresini gerçekten te'sis etti. Hükümetin nüfuzu Yemen'de uygun biçimde te'yid ve takviye edildikten sonra Yemen'de nüfuz sahibi ve isyan çıkarmak eğiliminde olan 18 kadar şeyhi toplayarak Yemen'den tedib eylemek üzere Hudeyde'ye indirdi. Sana'ya çağırdığı aylıkları 50 lira maaşlı bir Fransız mühendisi vasıtasıyla Yemen'de yapılacak planı tanzim ettirterek bu maksat için 600.000 riyal topladığı bir sırada azil edildi.

Mustafa Asım Paşa'nın me'muriyeti devam etse idi ve sonra gönderilen valiler bu iktidarda olsa idi bugün Yemen meselesi ortada kalmazdı.

Asım Paşa'nın yerine **İsmail Hakkı Paşa** geldi. Bu kişi aşırı iyiniyetli olduğundan, gelir gelmez Mustafa Asım Paşa merhumun Hudeyde'ye gönderip Yemen'den uslandırmak üzere hapsettirdiği on sekiz kişiyi salıverdi. Bunlar arasında şimdi imamet iddasında bulunan **Seyyid Yahya**'nın pederi **Seyyid Hamiddedin** de vardı. **İsmail hakkı Paşa** hodbinliğinin cezasını ikinci kez vilayetinde gördü ve bu ölümüne sebep oldu.

İsmail Hakkı Paşa'nın valiliği esnasında Mustafa Asım Paşa merhumun biriktirdiği hazinedeki akçeyi kısmen imara ve kısmen ihtiyaca sarf eyledi ve Asım Paşa merhumun istihdam eylediği kabilelerden iki tabur piyade ve bir bando mızıka teşkil etti. **Benî Mervan**'da bir taburun mahvı üzerine **Abdülkerim Paşa** müfettiş olarak Yemen'e geldi. İsmail Paşa'yı görevden alarak yerine **İzzet Paşa** atandı.

İzzet Paşa vefat edinceye kadar Yemen'de kaldı. Bunun zamanında bu iki tabur lağvedildi. Bu taburlar tecrübe edilmiş ve cidden iyi hizmetleri görülmüş idi. Örneğin, **Kevkaban**'da bir tabur eşkıya tarafından kuşatılır. Kurtarmak için bu taburları gönderirler. Eşkıya kalabalık olduğu halde harb ederler ve eşkıyayı tenkil ile taburu kurtarırlar.

Her yerde hizmetleri görüldüğü halde bunlara verilen akçeyi **İzzet Paşa** çok görerek mevcudiyetlerini tehlikeli gösterip, lağvına emir almış ve silah çattıkları bir sırada silahları alınarak keyfiyet tebliğ edilmiş, bu biçareler hizmet devlete eşkıyaya karşı kullanılmış olduklarından memleketlerine dahi kan me'selesinden dolayı gitmeyip kimisi jandarma mesleğinde ve kimisi Sana'da memurluk hizmetinde kalmışlardır. Tam istifade olunacak bir sırada bunların lağvolduğuna şüphe yoktur.

İzzet Paşa'dan sonra **Feyzi Paşa** Yemen'e vali ve kumandan oldu. Bulunduğu müddetçe iyi yönetim sağladı. O'ndan sonra Yemen kumandanlığıyla valilik görevinin ayrı şahıslarda olması düşünülerek Yemen valiliğine **Aziz Paşa** merhum ve kumandanlığına **Hasan Tahsin Paşa** tayin edildi. Aziz Paşa asil kibar bu da muktedir zevattan idi. Çalıştı, maamafih nihayet İstanbul'a, vali ve kumandanlık ayrı ayrı oldukça iş görülmeyeceği bu ikisinin bir elde olması lazım geldiğini ve kumandanın kendi maiyetine verilmesini yazdı. Teklifi kabul edilmediğinden istifa eyledi.

Aziz Paşa merhum maslahatın gereği olan doğruyu bildirdi. Yemen'i bilenler Yemen'de vali ile kumandanlık ayrı ayrı oldukça idarenin çarkının layıkıyla dönmediğini ve bunun da geçimsizlikten ileri geldiğini bilirler. Maslahatın gidişatı bu yöndedir. Şeyhlerden biri Yemen'de bulunduğum zaman atasözü olarak **"Bir köyde iki şeyh olur ise o köy kal olur."** demişti. Bu köy hakkında Arab'ın söylediği, Yemen hakkında da doğrudur.

Sonra **Hasan Hayri Paşa** merhum sonra Hicaz eski valisi **Osman Paşa** merhum Yemen Vali ve kumandanlığında bulundular. Osman Paşa'nın Hicaz vilayetinde asayişin te'minine fevkalede himmeti ol-

muş idi. Yemen'de dahi hizmet etmek istemiş ise de hasta olduğundan, görev süresi çok devam etmeyip istifa edip dönmüştür.

Osman Paşa'nın yerine **Divriğili Osman Paşa** merhum geldi. Bu zatın Yemen'de tatbik eylediği usul, ayrıca şayan-ı dikattir. Bu zat Yemenlilere: *"İsyanın sebebi olarak, vergi tahsilatına çıkıldığında, askerin halka zulmetmesini ileri sürüyorsunuz! Ben tahsilat sırasında asker kullanmayacağım. Vergi memurlarını göndereceğim, şayet vergi vermekte muhalefet ederseniz o zaman görevi uslandırmak olan askere sıra gelir. Asker sevkeder ve vergi vermekten imtia edenleri tedip eylerim."* demiş ve bu suretle ta'yin eylediği tahsil me'murları şeyhler vasıtasıyla tahsilatı yapmış. Lüzumsuz asker isteyen memurlara: "Jandarma göndermedik, öldürdüler mi? Sen gittin zorluk çıkardılar mı ki asker istiyorsun?" diyerek, askeri lüzumsuz yere sevk etmemiş. Hükümetin nüfuzunu en küçük memur üzerinde bile temsil ettirmeye çaba harcamış. Tahsilatta kullandığı şeyhleri çağırıp rüşvet ve irtikap yapmayacaklarına dair yemin ettirmiş. Böylece bu usul ile Yemen'de vergi tahsilatı tamamen icra edilmiştir.

Merhumun bu tavırları, pek çok kişinin işine gelmiş, çocuklara para dağıtmak, bağdaş kurup Arapların davalarına bakmak, memurlara ve şeyhlere rüşvet ve irtikapta bulunmayacaklarına dair yemin ettirmek gibi hallerini O'nun cinnetine vererek, bu yolda iddiada bulunmuşlardır. Merhum bu dedikodularla azledilerek, yerine yukarıda adı verilen **İsmail Hakkı Paşa** tayin olunmuştur. Merhum **Osman Paşa** dindar, muktedir bir zat olup Araplar arasında doğruluğuyla şöhret bumuş ve "Fakih-i Osman" adıyla anılmıştır. Cenab-ı Hak rahmet eylesin.

Sana'nın zaptında Sana'da imam olmayıp, Sana **Şeyhi Muhsin İyd Efendi**'nin bulunduğu kaydedilmişti. O tarihte **İmam Muhsin Şihari** dahi **Cebel-i Şahare**'ye çekilerek orada ikamet eyliyordu. Gerek Muhsin Şeharî ve gerekse **İmam Şerifüddin**'in pek şöhretleri yoktu. Osman Paşa'nın zamanında **Seyyid Şerifüddin** vefat eylediğinden yerine İsmail Paşa'nın ilk valiliğinde Hudeyde hapishanesinden çıkardığı ve sürgünden kurtardığı Seyyid Hamidüddin imamete tayin edilmiş bulunuyordu. **Mustafa Asım Paşa** merhumun Seyyid Hamidded-

din hakkında fikrinin isabetini ve kendisinin aldandığını İsmail Paşa anladı ise de iş işten geçti.

Seyyid Hamidüddin'in şahsı ehemmiyetli idi. O sırada Yemen ahalisinin neredeyse dörtte biri modern silahlarla silahlanmışlardı.

Ortaya çıkan ihtilal dehşetli oldu. **Hacür** ve **Hacce** cihetleri ve **Taiz** bölgesi, Yemen'in hemen her yeri kargaşa içinde kaldı. Önemli mevkiler sükut etti. **Mehmed Arif Bey** gibi değerli yöneticiler şehid oldu. San'a kuşatıldı. İsmail Paşa'da Sana'da vefat eyledi. Yerine **Hasan Paşa** geldi. Böyle kargaşa esnasında gelen **Hasan Edip Paşa** isyanın genişliği karşısında duruma hakim olamadı.

Ahmed Feyzi Paşa Yemen genel kuvvetleri başkumandanlığına getirildi. Asker sevk olundu. O, **İmam Hamidüddin**'in isyanını altetti. Düşen yerleri geri aldı. Sana'yı kurtardı. Seyyid Hamideddin'in ikamet yeri olan **Kıflet-ül Azir**'e kadar gitti. Esirleri kurtardı. Böylelikle vatan sevgisini gösterdi. Bu 1307 (1891) askerî harekatı Yemen için önemli bir askerî harekat olduğundan o zaman askerî harekatta bulunan kişilerin bu olayları yazacakları ümidini besleriz.

Bu isyanda Yemen'in **Hamidüddin**'in eline geçmesine ramak kalmış idi. 1307 (1891)'den 1314 (1898) tarihine kadar Yemen'de en önemli olay, Yemenlilerin yeni silahlarla tekrar silahlanmalarıdır. 1307 (1891) isyanında bu yeni silahların önemini Yemenliler anlamışlardır. Önceki isyanda elde ettikleri başarının bu silahlarla olduğunu düşünmüşlerdir. Hangi kabile yeni tüfeklere daha fazla sahipse O'nun üstün geldiğini gördüklerinden, herkes, birer silah edinmiştir. Hatta Hacür yöresinde bir köyde evvelce kullandıkları bir çakmaklı tüfeğe bağırsak dolayıp köpeklerin önüne bırakarak çekiştirtmişler, bu tüfekleri kullananları köpeğe benzetmişlerdir. Bu silahların Yemen'e bu şekilde girmesi, İtalyalıların karşı sahil boyunca yayılması ve Fransızların **Cibuti** sömürgesinin Yemen sahiline yakın bulunması ve Yemen'in karşı sahilindeki ahalinin İtalya tabiiyyetinde bulunması gibi sebeplerle çok iyi açıklanır.Hatta tüccarlar, gemilerine İtalya bandırası çekerek serbest serbest bizim iskelelere silah ve kaçak eşya naklet-

mişlerdir.Bizim kontrol gemilerimiz olmadığından ve sahiller muhafaza edilemediğinden Yemen'e her türlü silah sokulmuştur. 1315 (1909)'da reji yönetimine ait vapurlar bize devredilmiş, böylelikle Yemen sahilleri oldukça muhafazaya alınmıştı. Hatta bir seferinde bu gibi silah ve kaçak eşya nakleden bir tekne yakalandı. Hudeyde'ye götürüldü. Arkasından bir İtalya zırhlısı geldi. Bu tekneyi bizim sularda tutmuşsunuz, teslim ediniz ve zarar ve ziyan olarak ta 24 saat içinde 8.000 riyal veriniz, diyerek bir ültimatom verdi.

Tekne bu parayı alarak gitti. Menfaatlerinin temini için, milletler hukukuna aykırı hareketlerde bile tereddüt etmiyorlar. İşte Mısır idaresine 81'de terk olunan **Masua**'nın yirmi otuz sene sonra verdiği netice!.. İşte **İsmail Paşa**'nın Mısır sultanlığı umduğu devletlerden gördüğü yarar!...

Sular mes'elesi böyle olduğu ve karşı sahil Yemen için mühimmat deposu bulunduğu için, Yemen'de askerin lüzumu artmış ve bugün 50 tabur varken yine askere ihtiyaç gösterilmesinin sebebi de bu olmuştur. Geçen sene **İngiltere, İtalya** ve **Fransa** devletleri aralarında birbirlerinin sömürgelerine silah sağlamamak üzere bir sözleşme akdettiler. Bizi bu akdin haricinde bıraktılar.

Hangi sadrazam bu antlaşmaya bizi de dahil ettirebilirse en büyük hizmeti yapmış, vatanına devletine büyük hizmet etmiş olur. Az zamanda eşkıya elindeki cephane tükeneceğinden silahları sopa haline girer ve eşkıyalık azalır. Bugün Yemen'de ve hatta dağlarında bir tüfek yüz otuz kuruşa, bir fişek yirmi paraya satılıyor. Marsilya'dan ve İtalya'dan Cibutiye ve Masua'ya gelen bu silahları bu mahallerden kaçak olarak Yemen iskelelerine çıkardıktan ve birkaç elden geçtikten sonra dağlarda e bu fiyata satılabilmesi ilginçtir.Bu silahlar fabrikasından gayet ucuz satılmalı ve yok pahasına verilmeli ki bu kadar mesafe katettikten, bu kadar elden geçtikten sonra bu fiyata verilebilsin. Böyle olmadığı halde, Yemen'in elimizden çıkmasını arzu eden bir devlet veyahud devlet komitesinin, nakliyeye veya fabrikaya yardım ettiğine inanmak gerekir.

Bu cihetin tetkikini vazifeli olanlara terk edelim. Yemen'e vuku bulan sevkiyatımızın durumunu ve Yemen tarihinin özetini beyan eylediğimizden şimdi de Yemen'den bahs edelim:

Yemen Vilayeti; adaları, sahili, dağ kısmı ve Tihame'si ile dört kısma ayrılır.

Yemen Adaları

Yemen vilayetinin sahilinin devam ettiği mahal ile Kızıldeniz'in karşı sahili arasında ve her iki sahilin ilerisinde serpinti adalar vardır. İtalyanlar **Mesua** ve Yemen'in karşı cihetini yani Kızıldeniz'in batı sahilinin bir kısmını devletimizin protestolarına rağmen işgallerinde bulundurduklarından, kendilerinin suları saydıkları yerlerdeki adalara İtalya sömürgesi süsünü vererek o şekilde muamelede bulunuyorlar.

Bizim sahile yakın olanlarına ise biz hükmediyoruz. Bizim idaremizde bulunan adaların en önemlileri, Karantina yeri olan **Kamiran Adası** ve kömür deposu olarak kullanmak için bir vakit Almanların bu maksadla istedikleri rivayet olunan Fersan Adalarıdır. Bu iki ada grubunda askerimiz ve memurlarımız vardır ve Hac zamanı Babü'l-Mendep karşısındaki Berim Adası İngilizlerin idaresindedir. Bu adaların şimdilik devletçe ehemmiyeti ecnebi eline geçmemeleri için takyitten ibarettir. İngilizler, Almanları bu noktalara sokmamak ve bir kömür deposu edindirmemek için çaba harcamaktadırlar. İnşallah devletimiz bu rekabetten bir zarar görmez ve aksine yararlanır.

Yemen Sahilleri

Yemen'in sahilleri Hicaz Vilayetiyle idareten **"Leyt"** den ayrılır. Leyt, Hicaz vilayetinde kalır. Bu noktadan **Babu'l-Mendep**'te Aden hududuyla birleştiği noktaya kadar devam eder. Bu uzun sahildeki iskelelerden Asir'in iskelesi olan **Künefe**'de ve **Ebu-Ariş**'in iskelesi olan **Cizan** ve **Benî Mervan** iskelesi olan Meydi ve **Hacür** ve **Luhaiya** kazalarının iskelesi bulunan **Luhaiya** ve **Hudeyde** sancağının is-

kelesi olan **Hudeyde** ve **Taiz** Sancağı'nın iskelesi bulunan **Muha** resmî iskeleler olup gümrük memurları mevcuttur.

1287 (1871)'de Yemen'in zaptında, sahiller gerektiği gibi tutulmamış ve sahillerdeki kabileler ise yeterince itaat altına alınmamış olduğundan yukarıda sayılan yerlerden gayrı pekçok iskeleler kaçak Araplar elinde kalmıştır. Sahilin kumsal olması ve teknelerin yakınlara yanaşması sebebiyle kaçakçı kabileler iskele sahibi olmak hevesine düştüğünden iskelelerde yoğunlaşmışlardır. Evvelce **el-Vesim, Şakik** İskelelerine hükümet asker çıkartır ve sevkiyatı bu noktalardan yapılabilirken bugün bu civar kabileler kaçakçı bulunduğundan şeyhler bu iskeleleri idarelerine alıp askerimizin çıkmasına muhalefet eylemektedirler.

Zerayenik Kabilesi'nin iskelesi olan **Cah** ve **Benî Mervan** iskelesi olan **Cebel** ve sair pekçok iskeleler kaçakçı kabileler idaresindedir. Bu kabilelerin şeyhleri kaçak gelen eşyadan % 2,5 nisbetinde gümrük resmíni kendi hesaplarına almaktadırlar. Gariptir ki, bu gayr-i resmi iskeleler, **İtalya** ve **Fransa** sahillerinden gelen teknelerin manifestolarında zikrediliyor. İstenildiği miktarda eşya ve cephane, bu iskeleden **Yemen**'e ithal olunuyor ve o suretle dahi ihracat vuku bularak devletin menfaatleri ve hukuk katlediliyor.

Sahillerin yukarıda açıkladığımız noktaları dışında hükümetin nüfuzu mevcut değildir. Kaçakçı kabilelerin denetimindeki iskelelere vapurlarımız gittiği zaman asker sahile çıkamıyor. Öncelikle sahilin muhafazası mümkün iken bu noktaya önem verilmemiştir.Sahillerin durumu bugün bu şekildedir.

Yemen'in Dağlık Kısımları

Yemen'in dağ silsilesi **Aden Dağı** civarından başlar. **Hicaz** vilayetininin dağlık kısımlarıyla birleşir, **Akabe**'ye kadar devam eder. Yemen Vilayeti'nde kalan kısmına Yemen Dağ Silsilesi, Hicaz Vilayeti'nde kalan kısmına Hicaz Dağ Silsilesi denilir. Bu dağlara her noktada başka başka isimler verilir. Biz bunlara Yemen'in Dağlık kısmı ve Hicaz'ın dağlık kısmı diyoruz.

Bu dağlara her noktada verilen isimleri de anabiliriz: **Cebel-i Şehara, Cebel-i Murur, Cebel-i Muhabeşa, Cebel-i Nakum** gibi... Yemen'in dağlarında meyiller birdenbire değiştiğinden,Yeryüzünde bulunan dağların ulaşımı en zor olanlarından biri de Yemendeki dağlardır. Yükseklikleri hatırı sayılacak derecededir. Mesela Hudeyde-San'a yolunun üzerinde bulunan **Hacile** noktasıyla, bu noktadan San'a yönünde dört beş saat mesafede bulunan **Menaha** mevki-i arasında bin yedi yüz metreyi aşkın yükseklik

Hacile'nin deniz seviyesinden yüksekliği 600 metredir. **Menaha**'nın rakımı 2360 metredir. Dört beş saat içinde (yürüyerek alınacak) böyle bir meyil tasavvur etmeli ve bu yokuş düşünülmeli.Bu yolu katırla ve alışık olmadan geçenler epeyce heyecanlanırlar.

Memleketimizin önemli kısımlarını bilirim. Yemen dağlarıyla mukayese edilecek derecede yalçın dağ, memleketimizde yoktur. 1313 (1897) de kışın yabancılarla **Ermeni Mes'elesi**'nin tetkiki için **Trabzon** ve **Erzurum, Van, Bitlis** ve **Diyarbakır** vilayetlerini gezerek **İskenderun** yoluyla İstanbul'a dönmüş idik. Kop'u ve **Zigana**'yı Ocak'ta geçtik. Erzurum'da –20 derece soğuk vardı. Bu dağlarda o aylarda daha fazla soğuk olduğuna şüphe yoktur. Araba işlemiyor ve hayvan ile ulaşım ancak mümkün oluyordu. Bu dağlara kıyasladığımda Yemen dağlarını daha dehşetli buldum. Cenab-ı Hakk'a çok şükür ki Yemen'e kar yağmıyor. Kar yağması icab etse insan değil bu dağlardan tavşan bile geçmez. Yemen'in dağlık kısmının havası nemlidir. Karı ortadan kaldırırsak, Anadolu'ya tamamiyle benzer. Anadolu'nun yaz, ilkbahar ve sonbahar mevsimlerine kıyas olunabilir.

Bu değişim, bir gün içinde bile olabilmektedir. Kışın geceleri ve sonbaharları soğuk olur. Derece sıfıra yaklaşır. Ancak güneş doğduktan sonra ortalık ısınır. Öğleyin hareket 25 dereceyi bulur ve geçer. Bu nedenle vücudun muhafazası gerekir.

Dağlarda askeri harekat da Rumeli'de ve Anadolu'da kış müstesna olmak üzere benzer biçimde olur. Diğer mevsimlerde icra olunan harekatın aynısı ve yürüyüşler dahi aynı surette olur. 8-9 saat bile güneş-

ten etkilenmeden dağlarda yürünülür. Köyler birbirlerine yakın ve nüfusu fazla olduğundan su sıkıntısı çekilmez. Sular ekseriyetle havuzlarda birikmiş yağmur sularıdır. Üç bin kişilir bir birlikle rahatça hareket edebilir.

Tihame Bölgesi

Yemen'in dağ sırasının etekleriyle sahili arasındaki sahraya **Tihame** deniliyor. Dağ sırasının etekleriyle sahili arasındaki mesafe her noktada muhteliftir. Yirmi saat, otuz saat mesafesi olan mahalleri vardır. Gerek adaları, gerek sahili ve gerekse Tihame gayet sıcaktır.

Yazın Hudeyde'de gölgede derece 38-40 kırk olur. Açıkta öldürücü, yakıcı sıcak hükmeder. Bizim için tahammülün üstündedir. Tihame'de gündüz 11'den evvel yürümek dahi tehlikedir. Yürüyüşler gece ve gündüzün on birden sonra yapılır.

Kışın nisbeten daha serin olur ise de yine esaslı bir yürüyüş kışın dahi gündüz yapılmaz. Hudeyde'de iskele ile ordugahın arası yarım saat kadar vardır. Vapurdan çıkan efradı sabah veya akşam üstü yahut gece ordugaha sevk ederler. İhtiyatsızlık ederek öğleyin sevkedenlerin üzücü sonuçlara vesile oldukları örnekleriyle sabittir.

Birkaç sene evvel bu yolda bir uygunsuzluk zuhura geldiği ve Güneş çarpmasından ölümler vuku bulduğunu işitmiş idim. Tihame'nin havası bizim açımızdan dağların havasına nazaran daha fazla olumsuzdur. Hatta **salgın humma** da oluşur. Yemen'in dağlık kısmı ahalisi Tihame'de barınamadıkları ve havasıyla uyum sağlayamadıkları gibi Tihameliler de cebelde hiç yapamazlar. Yemen'in Tihamesiyle dağ kısmı arasında büyük bir fark vardır. Bu fark dağların etekleriyle zirveleri arasında dört beş saat zarfında husüle gelir.

Bu fark hayvanları da etkiler. Tihame devesi ayrıdır. Dağlarda yürüyemez. Develer, Tihame devesi ve Dağ (cebel) devesi namıyla ikiye ayrılır. Tihame'nin suları çoğunlukla kuyu sularıdır. Sahildekiler tuzlucadır. Ağır sulardır. Yemen'de Vadi-i Mevr gibi akarsular dahi vardır. Tihame'de harekette beraberinde su bulundurmak ihtiyacı dağlara

nisbetle daha gereklidir. Tihame'de Askeri harekatın güçlüğü bu sebeplerledir.

Yemen hakkında bu kadar bilgi, konumuz için yeterlidir.

YEMEN'İN MÜLKİ TAKSİMATI VE YÖNETİM DIŞINDAKİ YERLERİ

Eski tarihinden beri Yemen, yönetim itibariyle bir değişime uğramamıştır. Yemen vilayeti **Sana, Taiz, Hudeyde** ve **Asir** olmak üzere dört sancağabölünmüştür.

Merkez vilayeti San'a şehridir. 1287 (1871)'de Yemen zaptolunduğu zaman essalı bir plan üzerine hareket olunmamış ve bu maksada yönelik tertibat yapılmamış ve hükümet layıkiyle oturtulmamış olduğundan sonradan eksik olmayan problemler, Rusya muharebesinden dolayı idare-i maslahat eylendiğinden Yemen bütünüyle idaremize alınmayıp, idare haricinde mahaller bırakılmıştır.

Gönderilen kuvvetin gereği gibi sevki ve seçimi o tarihte bu işleri müdrik insanların görevde olduğunu gösterse de esaslı bir icraat yapacak kadar kuvvet gönderememeleri, devletin halinin o tarihlerde müsait olmaması ve sonradan tedricen neticelendirilmemesi sorunları daha da büyütmüştür.

Eğer o tarihlerde gerekli miktarda kuvvet gönderilse, idare haricinde yer bırakılmasa, silah toplansa ve nüfus sayımı yapılsa idi, Yemen bugün bizim için faydalı bir hale gelirdi. O zaman Araplar elinde çakmaklı tüfekler olduğundan ve imamların nüfuzu bulunmadığından, hatta San'a bile bir şeyh idaresinde kaldığından, bu hususlar mümkündü.

Hudeyde ile Asir sancağı arasında Benî Mervan ve Benî Eslem Kabilelerinin yaşadığı yerler alınamamış olduğundan, bu durum, yeniden imamların zuhuruna sebebiyet vermiştir.

Bugün Cebel-i Şehara'da da Kiflet-ül Azire'de imamet idasında bulunan Seyyid Yahya bulunuyor. Saide'de yine imamet idaasında bir Seyyid bulunuyor. Cebel-i Şehara'daki Seyyid Yahya ümeranın ilerisindeki Ridde'den ibaret tekmil Haşidi ve Hacur el-Şam ve Şerefeyn ahalisini ve Şehara civarını idaresinde barındırıyor ve imamlık iddia ediyor.Kendi adına para bastırıyor.Nişanlar,rütbeler dağıtıyor.

1320 (1904)'de eline geçen kırk kadar top ile esir aldığı topçularımız vasıtasıyla altmış kadar Araplardan topçu yetiştirdiği mevsuken söyleniyor. Kendi idaresine meşruiyet vererek, idaremiz altında bulunan **Zeydî**'lerden dahi zekat namıyla para topluyor. Yemen'in kendisine teslimini Osmanlı Devleti'ne teklif edip duruyor.

Bu defa yolladığı ayrılıkçı heyeti, Yemen'in dağlık kısmını kendisine terk ettiğimiz için bir formaliteden ibaret olması lazımdır. **Seyyid Yahya**'nın ölmüş olan babası, **Seyyid Hamideddin** dahi bu fikri beslerdi. Kendisiyle temaslarımızda her seferinde bu iddiaları öne sürerek, en azından Yemen'in dağlık kısmının yönetiminin kendisine bırakılmasınıve bunun için Bab-ı Ali'ye her yıl belirli miktar vergi (akçe) göndereceğini bildirirdi.Oğlunun düşüncesi de aynıdır.

Saide'de bulunan Seyyid de Seyyid Yahya'nın imametini tekzip ederek kendisinin imam-ı sahih (gerçek imam) olduğunu iddia etmekte ve Saide ve havalisi bu imama tabi olmaktadırlar. Bunun hükmü ve nüfuzunun cari olduğu yer, **Seyyid Yahya**'nın nüfuz bölgesiyle sınırdır. Bize karşı kaçak davrandığından ve bölgesi, Zeydîler ile İsmailî Araplar tarafından kuşatılmış bulunduğundan, bizimle pek ilişkisi olmayıp,ara sıra Seyyid Yahya ile savaşır ve yönetimini sağlamaya çalışır.Yemen'de bizim idaremizden başka **Şehara**'da imamet idasında bulunan Seyyid'in idaresi, **Saide**'deki Seyyid'in idaresi ve ayrıca şeyhlerin yönetiminde gezgin kabileler mevcuttur ki, bunlar da şeyhlerin yönetimine tabiidir.

İmamların hükümetleri karga derneği gibi, herbiri kendi meşruiyeti iddiasında ve diğerlerini kötüleyerek varlıklarını sürdürmektedirler. Osmanlı yönetimi, **Seyyid Yahya**'nın dediğini kabul etse ve Ye-

men'den çekilse, ertesi günü Yemen'in ecnebi boyunduruğuna geçeceğinde kuşku yoktur. Şimdi ucuz ucuz aldıkları silahları o zaman elbette alamayacaklardır. Hükümetimiz, yalnız bu Seyyid Yahya'ya Yemen'in cibal (dağlık) kısmını, bıraksa bugün kendisine muhalif bir imam varken, o zaman birkaç imam zuhur edecektir. Bu yüzden ahali büsbütün ezilecek ve bugünkü önemleri kalmayacaktır.

Maliyetinde bulunan tahsildarlar, kendisine bağlı diğer memurlar, bütünüyle Osmanlı yönetimine geçmek ve Osmanlı memuru olarak çalışmak, İslam halifesinin Osmanlı tahtında olduğunu bilip ona göre itaat etmek istemektedirler. Bu nedenle Yemen'in dağlık kısımlarının dahi, gerek bizim askerlerimiz ve gerekse yerli halktan istihdam edeceğimiz asker ve memurlarla Osmanlı yönetiminde kalması en doğrusudur. Yoksa Seyyid Yahya'nın, *"siz çekilin ben idare ederim"* demesi saçmadır. Bu durum,Yemen'in ve hatta Hicaz'ın elden gitmesine sebebiyet verir.

Gezgin kabileler, imamlara tabi olmayan ve henüz hükümet nüfuzunun da üzerlerinde kurulamadığı kabilelerdir.Bunlar Zeydî değildir. Asir'deki kabilelerin büyük kısmı böyledir. Bugün Asir'de hükümetimizin nüfuzu, Künefe, Muha ve Ebha kazalarına münhasır kalmış gibidir. Yukarıda söylediğimiz üzere, Benî Mervan ve Hudeyde hududundakı Zeranik kabilesi bile böyledir. Tihame kabileleri Şafi-i Mezhebi olduklarından imamı tanımazlar. Osmanlı halifesi adına hutbe okurlar.İsyanları ise cehalettendir. Tihame Kabileleri birbirleriyle birleşerek isyan etmezler. Kabileler birbirlerinin hudutlarını dahi geçmezler.İsyan, kabile içine özgüdür.

Hudeyde'ye geldiğim zaman ilk gece dikkatimi bir iskelenin olmaması çekmişti.Vapur iki mil mesafeye yaklaştı. Tekneler geldi. Askeri vapurdan teknelereaktardık. Teknelerden Arap hamallar askeri sırtlarına alarak kıyıya çıkardılar. 1287 (1871)'den 1314 (1898) tarihine kadar bir iskelenin yapılması ve tüccarın götürdüğü eşyanın ve askerin bile sırtla iskeleye çıkması, Yemen'e yapılan yatırımın derecesini anlattı.

Hudeyde, Yemen'in iskelesi olduğu halde, asker için kışla yapılmamıştır. Mevcud asker, hasırdan yapılmış gölgelikler içinde bulunuyor. Kumandan bile kira ile tutulmuş bir evde görev yapmaktadır. Sanki iğreti oturuyormuşuz gibi davranılmış, hükümet malı olarak yapılan binalar, hükümet konağı ile iki koğuşu bitmemiş bir hastaneden ibaretti. Bir hoca ile idare edilen bir Rüşdiyye Mektebi (Ortaokul) gördüm. Himmet bu kadar!..

Memurlara gelince, bir mutasarrıf bir kumandan bir hakim gereğinde bir nizamiye mahkemesi bir ticaret mahkemesi,gümrük memuru,düyun-u umumiye memuru, muhasebeciler...o kadar. **Aden**'e ve **Masua**'ya bakarsak, buralarda memur ve resmi bina çok azdır.

Bugün Hudeyde'de nüfus sayımı yapılmamış, emlakin kaydı tutulmamıştır. Sancağın teşkilatı İzmit'in aynı yapılmış halbuki ahalisi İzmit ahalisine benzetilmemiştir. Mesela Nizamiye Mahkemesi, görevi sırasında sadece bir atikname vermektedir. Müracaat eden yok! Ticaret Mahkemesi'nin bir yılda baktığı dava harcı, mahkeme memurlarına verilen bir yıllık maaştan daha azdır. Mahkemelerden istifade edenler sadece Hudeyde ahalisi olup, kabileler davalarını şeyhlerine baktırmaktadırlar. Veya seyyidler hakimlik vazifesini görüyorlar.

Hükümet kabilelerden istediğini getirtemiyor. Hükümetin nüfuzu layıkıyla kurulamamıştır. Hudeyde ahalisi davalarını daha çok şer'iyye mahkemelerine götürmektedirler. Şer'i mahkemelerin takip ettiği usul dahi Yemen ahalisi hakkında adalet tesisine yetmiyor. Mesela bir katil davasına bakılıyor Bir müddet sürüyor. Bu dava Şeyhulislamlığa (temyiz için) gidiyor. Şer'i araştırma icra olunuyor. Ya hüküm bozularak iade olunuyor. Veya gerekli işlemler yapılmayıp, atıl olup kalıyor. O zamana kadar o hükmü veren hakim azledilmiş bulunduğundan katilin idamı geriye kalıyor. O hükmü veren hakimin mevcudiyyeti şart olduğundan süreler yitiriliyor, hakimlerin verdikleri kararlar tesirsiz kalıyor. Halbuki genelde Araplar tabiatları icabı aceleci olarak, adaletli hükmü hemen görmek istediklerinden, bizim mahkemelerin usulü ve teşkilatı yeterli olmuyor.

Birçok mahkemeler olmaktansa Hudeyde'de vuku bulacak her nev-i davaya adilane bakacak ve o bilgi düzeyinde maaşlı bir mahkeme reisi ve bir katibi bulunsa veya usülden çıkmayalım deniyor ise bir mahkeme hey'eti bulundurulsa ve reisi ulemadan olup bilgili olsa, elbette iyi olur. Kırk bin nüfuslu koca Tur-i Sina kıtasının idaresi için kullanılan me'murlar ile hemen o nüfusta bulunan Hudeyde şehrinde bulunan me'murlar arasındaki fark kıyaslanmayacak kadar çoktur.

Bizde veba hususu müstesna, bu gibi mahallerde yapılacak tertibat, diğer vilayetlerde kıyas edilmemelidir. Ecnebilerin bu gibi uzak mahallerde birçok tecrübeler neticesi kabul ettikleri ve dindaşı olmadıkları halde bile tatbikinde muvaffakiyet gördükleri usulleri kabul etmelidir.

Yemen dönüşü Masua'ya uğramıştım. O zaman İtalyalıların Masua'ya gelmeleri üzerinden 13 yıl geçmişti. Askerler için gayet muntazam baraka şeklinde kışlalar inşa etmişler, demiryolu inşa eyleyerek modern usulleri tatbik etmişlerdi.

Yine Arapları eğitip asker yazmışlar, vapurda karantina hizmetlerini bile bunlara gördürmeye başlamışlardı. İşi birçok memura boğmaktansa maksad ve maslahata hizmet elbette daha iyi olur.

Yemen az daha dört vilayete taksim edilecekti. Cenab-ı Hakk'tan iyi ki kabul olunmadı. Bu kadar me'muru kim besleyecekti? Bir yerde askeri görevler oturmadan ve devlet teşkilatı kurulmadan mülkî teşkilat kurulur mu? Bu konular, erbabınca malum olduğundan, bu kadar malumatı bu konuda kafi görelim.

Kumandanlık ile mutasarrıflık dahi birleştirilebilir. Rumeli gibi mühim vilayetlerin valilik ve kumandanlığı bir elde birleştirilir de henüz nüfus sayımı bile yapılmamış olan Yemen'de bu görevler niçin birleştirilemez? Gümrük memurluğu gereklidir. Çünkü işi var.

Düyun-u Umumiye nezaretine gelince Yemen'de gerçekten övülecek idare budur! Düyun-u Umumiye'nin başlangıç tarihinden bu yana,bu idarenin tahsilatı 5 kat artmıştır.bidayet teşkilindeki varidatından beş misli artmıştır.Önceleri 12.000.(altın) lira gelirleri varken, bugün bu rakam 60.000. altın'a çıkmıştır.

Cizan'da tuzlalar, Aden'de bulunan tuzlalara rekabet edecek derecededir. Hindistan'a mühim bir miktarda tuz ihraç olunuyor. Rekabet o dereceyi bulmuştur ki Düyun-u Umumiye'nin kullandığı bir mühendis, yaptığı havuzlarda tuzları toplayıp, gayet saf ve berak bir renk ve nefaset vererek Aden tuzlarına rekabet ediyor. Üç paraya gemilere mal edecek surette nakliyeyi de ayarladığından muvaffak olacaktır.Hizmeti Düyun-u Umumiye tarafından takdir olunarak mükafatlandırılıyor.Yemen'de usulune göre muamele edilse her iş böyle ileri gider.

İşler usulüne göre yapılırsa sonuçta başarı elde edilir.Yemen bu tarihlerde kıtlık içindeydi. Birkaç senedir kuraklık devam etmiş ve kıtlık zuhûr ederek ahaliden pek çok telefat vuku bulmuş hayvan ölmüş, Hudeyde civar köyleri ahalisi herbiri birer iskelet haline gelmiş olduklarından görünüşleri kıtlıktan dolayı korkunç idi. Açlık sebebiyle kabileler çapulculuğa dahi cesaret ederek yollarda gelen-geçene ve erzak kafilelerinesaldırmakta idiler. Hatta **Hey'et-i Islahiye Sana**'ya giderlerken saldırıya uğramışlardır. **Feyzi Paşa** Sana'dan bir kuvvetle gelerek,bu heyeti kurtarmış, beraberce Sana'ya çıkmışlardı. **Müşir Paşa** da yolda saldırıya uğramıştır. Sana'da bulunan asker ve memurun erzakı Hudeyde'den sevk olunmadığından saldırıya maruz kalmıyordu.Bunlar, ahaliden toplanmaktaydı ve ahali kıtlığa giriftar oldukarı için bunlardan erzak toplanması Yemen'de takib etmemiz gereken amaca uygun değildi.

Bu uygulamayla yolsuzluk ve çaresizliğe sebep veriliyordu. Kalelerde ve kıtlığa maruz mahallerde veya muhasara olunması muhtemel noktalardaki askerler için lüzumuna göre bir-iki senelik erzak toplanıyordu. Bu konuda gevşek davranıldığında üzücü olaylar ortaya çıkmaktadır. 1307 (1891)'de Sana'nın açlıktan kırılmasına ramak kalmıştı.1314 (1898)'de açlık yüzünden büyük zayiat vuku bulmuştur. 1320 (1904)'te Sana'nın sükütu açlıktan ileri geldi. Binlerce nüfus ve yüzbinlerce lirayı bu yüzden ziyan ettik. Otuz-kırk bin liralık erzak vaktiyle depolanmış olsaydı, bu felaketler olmazdı.

Vaktiyle İstanbul'a ordunun erzaka olan ihtiyacı yazılmış ve açlıktan ahalinin verdiği telefat da bildirilmiş olduğundan gerek ordu için ve gerekse ahali için binlerce çuval erzak, Hudeyde'ye gönderilmiş ve bir taraftan da gelmekte idi. Bu erzakı yerlerine sevk etmek, yardım mahallerine göndermek ve gelecek bir tümeni yerlerine dağıtmak lazım geliyor ise de bu hususun gerçekleşmesi için gerekli vasıtalar çok sınırlı idi.

Usulen valiyete muracaat olunuyor, vilayet mutasarrıfa vesait-i nakliyenin tedariki için şiddetli emirler veriyor ve mutasarrıf kaymakamlara bu emri tebliğ ediyor ve her emirde sorumluluk belirtiliyordu. Netice ise hiçe dönüşüyordu. Bir taraftan kıtlıktan hayvanların telef olması ve o sıralarda vali ve müşir'e saldırılacak derecedehükümet nüfuzunun azalması sebebiyle, hayvanlar askerin eline geçer de geri gelmez korkusuyla Arapların şehre yanaşmaması ve hatta yardım almak için bile develerini getirmemeleri sevkiyat işini müşkilleştirdi.

Yemen'in yegane nakliye vasıtası deveden ibaret olduğundan, develerin şehre girmemesi, şehrin ticaretini dahi durdurdu. Sana'da bir teneke gaz bir liraya, diğer erzak dahi bu ölçüde yüksek fiyatlara çıktı. Bu durumdan en fazla damga resmi zarar gördü.Çünkü Yemen'de emlak ve akar vergisi olmadığından,damga vergisi alınan develer ortadan kalktığından bu konuda vergi toplanamadı.

Hudeyde belediye reisi olan **Seyyid Ahmed Şera-î Paşa** damga resmi mültezimi bulunduğundan, sevkiyatı yoluna koymak dahi O'nun menfaati icabı idi. Gerek O'nu ve gerekse damadı olan ve Tihame'nin en önemli Seyyid'i bulunan **Seyyid Mehmet Bari Efendi**'yi bu işte kullanıp fikirlerinden ve kabileler üzerindeki nüfuzlarından istifade cihetini düşündüm. Bu işi yoluna koymalarını teklif eyledim. **Şeraî Paşa,** bunların sevkiyatta istihdamına başlanılıp, ahalinin develerine dokunulmayacağına dair te'minat vererek, kendi rızalarıyla bir kısmını sevkiyata tahsise muvaffakiyete el vereceğini söyledi.

Önce hükümet tarafından yüz deve alımına teşebbüs olunmuş ise de güçlükle iki ayda kırk deve satın alınabildiğinden, hükümetçe deve satın alınması zordu. Şerai Paşa'nın devletten yirmi bin lira kadar ala-

cağı olduğundan bu alacağına mahsuben iki bin lira verilirse, üç yüz deve satın alabileceğini ve dört bin lira verilir ise altı yüz deve satın alabileceğini ve on beş gün zarfında bu taahüdünü tamamen ifa eyleyeceğini ve develeri bütünüyle askeri nakliyata tahsis edeceğini söyledi. Vilayete bu durumu yazdım. Başka çare olmadığını da bildirdim. Vilayette o zamana kadar nakliye konusunda çözüm bulunamadığından, Şerai Paşa'ya istediği iki bin liranın verilmesiyle, üç yüz deve satın alınmasına müsaade olunmuştu.

Maamafih vilayet te o sırada son derecede sıkıntıda idi. Masraf çok ama para yoktu.Dersaadet'in yardımına ihtiyaç vardı. Yemen'de banka olmadığından başkentten istenilen akçenin gelişi zaman alırdı. Tesadüf olacak, o sırada Yemen Düyun-u Umumiye Nezareti, Dersaadet'e gönderilmek üzere varidatından on bin lira biriktirmişti. Bunu haber aldım. Bu paranın nakliye vasıtaları temini amacıyla Yemen vilayetine verilmesini ve verilmediği taktirde parasızlıktan erzakın sevk edilmeyeceğini ve iki yüz bin çuval erzakın çürüyeceğini ve ordunun dahi son derecede erzak ihtiyacı olduğunu bildirdim. Cevap olarak acizlerine telgrafnamede erzakın çürütülmeyerek sevki ve Vilayete dahi bu emirle Düyyun-u Umumiye'deki paranın verilmesi emredildiğinden iş yoluna girdi.

Develer satın alınarak sevkiyata başlandı. Bu açıklamayı,Yemen'de nakliye vasıtasının önemini belirtmek için yazdım. Yemen'in Tihame'sinde askerin ne suretle hareket eylediğini ve bir tabura ne kadar nakil vasıtası verilmesi gerektiğini anlamak için o tarihlerde ordunun baştabibi olan **Ahmed Bey** merhumun kaleme aldığı talimatnameyi aynen yazalım:

SIHHİYE TALİMATNAMESİ

"1- Yemen'e sevk edilen asker, gündüzün saat on bir buçuktan evvel yola çıkarmamalıdır.

2- Asakir-i Şahaneye yemek yedirilir yedirilmez katiyen yola çıkarılmayıp ancak yemekten üç veya dört saat sonra hareket ettirilmelidir.

3- Efrad-ı Şahaneye beyaz ve hafif elbise ile giydirilmeli, yolculuk esnasında yakalar düğümlenmemeli ve bellerinde kuşak taşıyan efrad var ise kuşakları çözdürülüp ve çıkartılıp bedenleri serbest bıraktırılmalı.

4- Şems-i siper (şapka) makamında efrad-ı şahanenin başlarına patiskadan beyaz kefiyeler giydirilmeli ve ayaklarına dahi kenarı sert ayakkabılar, topuğa vurarak yara hasıl ettiğinden binaenaleyh yürümeye ve harekete engel oldukları için, bu gibi ayakkabılar giydirilmeyip, hafif topuğa vurmaz ayakkabılarından ve mevcut olmadığı takdirde çarık giydirilmelidir.

5- Harekete hazırlanan efradın her birinde bir su matarası bulundurmalı ve bu matara dahi su ile dolu bulunmalı mataralardan başka efrad kafilesinde tatlı su taşıyan dört saka hayvanını ihtiyaten bulundurmalıdır.

6- Efrad kafilesinde dört beş deve veya ester (katır) bulundurmalı ve hayvanları yolda hastalanan ve yahud yürüme ve harekete muktedir olmayan hasta kişiler için tahsis etmelidir.

7- Asakir-i Şahaneye hareket esnasında her saat başında çeyrek saat kadar istirahat ettirilmeli, konak yerine vasıl oluncaya kadar bu usule uyulmalıdır.

8- Efradı mülukaneye geceleyin, Tihame'de dört saatten fazla yol yürütmemeli ve hareket olunacağı vakit memurlar konak yerlerini evvelce hesap etmelidir ki efrad sabahleyin konak yerine girebilsinler ve hiçbir suretle güneşe kalmasınlar. Efrad kafilesine memur olarak görevlendirilen subaylar ve diğer amirlerin de bu durum ve yerleri bilecek kişilerden seçilmesi şarttır.

9- Efrad-ı şahanenin yorgunlukları görülür ve memurlar sıhhiyye tarafından istirahatleri istenirse, bazı yerlerde bir veya iki gün efrad-ı şahaneye istirahat verilmelidir.

10- Sekizinci ve dokuzuncu maddelere göre asker, Hudeyde'den Sana'ya on iki günde Hudeyde'den Hace'ye on günde Hudeyde'den Kifle'ye sekiz günde Luhaiya'dan Kıfle'ye altı günde, Hudeyde Taiz'e

on altı günde, Künefe'den İbha'ya on beş gün zarfında ulaştırılmalıdırlar. Lüzumu acele görülmedikçe mezkur müddetleri kısaltmamalıdır.

11- Efrad kafilesinde görevli sıhhiye memurları, sülfatperoz şırangası, müshil ilacı ile lokman ruhu, nane ruhu, afyon ruhu, kabız ilacı ve gerekli ilk yardım gereçlerini bulundurmalıdırlar.

12- Kafile'ni güzergahında tesadüf olanacak sular veya vadilerde Zeydiye'nin bazı kuyu sularında mikrop bulunduğundan bu suları kaynatmaksızın efradı şahaneye içirmemeli ve yüzlerini, ellerini ve azalarını yıkattırmamalıdır. Tihame'nın Zabit ve Beyt el-Fakiya cihetlerinde vadi ve kuyu suları kaynatmaksızın içirilmemelidir.

13- Hareket esnasında güneş çarpmasına düçar olan efradın başlarına ihtiyat olarak bulunan su hayvanlarının yükündeki sulardan döktürmeli ve gerekiyorsa kan almak ameliyatı icra etmelidir.

14- Asakir-i şahane hangi konakta lüzumu kadar istirahat ettiriliyor ise ettirilsin daima gölgeli yerlerde ikamet ettirilmeli ve güneş altında kat'iyyen durdurulmamalıdır.

15- Yürüyüşte, asakir-i şahaneye pirinç çorbası tabh içirilmeli ettirmeli ve içine her zaman demir hindi ilave ettirilmelidir."

13 Temmuz 1314 (1898)
Orduy-u Hümayun Sertabibi
Ahmed

Bu talimatname acemi efrad hakkındadır. Bu efrad tüfeği ve kısmen cephanesinden başka bir şeyi taşıyamaz. Nefere yağmurluğu taşıttırmamalıdır. Ve her bölüğe iki ile üç saka devesi (su taşıma) verilmelidir. Bu da bölüğün mevcuduna göredir. Gelen redif taburlarında tecrübe ettim. Bir taburun Tihame'de muntazam sevki için yüz elli deve ve 30 hayvan lazım gelir. Bu hal mubalağalı gibi gözükür ise de değildir. Efradın yiyeceği ve hayvanların yemi, tabur ağırlığı subaylara tahsis olunacak hayvanlar, suya tahsis olunacak develer nazara alınır ise, bu kadar nakil aracı gerekir.

Bir taburda dört nefere bir deve hesab etmelidir. Mesela Tihame'de 700 mevcutlu bir tabura 175 deve verilmelidir. Subaylara ve sair ağırlıklara tahsis olunacak develer de bu hesaba dahildir. Bir Tihame devesi 200, 250 kilo eşya nakleder. Bu hesabı tecrübeme istinaden yazıyorum.

Dağlarda ise seferiye nizamnamesi tatbik olunur ve burada develer dağ nedeniyle 150 kilo yük taşıyabilir.

Önce satın alınan 400 deve ile işe başlanıldı.Halkın develerine dokunulmadı. Araplar, rızalarıyla ve peşin ücret verilerek develeriyle nakliye işinde kullanıldı. Bir taraftan erzak sevkine ve bir taraftan da gelmekte olan taburlar ve yeni sevkedilen askerlerin yerlerine sevkine başladık.

Yemen'de bir deve beş-altı liraya ve fazla on liraya satın alınabilir. Yemen'de icra olunacak esaslı biraskerî harekat esnasında Yemen'den ve Asir'den ve Hicaz bölgesinden deve satın alınması mümkündür.Yine Kızıldeniz'in karşı sahilinden dahi katır alınabilir. Hudeyde'ye ara sıra Somalili'ler katır getirip satarlar. Bu konuda ne dereceye kadar istifade olunacağı dikkate alınmamış ve tedkikat yapılmamıştır.

Bir de Dersaadet'ten Yemen'e tahıl gönderilmektedir. Kızıldeniz civarında fiyatı daha düşük olduğundan Hindistan'dan gelen tahıl kullanılıyor ve Hudeyde'de istenildiği kadar bulunmaktadır.

Büyük bir askerî harekat esnasında doğrudan doğruya Hindistan'daki ticarethanelerle banka vasıtasıyla kontrat yapılsa hazineye daha yararlı iş yapılmış olur. Cidde'de bile Hind tahılı tüketilir.

Cenab-ı Hakk'ın inayetinden olarak, bu günlerde yağmurlar yağdı ve kıtlık bitti. İnsanlar ve hayvanlar açlıktan ölmek tehlikesinden kurtuldu. Maamafih kıtlık esnasında Yemen'de açlıktan pek çok nüfus telef olmuştur.

ASKERİ HAREKATLAR

Yedinci Orduy-u Hümayun, 3. ve 14. piyade tümenlerinden, bir alayı topçu ve iki bölük süvariden, bir bölük istihkam ve bir bölük katırlı süvari müfrezesinden ibarettir. Ordu merkezi San'a'dır. 13. Tümen'in merkezi **San'a** ve 14. Tümen'in merkezi Hudeyde'dir. Süvari ve topçu istihkamı San'a'da bulunur. Çeşitli mevkilere lüzumu nispetinde top yerleştirilir. 13. Tümen, **San'a, Amiran, Taiz** ve **Zamar** mevkilerinde oldukları gibi 14. Tümen'in 27'inci Tugayı **Asir**'de ve 28.'nci Tugayı **Hace, Hacür** ve **Hudeyde** mevkilerinde bulunurlar. Ordunun durumu Yemen'e geldiğimde şu halde idi:

Feyzi Paşa merkezi kuvvetli bulundurarak **San'a**'yı muhasaraya maruz bırakmamıştır. 13.'ncü Tümenin 6 Taburu Sana'da ve Sana'ya beş mesafesi olan Bala'da 2 tabur bulundurarak bir Tugayı Sana civarına yerleştirmişti.

Askerî olaylara gelince; **Hudeyde** sancağının **Hacür** kazasında **Benî Cebel mevkiinde** 1314 (1898)'de askeri harekatı gerektiren isyanların ortaya çıkmasını yazmıştık.

Hacür mevkiine bakalım: Harita nazıra alınırsa burada ve 6 askerî karakol ile **Beni Mediha** askerî merkezi ve Kıfle Kalesi bulunuyor.Bu kale, topçu albaylarından ve mühendishanenin muktedir hocalarından olup Yemen'de vefat eden **Topçu Albay Refik Bey** merhum tarafından inşa edilmiştir. Refik Bey, Benî Mervan'a bir alay piyade ile giderek Benî Mervanlıların gece baskınına uğramış ve bir hezimete uğramamışlar ise de o zamandan beri Benî Mervanlılar üzerine gidilmemiştir.

Bu noktaya belki idare harici addolunan mahallerden vaki olacak taarruza karşı bir müdafaa noktası gibi **Hacür** mevkinin kilidi olması hasebiyle ehemmiyet verilerek kale konulmuştur. 1307 (1891 isyanından sonra da diğer karakolların kurulmasına lüzum görülerek inşa edilmiştir. Vaka'nın hadiseden evvel bu karakollardan sonra, kalede ve merkezde 14. Tümen'de 55. alayın 3. taburlarıyla 56. alayın 1. taburu binbaşı Bahaeddin Efendi kumandasında bulunuyor idi.

Bahaeddin Efendi, Benî Ceyl mevkiinde tahsilat icraasına kalmış ve Benî Ceyl Şeyhi'ne, tahsilattan hisse vereceğini beyan ile muvafakatını almış. Benî Ceyl arazisi Benî Eslem ve Eflah isimli gezgin kabileleriyle sınır ve ancak bir cihetinden ve askeri mevkilere bağlıdır. Benî Ceyl'de asker ve karakolumuz bu kadar iken, Bahaeddin Efendi kumandasındaki iki taburdan yarısı oranında bir kuvvet ayırıp,şeyhin delaletiyle Benî Ceyl'e girmiş ve tahsilatı da icra eylemiş ise de Beni Ceyl şeyhiyle her nedense araları açılmış. Benî Ceyl şeyhi, Benî Eslem ve Eflahkabilelerine müracaatla ve askerin azlığından bahs ile bu fırsatın kaçırılmaması konusunda teşvik edip bu kabileleri Benî Ceyl'e getirtmiş ve askerin üzerine saldırtmıştır. Askerle eşkıya arasında 14 Ocak 1313 (1897)'de gayet şiddetli bir harb vuku bulmuş, asker cidden kahramanca mukavemet etmiş ise de bu kuvvete karşı mağlup olmuş, binbaşı Bahaeddin Efendi ve Benî Ceyl Şeyhi savaş sırasında vefat ettikleri gibi askerden 60 şehit ve 43 yaralı vuku bulup 327 Martin tüfeği Araplar eline geçmiştir. Bu harpteki zayiat, mevcudun üçte biri nisbetindedir. Eşkıyanın telafatı askere nisbeten pek fazla olmuştur. Araplar bu halden şımarmış ve o sırada Yemen'deki asker sayısı 8.000 kadar bulunduğundan layık bir tedip icrasına ihtimal görülmemiş ve **Feyzi Paşa** çeşitli mevkilerden 55. alay 3.tabur; 55. alay 1. tabur; 55. alay 4. tabur; 56. Alay 3. Tabur; 66. Alay 4. Taburu toplayıp beş tabur olarak ve **Mirliva (Tuğgeneral) Raşit Paşa** kumandasına vererek Hacür'a sevk etmiştir.

Paşa'nın verdiği talimat, Tihame'den Cebel'e (Dağlık bölgeye) çıkmaması Cebel'in eteklerinde bulunması ve nümayiş hareketiyle Arapları tedhiş eylemesi ve bir isyan vukukunda hakkından geleceği-

nin hissettirilmesini tefhimden ibaret imiş. **Raşid Paşa** ise bu emrin hilafında Kıfle'ye çıkmış, Feyzi Paşa'nın maksadını düşünmemiştir.

Evvelce bir Paşa ile taburlar geldiğini gören Arapların, evvelki hareketlerinden nedametle silahların teslimine başladıkları bir sırada **Raşid Paşa**'nın hareketi mes'eleyi müşkileştirdi.

Bu sırada yine Feyzi Paşa, Raşid Paşa'ya harp etmemesini ve harbe sebebiyet vermemesini yazmış ise de Paşa mevcut kuvvetiyle Beni Ceylli'ler üzerine taarruz eylemiştir. Beni Ceyl ve Beni Eslem ve Eflah Kabileleri, top sesini işiten gezgin kabileler, savaşa iştirak ederek gayet şiddetli bir hal zuhur eylemiş ve akşama kadar devam eden bu harpte eşkıya bine yakın ölü ve yaralı vermiş, hemen çekilmek üzerelerken birkaç neferin subaylarının şehit olması üzerine çekilmesi, diğer birliklere de etki yaparak yenilgi vuku bulmuştur.

Benî Ceyl arazisi gayet kesik kahve ağaçlarından sık ormanlıklı bulunduğundan ve kumandanın birlikleri ise, tamamen göz önünde ve kolay idare edilemez ve her noktadaki askerin aynı maksadı takip edecek kadar tecrübeli bulunmaması üzerine ricat ve hezimet vuku bulmuştur.

Bu harpte 12 subay, 153 nefer şehid ve 5 subay ve 128 nefer yaralanmıştır. Bir top ve 300 kadar tüfek te eşkıya eline geçmiştir.[7] **Raşid Paşa** yüzbaşılıktan Tuğgeneralliğe kadar Yemen'de yetişmiş alaylı, cesur bir subay idi. Aldığı emir haricinde hareketi bu yenilgiyi doğurmuşur. Mesuliyeti üzerine alarak teşebbüsünde muvaffak olamadı. Devletin başına bir gaile açtı.

Eşkıya bu başarılarının üzerine büsbütün şımararak çeşitli mevzilere taarruza başladı. **Şahlı** zaptedildi ve birinci karakol tazyik edilmeye başlandı. İki ay süreyle bu karakoldaki 26 asker, eşkıyaya kahramanca müdaafa verdi ve yüzlerce eşkıyayı tepeleyerek şanlı bir müdafaya muvaffak oldu. Başlarındaki teğmen, şehid olduğu halde, yine

[7] **Raşid Paşa** gözlerine hastalık arz olarak tekaüd (emekli) olmuş. Memleketinde vefat eylemiştir. Bu harpte yaralanmış idi.

müdafaada sebat ile bir müddet aç ve susuz olarak ve yerleri yalayarak susuzluklarını def için bu çareye varıncaya kadar tevessül ile müdaafada sebat etmişlerdir. Nihayet karakoldan çıkarak su üzerine koştukları sırada eşkıya tarafından kısmen şehid ve kısmen esir edilmişlerdir. Böylelikle birinci karakol da Arapların eline geçmiş ve 3. karakolun karşısında bulunan **Karyet-ül Fesih** dahi eşkıya eline geçmiş ve 3. Karakolu tazyike başlamışlardır.

Bu hal-ı imamet iddiasındaki **Hamidüddin**'i büsbütün ümide düşürmüş ve bütün **Şerefeyn** ahalisini yani **Benî Kaab, Şaariye, Lemrur, Muhabeşe** kabilelerini askerimiz üzerine tasallut ettirmiş, kumandalarına imamzadelerden **Seyyid Hadi**'yi ve kumandanlarından **Seyyid Ahmed**'i göndererek faaliyette bulunmuştur.

Hacür mevkiindeki karakolları tamamen sükut ettirip Cibal kısmına hakim olmak ve bizi Tihame'ye indirmek için olanca melaneti sarf etmiştir. **Feyzi Paşa** ise bu hale karşı metanetini koruyarak, Hicaz'dan bir alay istemiş ve bu kuvvet gönderilmiş olduğundan gelen alayın iki taburunu **Hacür**'e sevk etmiş ve müdafaa vaziyetinde kalmalarını 28. Tugay kumandanı olup **Hacür** kumandanlığına getirilen **Ahmed Paşa**'ya emredip; o sıralarda **Seyyid Hamideddin**'in teşvikleriyle teşvikatıyla **A'r** ve **Anis** cihetlerinle dahi eşkıya zühûr eylediğinden iki taburunu dahi **Menaha**'ya aldırmıştır.

14.nişancı taburu dahi **Hacür**'e sevk olunmuştur. Hacür'de müdafa vaziyeti için lüzumlu miktarda asker bulunduğundan vuku bulan çatışmalar, Araplara zaiyat vermiş, **San'a**'da kuvvetli olarak bulunması ve muhasaraya teşebbüs eden kuvvetleri **Feyzi Paşa**'nın arasıra fırsatını düşürüp vurması ve **Hace** cihetinde de olayların durulmasına sebep olmuştur.Yemen'de o tarihte bulunan kuvvetle daha fazla bir şey yapılamazdı.

Feyzi Paşa, Abdullah Paşa'ya 7. Ordu'yu bu halde teslim etmişti. Abdullah Paşa'nın gelmesinden sonra **Naim Paşa** merhumun kumandasıyla anavatandan redif Tugayları gelmeye başladı. Ordu tarafından bu iki Tugayın 16 taburunun altısı **Hacür**'egörevlendirildi. Kalan 10 ta-

bur San'a'ya görevlendirildi. 14 Mayıs 1314 (1898) tarihinden 26 Eylül 1314(1898) tarihine kadar Yemen'e 6.759 yeni asker ve 9.753 mevcutlu 16 Redif (Yedek) taburu geldi. Techizatlı Redif taburları Luhaiya iskelesinden çıkarak Hacür üzerine hareket ettiler. Nakliye araçlarının yolda bulunması sebebiyle taburların sevkleri zorlukla yapıldı. **Naim Paşa** merhum hastalanarak vefat etti. Ordunun Kurmay başkanı **Hadi Paşa,** Hacür kumandanlığına ta'yin olundu. O'nun kurmay başkanları ise, **Binbaşı Haşim** ve **Yüzbaşı Salih** Beylerden teşekkül etmiş idi.

Hadi Paşa'nın Hacür'e ulaşmasıyla **Adana, Misis, Nablis, Feke** taburları dahi Hacür'a sevkedildiğinden, Hacür'deki kuvvetlerimiz 4.000.'den fazla sayıya ulaştı. Hadi Paşa'ya eşkıyanın te'dibi ve sükut eden yerlerin geri alınması emri verildi.

Hadi Paşanın karşısındaki eşkıyanın miktarını dört bin kadar tahmin ederim. Hadi Paşa'nın ta'yininden evvel vukuu bulan dedikodular,eşkıyanın miktarını yirmi-otuz bin gösteriyordu. Bu söylentilerin gerçek dışı olduğuna kuşku yoktur. **Şerefeyn** ahalisinin çıkaracağı kuvvet dört bini aşmaz. Bu kuvvet te her zaman toplu olarak bulunamaz.

Top sesini duyar duymaz birkaç saat içinde, top sesinin geldiği noktaya, bu kadar bir kuvvet toplanabiliyor. Daimi surette **Karyet-ül Fesih** ile **Şahal**'da 400 kadar bir kuvvet ve **Benî Ceyl**'de Benî Ceyl ahalisi kadar bir kuvvet bulunur.

Bizim sonradan Hacür'a geldiğimiz zaman anladığımız bu hakikat, o tarihte **Hadi Paşa** tarafından elbette bilinmekteydi. Hadi Paşa, mükemmel bir kurmay subaydır. İyi ahlakı ve iktidarı benim anlatmamın üstündedir.Ancak, kumandasına verilen askeri henüz görmüş ve görmesiyle aldığı emir mucibince harbe sokması bir zamana tesadüf etmiş olduğundan bu birliklerin talim ve terbiyesiyle uğraşamamış idi.

Kumandasına verilen bu birliklere ne dereceye kadar itimat eyleyeceğini bilmiyordu. Subayların yetenekleri ve harpte ne dereceye kadar iş göreceklerini dahi tecrübesi olmadığından kestiremezdi.Talim ve terbiyesinin derecesini bilmediği askerle savaşa giren komutanın durumunu erbabı takdir eder.

Hadi Paşa ilkin, **Karyetü'l Fesih**'in zaptına karar verir. Karyet-ül Fesih'in 3. Karakol'a 450 metre ve mesafesi vardır. Bir köyden ibaret olup binaları 3. karakolda bulunan topların mermilerine mukavemet edemeyecek derecededir. **Şahal**'ın da kilidi mesabesindedir. Karyetü'l Fesih zapt olunur ise Şahal'da eşkıya toplanamaz. Toplanmak için gelecek eşkıya Karyetü'l Fesih'in ateşi önünden geçmeğe mecbur olur.

Şahal'a karşı topçularımız önemli bir etki yapamazdılar. Binaları bütünüyle taştanolduğundan tahrip edilezdi. Şahal'ın zaptına Karyetül Fesih'in zaptı ile başlanıp sonra Şahal kuşatılırsa iyi olurdu. Karyetü'l Fesih'e yapılacak taarruz, 3. Karakol ile diğer karakolların tahkimi amacıyla olacağından, ve hücum top ateşi altında yapılacağından kolaylık sözkonusu idi.

Eşkıya ise esasen **Şahal, Karyet-ül Fesih, Beni Ceyl** mevkilerindeydi. Benî Ceyl mevkii seyyar **Benî Eslem** kabileleriyle çevrili olduğundan,eşkıyanın toplanmasına meydan vermemek gerekiyordu. Bu bölge askerimizin iki kez yenildiği bir yer olması dolayısıyla da önem taşıyordu. Arazi gayet kesik ve arızalıydı. Topçu ateşi çok işe yaramazdı. Benî Ceyl köyleri, kılavuz vazifesini yapan ve eşkıyanın tahsisine müsait mazgallı taştan yapılmış hanelerden müteşekkildir. Beni Ceyl'e taarruz için karar verilmemesi isabetli idi. Tecrübe etmediği bir birlik ile Benî Ceyl içerisine gitmek, çok tehlikeli olurdu. Öncelikle Karyet-ül Fesih'in zaptına karar vermek pek uygundu.

Hadi Paşa bunları düşünerek hücum noktasını Karyetü'l Fesih olarak ta'yin etti. Hücumun, sabaha karşı henüz havanın açılmadığı bir sırada icrasına karar verdi. Bu karar da isabetliydi. Eşkıya,yukarıda söylediğimiz gibi, üç-dört bin kişiyi daimi surette beslemek iktidarında olmadığından, kuvvetlerinden bir kısmını belirttiğimiz üç mevkidetaksim etmişlerdi. Harp vukuunda top sesiyle birkaç saat içinde toplanıyorlardı. Eşkıyanın toplanmasına mahal vermeden ani bir hareketle sabaha karşı 450 metrelik bir mesafenin alınmasıyla Karyetü'l Fesih'in zaptı mümkün idi. Hücuma karar verildiği sırada Hacür'de bulunan altı redif taburundan **Feke, Misis, Nablus, Yarpuz** taburları

toplam 2.749 mevcutla Hacür'e gelmişlerdi. Yorgunluk görmemiş ve maneviyatları iyi olan bu dört taburu Karyetü'l Fesih'in zaptına, Hadi Paşa ta'yin eyledi. 300 mevcutlu 14. nişancı taburunu dahi Karyetü'l Fesih'e karşı olacak taarruzda, Şahal'deki eşkıyanın Karyet-ül Fesih-deki eşkıyaya yardımını kesmek ve askerin yanını boş bırakmamak için ta'yin etti. Kalan nizamiye taburları da diğer karakollarda ve askerî noktalarda bırakıldı.

1314 (1898) Ağustos'unda akşam 12'den sonra bu taburlar 3. Karakolda toplandı. Hadi Paşa 28'inci Tugay komutanı **Ahmed Paşa** ve Kurmay binbaşı Haşim ve yüzbaşı Salih beyler dahi karakolda bulundular. Hava henüz açılmadan bu dört tabur Karyetü'l Fesih'e karşı ve Nişancı tabur da binbaşı Haydar Ağa kumandasıyla Şahal'a karşı sevk olundu. Bu dört taburdan birinin binbaşısı yokmuş. Diğer ikisinin binbaşıları da hasta ve hastalıklardan bahs ile emekliliklerini isteyerek birliklerinin başlarına gelmişler. Dört taburda Misis Taburu'nun binbaşısı İsmail Efendi'den başkası çıkmamış. Taburların subayları noksan imiş. Bu halde hareket eden taburlar muvaffakiyetle Karyetü'l Fesih'e yaklaşıyorlar. Karyetü'l Fesih'deki eşkıya pek az sayıdaymış. Elli kadar oldukları söylenmekteydi. Her halde 200'den fazla değildir. Bunların ateşleri köyün yanında taburları durdurur. Taburlar ileri geçip, köyü zapt edemezler. Askerin duraksamasından eşkıya istifade eder. Top ve tüfenk sesini duyan eşkıya yardıma gelir ve miktarları çoğalır. Askerde hezimet vukuu bulur. Ric'at başlar. Şahal'e karşı sevk olunan 300 mevcutlu nişancı tuburunun fedakarene sebat ve gayreti ve karakoldaki subayların ric'at eden askeri karşılaması büyük bir hezimetin vukuuna mani olur.

Maamafih binbaşı **İsmail Efendi** şehid olur. 42 şehid ve doksan yaralı verilir. İyi ki Hadi Paşa bu taarruzu Benî Ceyl'e karşı yapmadı. Bu taburlar büsbütün imha edilirdi. Çünkü Benî Ceyl'e 450 metre mesafede 3. karakol gibi bir istinat noktası bulunmadığından taburları eşkıya tamamen imha ederdi. 300 mevcutlu nişancı taburu bu kalabalığın yerine Karyetü'l Fesih'in zaptına me'mur olsa idi belki muvaffak olurdu. Bu tabur Şahal'in yakınına kadar sokulur sokulmaaa muvaf-

fak olmuş ve rediflerin bozgunlukları üzerine mecburen geri çekilmişti. Redifleri de büyük bir hezimetten kurtarmaya muvaffak olmuştur.

Bu anlattıklarımız askarî harekatın ifadesi ise de, **Dahiliye Kanunnamesi, Seferiye Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi** *Nizamiye* ve *Redif* (Yedek) askeri hakkında aynı hükmü ifade eder.Değişik bir deyişle, bir redif taburundan ne beklenirse, Nizamiye taburundan da o beklenir. Aynı görevle yükümlendirilmiş ve aynı kanuna tabi iki taburun birisinin subayları diğerinden noksan olur mu?

Bir redif bölüğüne 3 subay veriliyor, Nizamiye bölüğüne ise dörs!..Halbuki redif askeri nizamiye askerine nazaran daha az eğitimli olacaklarından subay ihtiyacı daha fazla olacakken,biz aksini yapıyoruz.

İkinci olarak, redif subaylarını ve zayıf redif askeriyle temas ettirmiyoruz. Redifleri belli zamanlarda talime çağırmıyoruz. Bu gibi noksanlıklar, harpte üzücü sonuçlar veriyor. Memleketimizin serveti ve nüfusumuzun miktarı dolayısıyla, esas kuvvetimizi redifler teşkil eder. Bir nizamiye taburunun **tertip nizamiyesi** ne ise redifin dahi aynı olmalıdır. Hatta her orduda küçük zabit mektepleri tesis edilerek bir çok muavin subay da yetiştirilmelidir. Şimdi, redif subaylarını nöbetleşe olarak nizamiyede istihdam ederek bildiklerini unutturmamalı, hasta ve işe yaramazları ayırmalıdır. Yoksa bir redif taburuna dört teğmen noksan verilmede, bu yüzden tasarruf yapılsın edilsin diyerek yapılan maksatsız işler yüzünden daima böyle fenalıklar zuhur eder.

Bir taburda en ağır hizmetler teğmenlere düşer. *Nöbetçi teğmenliği, mekkare zabitliği, vekilharçlık, tabur yaver harpliği!..* redif taburlarındaki sekiz teğmenin dördü bu görevlere ayrılır. Subay eksikliği, hastalık ve harp zamanında verilen zayiat göz önüne getirilirse sekiz, dokuz yüz mevcutlu bir redif taburuna kaç subay kalacağı meydana çıkar.

Dahası, ilave taburlarına, kıtaların teğmenlerini alıp bölük kumandanı olarak verip taburları subaysız bırakmak gibi usulsüzlüklerden iyi netice beklenmez. Her halde muntazam ordular karşısında vukuu bulacak harblerde bu noksan kendisini gösterir. Bugün en muntazam

Avrupa ordularında bir tabura ne kadar subay veriliyorsa bizde de her tabura o kadar subay verilmelidir.

Subayların şehid ve yaralılarını dahi nazara alarak o nisbette subay yetiştirmelidir. Avrupa ordularının ilk hattını ve en esaslı kuvvetini nizamiye birlikleri teşkil eylediği halde bizim ordularımızı redif teşkil eder.

Yunan muharebesi bu hususa örnektir. Ordunun mevcudunun az bir kısmı ancak nizamiye askeriydi. Subayı azaltmakla tasarruf yapmak kadar ordunun selametine zarar verici bir hal tasavvur edilmez.

Subayların durumu böyle olduğu gibi, erler için de dikkat edilecek noktalar vardır.Erlerin talim görmüş olmasına son derece dikkat lazımdır. Bugünkü silahlarla erlerin yetiştirilmesi gerekir. Subayların sevk ve idaresinden mahrum kaldığı sıralarda efradın kendi başlarına hareket etmesine ve silahını doğru kullanmasına ve araziden istifade ederek maksada hizmet etmesine uygun eğitim verilmelidir. Eğitilmemiş ve silahını eline yeni almış bir neferden bir şey beklenilmeyeceği tabiidir. Bedelli askerler böyledir. Ordu için son derecede zararlıdır. Şimdiye kadar vukua gelen uygunsuzlukların esasını araştırsak ve divan-ı harp fezlekelerini karıştırsak ön ayak olanların bedelli askerler olduğunu görürüz.

Ücretli asker bugün her ordudan kaldırıldığı halde bizde devamı şaşılacak bir mes'eledir. Mademki devlet bedelli askerliği kabul etmiş, fazla parası olan bedeli verir kurtulur. Bu paradan istifade olunur.Başkasının yerine bedelli olarak gelen asker, beş on kuruş için diğerinin yerine askere gelen ve sıkıntıyı görür görmez çekilen bedelli asker, *"bu müşkilat bu paraya değer mi?"* diyecek, canını kurtarmaya bakacaktır. Böyle bir adamdan istifade olunmaz.

Askere alınma sırasında işe suistimal karıştırılırsa böylelerinden hizmet değil örneklerde olduğu gibi zarar görülür. Bu konuda pek çok gözlemim vardır. Yunan Muharebesinde firar ederken yakalanan bir bedellinin ağzından, diğer firar eden bedell askerlerin kendisini harb başlar başlamaz, "bir mürekkep pahasına ölünür mü?" firara teşvik ettiklerini söylemişti.

Gönüllü askerler, bedelli askerlerden çok daha iyidir. Gönüllüyü harp meydanına vatan sevgisi sevk ediyor. Bedeli askeri ise para tutkusu sevk ediyor. İkisinin arasındaki fark büyüktür. Şahsi bedelli askerlik usulü ordumuzdan kalkmalıdır. Askere aldığımız redif taburlarını teşkil eden erleri, nizamiye birliklerindeki gibi eğitmeliyiz.

Karyetü'l-Fesih karşısında gördüğümüz tecrübeye başka tecrübeler de eklemek istemezsek, redif taburları subaylarını nizamiye gibi tertip ederek nizamiye askerine katmalı ve redif subayları, nizamiye subayları ile aynı iktidarda olmalıdır. Redif askerini eğitmekten başka çare yoktur. Kusur şahısta değildir. Talim ve terbiyenin noksaniyetindedir.

Beşinci Ordu nizamiye birliklerinin bir kısmı Beşinci Ordu'dan alınmakta olduğundan, Yedinci Ordu nizamilerinin fevkalede yararlığı meydanda dururken hata efradın yaratılışına atf olunamaz. Ancak askerî eğitimin noksanlığı sözkonusu olabilir. Bu acı tecrübe, orduya redîflerden ne dereceye kadar istifade olunabileceğini anlattı. Orduda redif taburlarını bu gibi harekatın icrasına görevlendirmekten vazgeçildi.Nizamiye askerlerinin değerleri arttı.

2000 kadar yeni asker gelmiş ve taburların mevcudunu asıl miktarına yükseltmiş ve devamlı bir suretle talim ve terbiye ile meşgul bulunmuş olduğundan nizamiye birlikleri ile icraya karar verildi.

Hadi Paşa'nın orduya emrinde, bir kuvvetin **Hacce** üzerinden **Vadi-i Hakibe** yoluyla **Cebel-i Mürur** üzerine gelerek eşkıyanın arkasını alması emredilmiş, ve bu emir, orduca da kabul edilmiş idi. **Müşir Paşa** bizzat harekete karar verdi. En mühim mes'ele **Hacür** üzerinde toplanacak olan bu kuvveti beslemek idi. Halbuki uğraşıla uğraşıla sevkiyat yeni yoluna konulmuş idi. **Luhaiya** yanındaki İbn-i Abbas İskelesi Hacür için evvelçe sevkiyat deposu olarak kurulmuş, ayda 1500-1800 çuval erzak buradan Haşum'a sevk olunup 1000 çuvalı Hacür ihtiyacı için Hacür'a, kalanı Hacce'ye sevk olunmakta idi. Hudeyde'den sevkiyatın yoluna konulması üzerine İbn-i Abbas iskelesi kapatılarak, **Müşir Paşa,** Hacce'de toplayacağı kuvvetle Hacur'daki kuvvetinaylık 3500 çuval erzaka ihtiyacı olduğunu bildirerek, bu suretle sevkiyat imkan dahiline alınarak, müteahhide ihale olunmuş idi.

Bu, bizim için büyük bir muvaffakiyet idi. **Hudeyde**'den **Haşum**'a kadar **Salil Kabilesi**'ne ait develer ve Huşum'dan itibaren dahi **Benî Kays Kabilesi**'nin develeri nakliyatı icra ediyorlardı. Velhasıl gerek Sana'ya ve gerekse Hacce ve Hacür'a muntazaman sevkiyata başladık.

Hudeyde'de vazifem kalmadığından Müşir Paşa'nın Hacce'ye hareketiyle ben de Hacür'a hareket ettim. Yemen'de bulunacaklara lüzumlu olacağından başlıca takip olunan askerî yollar, askerî sevkiyat ve nakliyat için kullanılan menzil hatlarını beyan edelim.

Hudeyde-San'a Hattı

Hudeyde-San'a arasını süvari beş günde kateder. Piyade, yukarıda ordu baştabibinin yazdığımız talimatına tabidir. Yol, **Hudeyde**'den Kahve-i Cennet, Dîr-u Salim, El-Hamra, Dîru Ahmed, İbad, Bacel, Behah, El-Kara, Seher, Abal, Hacile, Evsal, Minaha, Aciz, Mufhak, Sevk-ul Hamis, Boan, Han, El-Hasmi noktalarına uğrayarak **San'a**'ya vasıl olur.

Hudeyde'den Bacel'e giden bir de Merva yolu vardır. Daha uzunca sürerse de develer yiyecek bulur. Bu yol, **Hudeyde**'den **Kahve** sonra **Merva'** sonra **Kata**'a uğrayarak **Bacel**'e gelir. **Bahah**'den sonra **Sanefur** yoluyla **Mefhak**'a giden bir yol vardır.

Hudeyde'den Sana'ya demiryolu yapılırsa bu yolu takibe mecburdur. **Mefhak**'ta erzak anbarımız vardır. Vadiyi takip ettiği için bu yol daha kolaydır. *Behah'dan, Abal, Sevku'r-Rabi, Sanefur, Beytu'l Kabli, Seyhan, Bab-ı Hamid, Beyt-i Aliye, Mefhak'a* gelir.

Hudeyde-Hacce Yolu

Hudeyde, Cibane, Taribe, Hişabere, Zeydiye, Kanavuz, Huşum, Sevk-ül Tur, Keşar, Sevk-ul Hasib, Hacce. **Hudeyde – Hacür** hattı, *Huşum*'dan ayrılarak *Sevk-ul Eman, Beni Neşşar, Kıfl'e* gelir. **Lıhye**'den **Hacür**'a, *Lıhye, Mur, Derbil, Zehra, Sevk-ul Eman, Beni Neşşar, Kıfle; "**Zeydiye**'den – **Zehra**'ya" Zeydiye, Dir-i Abdah, Dir-i Şa-*

*mih, Zehra; "**Hudeyde**'den, **Taiz**'e" Hudeyde, Dır-u Hemi, Laviye, Beytül Fakiye, Hasineye, Zebid, Cerahiye, His, Matrube, Kiba, Hacde, Rimade, Taiz;* "**Taiz**'den **San'a**'ya, *Taiz, el-Kaade, Eb, Mehadır, Yerim, Zimar, Cehran, Haciz* "**Miha**'dan **Babu'l-Mende**'e" *Miha, Hakem, Debab, Bab-el, Mendeb;* "**San'a**'dan **Amiran**'a", *Sana, Ciraf, Beyti Erzak, Devran, Cirpan, Amiran;* "**Amiran**'dan **Hacce**'ye" *Amiran, Beyt-i Badi, Facel Eşmuz, Sevk'ül Safi, Hacce;* "**Hacce** ile **Hacür**'ün **Mahfa** yolu," *Hacce, Sevk-ul Hasib, Mahfa, İslam-ı Naşir, Kefal, Hacür;* "**Künefe**'den **Ebha**'ya" *Künefede, Yaba, Sevk-ul Hamis, Hurmalık, Barak, Miha'il, İda, Ti vadisi, Ti Akabesi, Ebha; "**Cizan**'dan* **Saide**'ye" *Cizan, Ebu Ariş Caideye, Vadi-i Safu, Emel Kezib, Manik, Hadebe, Kaletul, Gammar, Mabir, Saide, Amiran;* "**Amiran**'dan **Kifletül Azir**'e" *Amiran Ridde, Gavlet-el Acibe, Senetin, Hamir, Vadia, Hacer, Girab, Kıflet-el Azir;* "**Kıflet-el Azire**'den **Saide**'ye" *Fakim, Billadeshar, Sahra, Saide.* Bu yollar genellikle deve yollarıdır. Araba yolu değildir. Araba işlemez. Koşulu top gitmez.

Hacce'de Toplanma

Ordu kurmay başkanlığınca, redif taburlarının yerleri ve nizamiye taburlarının celbiye harekatın icrası kararlaştırılarak 49. Alayın 1.; 50.Alayın 2.,3.,ve 4. taburları ve 52. Alayın, 1. ve 2. taburları ve Beyrut redif taburları Hacce'de toplandı. 21 Ekim 1314 (1898)'de **Müşir Paşa** da Hacce'ye geldi. Bu taburlar dahi Hacce civarında bulanan 55. Alay'ın 1.,ve 4. taburları, 56. Alayın 2. taburu dahi Hacce'ye geldi. **Hacür**'e **Adana** ve **Kozan** taburları dahi geldiğinden, **Adana** taburunun mevcudunu yedi yüze tamamlamasıyla o sırada Hacür'de bulunan **Albay Rıfat Bey** kumandasıyla Hacce'ye sevkine Ordu komutanlığı tarafından emir verildi. Ester (katır) süvari bölüğü ve istihkam bölüğü bir batarya ile harp nizamı aldı.

Hacce'de toplanan askeriyenin durumları kumandan **Müşir Abdullah Paşa,** Kurmay heyeti **kaymakam (yarbay) Yusuf Bey, kolağası (yüzbaşı) Mehmed Bey, Kolağası Avni Bey, (Tuğgeneral) Ağa Redif Tugay Komutanı Reşit Paşa.**

1. Alay kumandanı **Kaymakam (yarbay) Ahmed Remzi Bey**

Y 49 Tabur 1	Y 50 Tabur 2	Y 50 Tabur 4	Adana Redif taburu
Tabur 1	Tabur 2	Tabur 3	Tabur 4

2. Alay kumandanı **Miralay (albay) Rıfat Bey**

Y 50 Tabur 3	Y 52 Tabur 1	Y 52 Tabur 2	Y 56 Tabur 2
Tabur 1	Tabur 2	Tabur 3	Tabur 4

3. Alay kumandanı Miralay (albay) Ali Nail Bey

Y 55 Tabur 1	Y 55 Tabur 4	Beyrut Taburu
Tabur 1	Tabur 2	Tabur 3

Karargah muhafızı istihkam bölüğü kumandanı: **Yüzbaşı Osman Ağa**

Ester süvari bölüğü kumandanı: **Yüzbaşı Şakir Efendi**

Topçu kumandanı: **Yüzbaşı İskender Efendi**

Topçu: **8 santimetrelik 7,5 luk 6,5 luk**

Bu kuvvet 26 Ekim 1314 (1898)'den 7 Kasım 1314 tarihine kadar 12 gün **Hacce**'de kaldı. Kalmasına sebep, nakliye vasıtası tedariki ve **Kuşşar** ve **Sevk-ül Hasib** anbarlardaki erzakın getirilmesi içindi. Taburların muntazam sevki için nakliye bulunmadığından çadır kazıkları gibi ağırlıkların büyük Hacce'de terkedildi. Asker, karavanalarını ve ekmek yapmak için sacları beraberlerinde taşıdıkları gibi 8 cm'lik toplar dahi yolların düzensizliğinden dolayı erat vasıtasıyla çekilmekte idi.

3. Alay kumandanı **Ali Nail Bey,** evvelce bir müfreze ile **Sevku**'l **Damme**'a gönderildi. **Hacur**'daki kuvvet ile **Mahfa** yoluyla muhaberat te'sis edildi. Sevku'l Damme'a kuvvet gönderilmesinin sebebi, eşkıyanın Hacür üzerindeki teşebbüsleriniboşa çıkarmak, Tümen'in hareketine kadar Beni Şumi eşkıyasını Şahel eşkıyasına yardımda bulundurmamak, araziye ve eşkıyaya dair malumat edinilerek Tümenin harekatını ona göre tanzim eylemek içindi. Hacce'deki tertibatı bu noktada bırakarak Hacür'e gelelim:

Müşir Paşa Hacce'ye ulaştığı zaman Hacür'de bulunuyordum. Hacür'de ictima edecek kuvvet için lüzumlu olan erzak muntazaman gelmekte idi. Bu cihetten düşünülecek bir nokta yoktu.

Geldiğim gün mevkileri gezip gördüm. **Haşim Bey** ile beraber 3. karakola gittiğimizde **Karyet-ül Fesih**'de henüz tahrip edilmemiş iki haneyi topçu ateşiyle Haşim Bey tahrip ettirdi. Bu sırada **Karyet-ül Fesih**'e karşı topçu, vazifesini ifa etmiş olduğundan bu köyün zaptında, büyük bir müşkilat bulmadım. Büyük çapta ve tehlikeli bir yolu takibe, Müşir Paşa'nın harekatını güç buldum. Hacce'de toplanan kuvvetten birkaç nizamiye taburu bozgunluk görmemiş.

Askerin 3. karakoldan hareketiyle Fesih'i zaptedebileceği hükmünü verdim. Maamafih bu husus benim mütalaam idi. Görevim, sevkiyatın te'mininden başka bir şey değildi. Akşam, Benî Mediha'ya **Hadi Paşa**'nın yanına döndüm. Geceleyin eşkıya Şahal'den ateş işaretiyle imdat talep eylediler. İmdat talep etmek veya zaferi bildirmek, geceleyin ateş işaretiyle oluyor. Bunların telsiz telgrafı budur ve ateşin gayet parlak yanması ve yahut kesik yanmasına göre maksatları anlaşılıyor. Bu işaret, bütün dağlarda gerimize varıncaya kadar devam etti. **Hadi Paşa**'ya durumu açtım. Fikrini sordum. Çevresindeki askerin tecrübesini görmüş olduğundan bu ciheti tavsiye eylediğini söyledi. Düzenli bir askerî birlikle Fesih'ten de taarruzda muvaffak olunacağını dahi ilave eyledi. Haccetümeninin takip edeceği arazi göz önüne alınırsa, pek çok Karyet-ül Fesih'leri aşmaları lazım geleceği ve o kuvvet olduktan sonra bu dolambaçlı yola lüzum kalmayacağı şüphesiz görülür.

Hacce Tümeni, **Vadi-i Hakibe**'yi geçecek, **Vadi-i Muri**'yi harp ederek atlayacak, **Vadi-i Şecer** gibi susuz bir vadiyi hakeza savaşarak geçecek sonra Şuhal, Cebel'e kadar önemli **Cebel-ü Mevr**'i zaptettikten sonra eşkıyanın ricat hattı üzerine düşecekti.

Müşir Paşa, maiyetindeki kuvvetle **Mahfa** yoluyla doğruca **Hacür**'e gelir ve buradan taarruz ederse, tehlikesizce muvaffakiyet elde edileceği şüphesizdi. Maamafih Müşir Paşa'nın icrasına karar verdiği harekat dahi, muvaffakiyetle icra olunursa daha iyi bir netice vereceğine şüphe yoktur. Ancak birçok yer aşılacağından, nakliye işi dahi yolunda olmadığından bir uygunsuzluk zuhurunda son istinat noktasının dahi tehlikeye düşmesine sebep olacak ve Arapları tamamıyla şımartıp, bütün birliklerin mevcudiyetini tehlikeye sokacaktı.

Hadi Paşa bu cihetleri benden ziyade taktir ediyordu. Maamafih ordu, bu suretle harekete karar vermiş ve kararı üzerine hareket edeceği dahi bildirmiş olduğundan ve Hadi Paşa'ya da mümkün ise Karyet-ül Fesih'in zaptını tavsiye eylemiş bulunduğundan Hacür cihetinden yapılacak iş, Müşir Paşa'nın hareketini kolaylaştırarak, Şerefeyn eşkiyasını Hacür cihetinde durdurup, Müşir'in üzerine göndermekten ibaretti. Hadi Paşa bu vazifeyi ifa etti. 200 mevcutlu **Kozan Redif Taburu** dahil olmak üzere nizamiye birliklerinden 3 tabur teşkil olundu. Erler seçkinlerden ayrıldı.Tabur subayları da en güzide subaylardan seçildi. Bu 3 taburun binbaşıları öteden beri şecaati ve iyi idaresi görülenlerden olup **Binbaşı Haydar Ağa** ve **Binbaşı Cemil**[8] ve **Binbaşı Celil** Efendiler[9] idi. Takriben 1300 mevcudunda bulunan bu kuvvet, **Tuğgeneral Ahmed Paşa** kumandasıyla Hadi paşa kumandasına verilip 3. karakolda toplandı.

Hadi Paşa, kurmayları ve acizleri de karakolu korumakla görevlendirildik. Müşir Paşa cihetine gelince tümen, **Karyetü'l Gayl** ve **Sevkuddam**'da toplanarak, tümenin tatbik eyleyeceği planın esasını hazırlayacak keşifleri yaptılar.

Tümen,yaklaşık on beş km. uzunluğunda olan **Vadi-i Hakebe**'yi takib eyleyeceğinden vadinin etrafındaki sırtları yan koruyucular vasıtasıyla tutmaya, bu suretle bir geçit hareketi yapmaya mecbur olacak idi. **Vadi-i Mevr**'e ulaştıktan sonra orada iki kola ayrılarak, kollardan birisinin **Vadi-i Şecer**'den hareketle **Lemrur Tepesi**'ni zapt ve diğer kol dahi asıl güçlerin solunda cepheden taarruzla birliklerin taarruzunu kolaylaştıracak ve eşkıyanın sol cenahını kuşatmaya çalışacak idi. İhtiyat kolu dahi Hacce yanında, her iki tarafa yardımda bulunmak üzere merkez gerisinde bulunacaktı.

---

[8] **Binbaşı Cemil Efendi** 1301 (1885)'de Harbiye'den mezun olmuş, ve Yemen'de yetişmiş **Aksaray**'lı Cemil Bey'dir. Şimdi 3. Ordu'dadır ve kahraman bir zattır.

[9] **Celil Efendi** dahi mektepli ve **Kozan Taburu** binbaşısı olup harpteki kıtasını iyi idare eylemiştir.

Her kol, mevcud birer alaydan oluşacaktı. Bu karar gereğince, **Sevku'l-Dammea**'dan **Beyt-i Hamza**'ya hareket olundu. Bu hareket öncelikle 1. Alay tarafından icra edildi. Nakliye yolunda olmadığından, 1. Alayın mekkare hayvanları geri gönderilerek diğer taburlar bu hayvanlarla Beyt-i Hamza'ya nakledildi. Nakliye hayvanlarının olmaması kademe ile harekete mecbur etti. 7 Kasım'da **Müşir Paşa** da Karargahını **Beyt-i Hamza**'ya nakleyledi. **Sevk-ul Hasib** ve **Huşum** ambarlarından erzak getirilip depolandı. Çadırlar bile hayvan yetersizliğinden Hacce'ye iade olundu. Her tabura ancak ester deve ve attan oluşan yirmi dört hayvan verilebilmişti. Beyt-i Hamza'dan itibaren **Taiyye** yürüyüşlerine başlanacaktı. Hayvan yetersizliğinden bu yürüyüş te kademeli yapılacaktı.

11 Kasımda Tümenin hareketine dair aşağıdaki (1) numaralı emir verildi:

Yürüyüş Emri

Numara
1
Reis-i Hakibe Karargahından
11 Teşrin-i sani (Kasım) sene 1314 (1898) gün saat: 6

1- Eşkıyanın Cebel-i Harim ile Beyti Ebu Iyd arasında kain dağ silsilesinin bazı noktalarını işgal eylediği Cebel-i Nisa'da bir kısım eşkıya Ben Necib bedevilerine iltihak ettiği istihbar olunmuştur.

2- Asıl maksat Şahal ve civarında bulunan Eşkıya çetesini tard ve tenkil etmektir. Bunun için 1.ve 2. alaylarla dört kıta toptan mürekkeb bulunan kuvvet Albay Reşid Paşa'nın kumandasında olarak ayın 12. Perşembe gününe rastlayan yarın sabah ordugah mahallinden hareket edecek ve yukarıda yürüyüş kolunu gösteren tertibi takib edeceği gibi Vadi-i Mevr üzerinde Şahal hizalarına ve solunda uygun bir mevzi edinip Karargahın gelmesini bekleyeceklerdir.

3- 1.Alayın 1. taburu öncülük yapacak ve yürüyüş kolunun emniyetini sağlayıp lüzumsuz duraklamalara engel olacaktır.

4- 1. Alayın 2.,3. ve 4. taburları öncü birlikleri uygun mesafe ile takip edecek ve toplar dahi 1. Alayın arkasından hareket edecektir.

5- 2. Alayın 1. taburunun iki bölüğü sağ ve sol korumalarını oluşturacak yürüyüş kolunun yan taraflarını emniyette bulunduracaktır.

6- 2. Alayın kalan kısmı topçuyu takip edecektir.

7- Topçu cephanesi ileride olduğu halde piyade cephaneleri alayı takip edecek ve umumi ağırlıklar cephanenin gerisinde bulunacaktır.

8- 3.Alayın 2. Taburu dümdarı (geri muhafazayı) teşkil edecek ve bütün askeriye ve mühimmatı mufahaza ve yürüyüşü kolaylaştırmaya mecbur olduğu gibi yürüyüş kolunun gerisini himaye eyleyecektir.

9- Tugay Komutanı asıl ağırlığın baş tarafında bulunacaksa da gerektiğinde yer değiştirecektir.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarı ve Yedinci
Orduy-u Humayun Müşiri
Abdullah

Bu emrin başında yürüyüş kolundaki askeri birliklerin yeri de gösterilmişti. Emir mucibince geceden hazırlık icra olunarak sabahleyin öncü birlikler **Beyt-i Hamza**'dan hareket etti. Saat 1'de kolun sonu **Akabe**'den kurtularak vadiye indi. Vadi içinde emniyet tertibatı ile hareket olundu. Mamafih 5-6 km katolunur olunmaz, eşkıya zuhur ve tek-tük ateş icra olundu.

Eşkıya kuvvetini artırdığından kol da durdu. Bu mahalle batarya yerleştirildi. Yine haritada gösterilen cihetlerden hareketle eşkıyanın yanı üzerine düşmeye kalkıldığından eşkıya çekildi **Vadi-i Mevr**'i Alay'ın biri geçerek hakim tepeleri tuttu. Eşkıya bu defa da **Cebel-i Debs**'de toplanıp, kolun hareketini tehire başladı. Ertesi günü taarruz edilerek **Cebel-i Debs** de zabt olundu. eşkıya **Cebel-i Dar**'da toplandı. 12 Kasım sabahından 14 Kasım'a kadar üç günde ancak **Beyt-i Hamza**'dan **Vadi-i Mevr** atlanılarak o civarda karar kılınabildi. Belirtilen günde Cebel-i Dar'a taarruz için aşağıdaki emir verildi:

Mirliva (Tuğgeneral) Reşid Paşa'ya

Fırka (Tümen) Emri

Vad-i Mevr Karargahı'ndan
14 Teşrin-i sani (Kasım) sene 1314 (1898)
Gün Saat/12

1- Eşkıyanın Cebel-i Dar'ı işgal eylediği icra olunan keşiften anlaşılmıştır.

2- Hedef, taarruzu icra etmek içinbu konuda önemli olan Cebel-i Dar'ı Allah'ın inayetiyle sabahleyin işgal etmektir.

3- Bu maksat için 1. Alay ile 2. Alay'ın 3 Taburu yarın Cebel-i Dar'a taarruz edecektir.

4- 1. ve 2. Alaylar Mirliva Reşid Paşa'nın kumandasında bulunacaktır.

5- 1. Alay'ın 1. Taburu işgal ettiği sırtları 3. Alay'ın 3. Taburunun iki bölüğü işgal edecek ve mezkur Tabur Alay'nın nezdine dönecektir.

6- 3. Alay Taburunu Cebel-i Debs'in tepesiyle Vadi-i Mevr arasındaki sırtların müdafaa ve muhafazasını üslenecektir.

7- Taburlar mekkare başına yalnız bir nefer ve tekmil Tabur mekkarelerine nezaret eylemek üzere bir subaydan başka bir nefer ile ayrılacak, bu suretle hareket edeceklerdir.

8- Toplar tarafımdan belirtilecek mevkilere yerleştirilecektir.

9- 1. Alay sağda 2. Alay solda olmak üzere araziden istifade etmek şartıyla maksada uygun tertibat ile ilerleyecektir.

10- Bütün birlik komutanları dikkatli hareket edecekler ve hareketin birliğine özen göstereceklerdir.

Yaver-i Ekrem Hz. Şehriyari
7. Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Harabe Tepesi'nde ve **Cebel-i Dar**'daki eşkıya üzerine 1.ve 2. Alaylar gösterilen istikametleri takiben hareketle eşkıyayı tedip ve Cebl-i Dar'ı işgal eylemişler ve eşkıya da **Cebel-i Murur**'a çekilmişlerdir. Eşkıyanın miktarı 400-500 kadar olup Alaylar, Yemen'in en muktedir komutanları ellerinde ve birlikte eşkıyayı yanlarına çevirmek üzere hareket eyledikleri için eşkıya barınamamakta idi. Cebel-i Dar'ın zaptının gecesi Cebl-i Mürur'un zabtı için aşağıdaki emir verildi.

Mirliva Reşid Paşa'ya

Fırka (Tümen) Emri

Cebel-i Dar Karargahı'ndan 14 Teşrin-i Sani(Kasım)
Sene 1314 (1898) Saat 1

1- Eşkıyanın Lemrur ve Cebel-i Havbi cihetlerine çekildiği tahmin olunuyor.

2- Hedef, eşkıyanın sol cenahını teşkil eyleyen ve zaptıyla bütün düşman müdafaa hattının düşmesine sebep olacak olan Lemrur'u zaptetmektir. Bunu icra için, 1. ve 2. Alay yarın Reşid Paşa'nın kumandasında bulunarak hareket edecektir.

3- 1. ve 2. Alaylar Cebel-i Mürür'un sivri tepesiyle mezkur tepenin takriben batı cihetinde uzanan silsile üzerindeki harabeye taarruz edecektir.

4- Toplar tarafımdan belirtilen yerlere yerleştirilecektir.

5- Bilcümle kıta kumandanları birliği muhafaza eyleyecektir.

6- Alaylar yekdiğerine yardım eyleyebilecek surette irtibatı muhafaza edecekler ve fevkalade gayretle basiretli hareket eyleyeceklerdir.

Yaver-i Ekrem Hz. Şehriyari
7. Ordu-y Hümayun Müşiri
Abdullah

Cebel-i Mürur'un zabtının beyanını sonraya bırakarak Hacür Tümeninin hareketini beyan edelim:

Hacce Tümeni'nin Beyt-i Hamza'den hareketini müteakip Hacür Fırkası faaliyete başladı. O gün Mirliva (Tuğgeneral) Ahmet Paşa kumandasındaki seçkin Nizamiye Taburları mızıkalarını öttürerek muntazam yol yürüyüşüyle 3. Karakola geldiler daha sonra ilerisine çıkarak, mesafe 1200 m. kadar olduğundan 3. Karakola taburların yaklaşmasıyla şiddetli bir ateş açtılar. Karakol'da bulunan **Hadi Paşa** tarafından evvelce eşkıyanın hareketi müşahede olunduğundan toplar eşkıya üzerine yöneltilip ateşlerine top ateşi ile mukabele olunarak 30 kadar telef verdirildi. Mızıka çaldığı havayı kesmedi. Ahmet Paşa da atından inmeyerek ve asker intizamını muhafaza ederek karakola girdiler.

Karyet'ül-Fesih ve **Şahal** top ateşi ile dövüldü. Hacce Tümeni dağ tepesini zabtederken Hacür Tümeni ile Karyet'ül-Fesih ve Şahal üzerine taarruz hareketi gösterildi. Hareket cali idiyse de ciddi bir hareket suretinde eşkıyaya anlatıldı. **Binbaşı Cemil Efendi** kumandasındaki Tabur, Şahal'a ve **Binbaşı Hıdır Ağa** kumandasındaki tabur Karyet-ül Fesih'e karşı mükemmel derece intizamla ilerledi. İhtiyatta Kozan Tabur Binbaşısı'nın kumandasındaki tabur, topların yanında kaldı. Tabur ilerlerken toplar şiddetle ateş ederek eşkıya göz açtırmıyorlardı. Avcılar, Karyet'ül Fesih'e 900 m kadar yaklaştı. Eşkıya gittikçe kalabalıklaştı. Bütün şehrin ahalisi Karyet'ül Fesih ve Şahal civarında toplandılar. Askerin hücumunu bekliyorlardı. Akşamın 12.'sine doğru, asker, bulundukları yerde ve eşkıya da tutundukları mahallerde bulundular. 12'den sonra intizam dahilinde Karakolda bulunan bölüklerin şiddetli ateşi altında Taburlar Karakola alındı.

Ertesi günü sabahleyin, taburlar aynı tertiple Karyet'ül Fesh ve Şahal'a karşı sevk olundu. Bugün Binbaşı Hıdır Ağa yaralandı ve hareket bir gün evvelki harekatın aynısı oldu. Bugün hücumun muhakkak yapılacağı zannıyla bütün Şerif'in eşkıyası Karyet'ül Fesh ve Şahal'a toplandı. 4.000 kadar olduklarına yine şüphe yoktu. Hacür Tümeni taarruz hareketine kalktığından köylerine yakın olan bu askeriyeyi bırakarak Hacür Tümeni üzerine gidemediler. Hacür Tümeni ci-

hetinden bir taarruz yaparak, muvaffakiyet ile kendilerince şeref kazanmak hevesine düştüler.

Hacür Tümeni, Cebel-i Mürûr'ü, şeyhin baş eğmesiyle zabt eyledi ve Gurub Köyüne geldi. İlerliyorken eşkıyanın ricat hattına rastladı.Her iki tarafın top ateşi Karyet'ül Fesih üzerinde birleşti. 16 Kasım gecesi eşkıya Şahal ve Karyet'ül Fesih'i tahliye eylediler. 17 Kasım'da Hacce ve Hacür Fırkaları birleşti. Bu hareket gayet nazik ve muhataralı bir hareket idiyse de Cenab-ı Hakk'ın inayeti ile muvaffakiyeti husule getirecek vesaitin tamamen tatbiki ile lehimize neticelendi. Öncelikle Nizamiye birlikleriyle hareket olundu. İkinci olarak, alaylara kumandan olarak tayin olunan kişiler Harbiye'den mezuniyetlerinden beri 20 yılı aşkın Yemen'de bulunmuş ve tanınmış kişilerden idiler. Bu birliklerin başında bir müşir bulunup taltif ve rütbe vermeye muktedir idi. Birliklerin komutanlığını temin edecek bir iktidarı ve askeri basireti vardı.Üçüncü olarak, Hacce cihetlerinden hareketlerinde ricat hatlarının emniyeti **Nâsır Mebhut**'un oğlu Hamudi ve Hacce'de **Şeyh Veyşelî**'yi beraber aldılar. Nâsır Mebhut meşhur bir eşkıya kumandanıdır. 1307 (1891) vakasında cepheleri yarmış idi. Kendisi zengin ve Hacce civarında emlaki olduğundan bunları tahrib ettirmemek isterdi.

Feyzi Paşa, Nasır Mebhut'un ehemmiyetini bildiği için bunun 1307'de yaptığı kötülüklere bile göz yumarak emlakini koruyarak, kendisine fahri müdürlük payesi tevcih ve bir maaş dahi tahsis etmiş idi. Kendisi Hacce'ye gelmez, bununla birlikte maaşını aldırırdı.. Oğluna dahi jandarma çavuşu tahsisatı verilmişti.

Nasır Mebhut, imamlık iddiasında bulunan Seyyid Hamidüddin'e gücenmiş olduğundan bu sırada menfaatini hükümet tarafından temin ediyor idi. **Hüseyin Hilmi Paşa** da bunun tahsisatına dokunmadı. Müşirin hareketinde oğlu Hamudi'yi Tümenin yanına göndererek kendisinin bu defaki isyana karışmayacağını anlatmış oldu. Bu cihet Hacce Fırkası için başarıyı temin eden sebeplerden biriydi.

1320 (1904)'de Hacce'nin sukutuna **Nasır Mebhut** sebep olmuştu. Bu defa da Nasır Mebhut, Seyyid Hamideddin emriyle hareket et-

seydi, cemaatiyle ordunun arkasına düşeceğinden kademe ile ilerleyen Hacce Tümeni için bir tehlike teşkil ederdi. Nasır Mebhut'un oğlunun ve Şeyh Veyşelî'nin Hacce Tümeniyle beraber bulunması Hacce cihetinden gelecek tehlikeyi bertaraf etti.

Hacür Tümeni'nin iktidar sahibi bir kumandanın idaresinde bulunması ve Şerif'in eşkıyasını kamilen Hacür üzerinde tutmaya muvaffak olması, o vakit Hacür'da 500'ü aşkın mevcutlu 15 taburun bulunması ve Hacce Tümeninde dahi eşkıyanın hareketine karşı gayet tedbirli ve intizamı tamamen muhafaza ederek süngülerine istinaden hareketleri bu kuşkulu planı iyi son ile sonlandırdı. Yemen'de bu gibi hareketlerde ufak müsamahaların büyük felaketler doğurması sebebiyle iyi düşünülmelidir. 1320 (1904) harekatının esasını vücuda getiren ve Asir kumandanı **Ahmet Paşa** ile Mutasarrıf **İsmail Bey**'in şehadetini ve maiyetindeki birliğin mahvını doğuran **Asir Meselesi** ve 1320'deki **Şahare Bozgunluğu,** bu gibi hareketlerde düşmanı layıkıyla tahmin etmemekliğin, alınan arazide şeyhlerin evlatlarını rehine almayarak tedbirsiz hareket etmekten doğmuştur.

Devlete bu gibi hareketler pek pahalıya malolur. Yemen'de düşünmeden hareket etmemelidir. Hiçbir hareketi terk etmemelidir. Hacür'da büyük bir kuvvet olduğu topçusu dahi lüzumu nispetinde bulunduğu halde aylarca 450 m. mesafede eşkıyanın barınması garip gözükür. Eşkıyanın topu olmadığı ve ordumuzun en fazla üstünlüğü top yüzünden olduğundan eşkıya topa karşı duramayacaklarını kanlı tecrübelerle öğrenmişlerdir. Araziden istifade ederler. Korunmuş yerler hazırlarlar. Hedef teşkil etmemek için yer seviyesinde yerler oluşturarak top ateşinden ziyan görmezler. Asker hücum sahasına yaklaşır yaklaşmaz top ateşi kesildiği anda meydana çıkıp seri hücumlarla ilerleyen birliği zedelerler ve ufak bir bozgunluk bunların cesaretlerini artırarak cenbiyeleriyle[10] askerin üzerine hücum ederler.

[10] Ucu eğri hençer gibi bir silahtır. Eşkıya tüfek ve cenbiyeyi iyi kullanırlar. Cenbiyelerin üzerinde mevcut noktalar o cenbiye ile kaç kişi öldürüldüğünü gösterir.

Memleketleri olması ve o surette alışmaları yönünden, eşkıya bizden daha fazla yürür olduklarından bozgunluk çıktığında askerin siperi varsa sipere sevki gerekir. Siperi olmayan birlik, katiyyen ricatı düşünmemelidir. Birçok mahallerde sebat etmek, harbi kazandırmıştır. Ricat mahvı doğurmuştur.

Şahal cihetinde top atışıyla Şahal'ın hanelerine karşı bir şey yapamadığımızı gördük Şahal'in binaları taştan olduğu gibi ilk sıra haneleri bizim güllelere mukavemet edecek derecede içerden ikinci duvar örerek avlu duvarlarını güçlendirmelerinden dolayı toplarımız tesir gösteremedi. Yemen binaları hakkında etkili tesir göstermek için tavanlar üzerine tesir yapmak üzere havanlar lazımdır. Maalesef bizde de havan topları yok idi. Eşkıyanın hedef teşkil etmeyecek surette araziye uyarak gömülmeleri pek muvafıktır.

Rus ve Japon Muharebesinde Rus topçularının sahra muharebesinde topların mevkiilerini meydana çıkaracak surette büyük siperler vücuda getirmeleri yüzünden ne derecede ziyan gördükleri meydanda olduğundan etki sahasını küçültmemek şartıyla sahra muharebesinde gerek topları ve gerekse piyadeyi çıkan toprağı dağıtarak mümkün olduğu kadar ateş hattının zeminden yüksekliğini azaltmak bugünkü silahlara karşı uygun iş olur.

Siper teşkil ediyorum diyerek ayrıca bir hedef teşkil etmek yekdiğerine zıt iki maksat takip etmek demektir. Toprağa gömülerek istifadeyi öğrenmiş asker düşmanın kuvvetinden korkmaz. Burada askerimizi sebat ettiren, istihkamların önemi değil, oradaki kuvvetin topraktan istifadeyi bilen ve Yemen'de yetişen bir kumandanın kumandasında olması ve **Yunus Bey** gibi amirlerin dahi aynı mahalden yetişmesidir.

Pavne istihkamlarına başlandığı zaman ve kürek bile yetirli sayıda olmadığından karavanalarla iş görülmüş ve hedef teşkil etmeyen küçük istihkamlardan Pavne istikamları meydana getirilmiştir. Ki bu zayıf siperleri kuvvetli atışlarla zedeleyen düşmana karşı gündüz kargahta hazırladıkları sepetleri geceleyin götürerek dağıtılan toprakları içine doldurularak bir iki saat içerisinde yine istihkamlarını vücuda getirirlerdi.

Hedef teşkil edecek büyük siperlerin faydasi zararına nisbetle zararının daha fazla olacağına kaniim. Bu harekat esnasında Hacce Tümeni şehid ve yaralısı miktarı otuzu aşmadığı gibi Hacür Tümeninde ancak sekiz yaralı vardı. Evvelki harplere nazaran çok az zayiatın sebebi pek basittir. Eşkıyanın daimi takip eylediği maksat, çapulculuğa nailiyettir. O da kendi üzerlerine gelen birliğin zabt ve rabtına ve mukaderatına ve yürüyüşlerindeki tertibatına bakarak fikirlerinin kabil-i icra olmadığını pek az zamanda öğrenirler. Hiçbir vakit beyhude saldırmazlar. Bu defa kazançları olmadığını anladıklarından ciddi çarpışmaya girmediler.

Karyet'ül Fesih vakasında şehid olan subay ve efradın başları Şahal'da oturan kumandanlarının hanesine götürülüp defn edildi.

Kanuna ve medeniyete aykırı bu durumlar,eşkiyanın hareketi konusunda bir fikir verebilir. 22 Kasım'a kadar Şahal vesair askeri mevkilerde kalınarak noksanlar ikmal edildi. **Benî Ceyl**'e taarruz için lazım gelen tertibatın icrasıyla meşgul olundu.Birleşen Hacce ve Hacür Tümenlerinin erzakı muntazaman Hudeyde'den geliyordu.

Erzak açısından sıkıntı çekiliyordu. Benî Eslem Kabilesinin eşkıyaya iltihakı dahi bu suretle azalmış idi. Benî Ceyl'e taarruza karar verildi. Bunun için bir Tümen vücuda getirildi. Tümen kumandanı **Hadi Paşa** oldu. Birinci Liva (Tugay) Kumandanlığına **Ahmet Paşa** tayin edildi. Miralay (Albay) Rifat ve Kaymakam (Yarbay) **Ahmet Remzi Bey**'ler Birinci Tümenin Alaylarına **Miralay Ali Nail** ve **Kaymakam Hamit Bey**'ler İkinci Tümenin alaylarına tayin olundular. **Müşir Paşa** tarafından Hadi Paşa'ya aşağıdaki emir verildi:

Mirliva (Tuğneral) Hadi Paşa'ya

Ordu Emri Şahal Karargahı'ndan
22 Kasım Yıl:1312 (1906)Gün Saat: 2

1- Ötedenberi üzücü olaylara sebebiyet vermiş olan ve adaleti, padişahın ihsanlarını ve adaletli hukukumuzu takdir etmeyerek defa-

larca isyan edip küfran-ı nimet etmiş ve eşkiyalığı adet edinmiş bulunan Benî Ceyl'in askerimizin kahramanlığının gösterilmesiyle tedib ve tenkili halen ve maslahaten icap etmiş ve eşkıya topluluğunun halen orada toplanmış olduğu istihbar kılınmıştır.

2- Maksadın aslı, eşkıyayı kahr ve emir altına alarak, Benî Ceyl'i terbiye etmek olduğundan Allah'ın yardımı ve halife efendimizin duaları ile bu ayın 24. Salı sabahleyin Benî Ceyl üzerine taarruz olunacaktır.

3- Birinci Tugay Reşit Paşa kumandasında olduğu halde sağ cenahtan hareketle ***Vadi-il Ubî-yi Şelahfa*** *civarında müdafaa etmek üzere bir kısım kuvveti terk ettikten sonra dağ ve Beyt es-Sarih mevkilerinden ilerleyerek taarruzu münasip olacaktır.*

4- İkinci Tugay 28. Tugay kumandasında olarak Benî Havli sırtlarını takip ile sol cenahta küçük tepeler üzerindeki köylerle Mahlafe Aynin Vadi-i Hamîs'i müdafaa için bir kısım kuvveti terk ettikten sonra müşterek hedef olan Mesneb Tepesi'ne taarruz edecektir.

5- Birinci batarya ilkin Kıfle Karakolu civarına ve İkinci batarya Benî Havl sırtlarına tabya edilecek ve icab-ı hale göre mevzileri değiştirilecektir.

6- Her bataryaya ait cephane için muktedir bir subay kumandasında yirmişer mekkare ve ellişer neferden mürekkeb birer kol teşkil edilecek ve bataryayı takip ederek icabında cephanelerini depo mahallinden yenileyeceklerdir.

7- Her Tugay (Liva) için kırk sandıktan ibaret tertib edilecek piyade cephane kolları kendi livalarını takip edecektir.

8- Her Liva ağırlık ve eşyasını kendi ordugahında terk ederek hareket edecek ve üzerlerinde ikişer günlük peksimet ve ekmekleri bulunacaktır.

9- Her iki Liva taarruz hareketlerini birleştirerek, icabında yekdiğerine yardım edecekler ve fevkalade sa'y ve gayret edip basiretli hareket edeceklerdir.

10- Karargah başta Su Burcunda bulunacak ve sonraki mevkii boru işareti ile bildirecektir.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Yukarıdaki emrin içeriği aşağıdaki gibi icra olundu. Ayın 25. Çarşamba günü akşamı yani 26.gecesi İkinci Tugay geceyi Benî Havl'de geçirdi ve 1. Tugay, 3. Karakol'dan 5. Karakol üzerine gelerek 2. Tugay'ın sağ cenahını teşkil etmek üzere Mesneb'e yürüdü. 2.Tugay 1.Tugay'ın hareketinden bir çeyrek saat sonra kol başları bir istikamette olmak için Kolağası kalesi üzerinden **Mesneb** üzerine hareket eyledi ve bu hareket emri 5. karakolda bulunan Tümen Kumandanı **Hadi Paşa** tarafından verildi.

Müşir Paşa ilkin 3. Karakol'da bulunuyordu. Hareketi müteakip 5. Karakola geldi. Ordu kumandanı ve Tümen kumandanı cümlemiz, İkinci Tugay'ın takip eylediği yoldan yürüyerek **Ahmet Paşa** topları efrada taksim etmiş ve arazinin haline nazaran bu tertibat pek uygun bulunmuş idi. Takip ettiği yol bir çataktan ibaret ve Benî Ceyl köylerinin yan ateşine maruz olduğundan her top kademeyle tabya edilerek hanelere karşı ateş ediyor, vazifesini gören top hareket edip ileride yine mevzi hazırlayarak, diğer topun ve piyadenin hareketini kolaylaştırıyordu.Toplar kademeyle ve cephanesi mekkare aramak külfetinden kurtulup, efrad ile topçu beyinin hareketi, hem ateş etmek hem de piyadenin yürüyüş hareketine hareketini uydurmak şartıyla ve süratle icra olunuyordu ki süratle yürüdüğümüz halde ancak kolun Mesneb'e girmesini mütakip biz de Mesneb'e girdik.

Ahmet Paşa'nın bu seri hareketi Şerif'in eşkıyasının da yardıma gelmesine mahal vermedi. Yalnız Benî Ceyl eşkıyasıyla harb oldu. Onlar da bu seri harekette ve her tarafı askerle kuşatılmış görmenin tesirinden, ailelerini Benî Eslem'e indirmenin çaresine bakarak, direnmeleri bile zaman kazanmak maksadıyla idi.

Bu seri hareket ve yan ateşine karşı ilerleyiş komutanların fedakarane gayretiyle hüsule geldi. **Miralay Ali Nail Bey** şehit oldu. **Ahmet Paşa** büyük kahramanlık gösterdi.Kolun hareketinin durmaması, en çok bu komutanın gayretiyle olmuştur.14 şehit ve yaralı ile bu hareket neticelendi. Evvelki vakalara göre bu büyük başarıdır.

Bu defa hareketi 16 Taburun icra ettiği bilinmelidir. 1.Tugayın 2.Tugayın sağ cenahını teşkil etmek üzere hareket eylediği beyan edilmişti. Bu Tugayın takip eylediği yol bir keçi yolu ve arazi son derecede kesik olduğundan güçlükle ilerlenmiştir.

Bu Tugayın görevi, Şerif'in eşkıyasının Benî Ceyl üzerine hareketine mani olmak ve toplanmış eşkıya var ise tepelemek ve İkinci Tugay'ın yanını himaye etmek olduğundan bu vazifesini ifa eyledi.Mukavemet edecek eşkıyaya tesadüf etmediğinden 2. Tugay'ın Mesneb'e girmesini mütakip bu Tugay da Mesneb'e girdi ve ordu emri icra edildi.

Benî Ceyl'in zabtıyla 1313 (1897)'de **Celaleddin Efendi**'nin şehadeti ve 1314 (1898)'de **Reşid Paşa**'nın mağlubiyetiyle elden çıkmış yerler, kamilen geri alındı. Benî Ceyl eşkıyası Benî Eslem'e firar ederek ve fırsat düşürdükçe pusu tertib ederek şekavete devam ettiler. Şerif'in eşkıyası dahi dağılmayarak gönderilen kumandanlar idaresinde olarak Muhabeşe Dağlarında karar kıldılar. Eşkiye tamamen temizlenmemiş ve itaata alınmamış olduğundan, bu durum, eşkiyanın tamamen temizlenmesini gerektirdi.

İlkin, **Cebel-i Kayş** tutuldu. Eşkıya Cebel-i Ma'ruf ile Cebel-i **Muhabeşe**'yi müdafaa halinde koymuş olduğundan eşkıyanın sağ cenahı burcuna istinad etmiş ve Cebel-i Muhabeşe'nin tepelerinden geçen hat eşkıyanın hattı müdafaasını teşkil eylemişti. Yine Cebel-i Ma'ruf'u dahi eşkıya tutmuş idi. Kuvvetleri dört bin kadardı. İnatçı bir müdafaa yapacakları hallerinden belli oluyordu. Gerek Şerif'in ahalisi ve gerekse Hacür Eş-Şam ve Eflah Eş-Şam eşkıyası kendi köylerine Osmanlı askerini sokmamak için son gayretlerini gösterecekleri tabii idi. Bu eşkıya cemiyetini dağıtmak için dörder taburlu üç alay tertip edildi. Diğer taburlar askeri mevkilerde her ihtimale karşı kal-

dı.1.Alay Cebel-i Ma'ruf'a taarruz eyleyecek ve 3.Alay da her iki Alay'ın ortasından ilerleyerek ve kesin sonucun alınmasına çalışacaktı. Cebel-i Kayş ile Cebel-i Muhabeşe'nin mesafesi 1600 metre olduğundan kumanda karargahı olan Cebel-i Kayş ile eşkıya arası bu kadar mesafe idi. **Müşir Paşa** tarafından **Mirliva Reşid Paşa**'ya aşağıdaki emir verildi. **Hadi Paşa,** Müşir vekaletiyle hareket ettiğinden Tümende **Reşid Paşa** kalmış idi.

Mirliva (Tuğgeneral) Reşid Paşa'ya

Tümen Emri Beni Ceyl Karargahı
4 Kanun-ı Evvel 324 (1908) Gün saat 1
Saadetlü Efendim

Allah'ın yardımı ve Halife Efendimizin dualarıyla Rumi ayın 5. Cumartesi günü sabah Muhabeşe'ye taarruz olunacağından kesin sonucun alınmasını kolaylaştıracak olan, Kahra nam-ı diğerle Cebel-i Muhabeşe silsilesi ile Cebel-i Ma'ruf'un elde edilmesi gerekli olup başarı için zamanında ve birlikte hareket ederek her alay kumandanı fevkalade dikkat eyleyerek emirde gösterilen istikametlerden hareket olunması ve 1. Alay tarafından münasip kuvvet terk olunduktan sonra yön değiştirerek, sürat ve şiddetle Kahra burcuna doğru ilerlenecek, muharebenin zor anlarında bile her alay'ın yekdiğerine yardım ve faaliyette bulunması ve herhalde gayet basiretli hareket olunması lüzmunun birliklere kesin tebliği lüzumu ehemmiyetle tavsiye ve beyan olunur. Ol babda irade efendimindir.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarı
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Cebel-i Kays'da bu kuvvet toplanarak, hava henüz açılmadan alaylar hareket ettirildi. **Müşir Paşa** Erkan-ı harbiyesi ile Cebel-i Kays'da bulundu. Toplar dahi Cebel-i Kays'a yerleştirildi. Süvari Bö-

lüğü ile İstihkam Bölüğü topların yanında kaldı. Eşkıyaya taarruz için oluşturulan askeri kuvvet ile eşkıyanın kuvveti hemen aynı derecede idi. Eşkıya umumi kuvvetlerini hemen ilk hatta bulundurduklarından ihtiyata büyük bir kuvvet tahsis edilerek alayların ihtiyatlarını kendileri tertip etmeleri ve avcı hattının kuvvetli bulunması tabii idi. 2. Alay Cebel-i Muhabeşe'nin eteklerine yaklaştı ve 200 metre mesafe daha kazandıktan sonra eşkıya haberdar oldu. Şiddetli tüfek ateşi başladı. Toplar eşkıya üzerine ateş ediyor ve piyadenin taarruzunu kolaylaştırmaya çalışıyordu.

1. Alay **Cebel-i Ma'ruf** üzerine hareketle eşkıya şiddetli bir ateş açtı. Cebel-i Ma'ruf'a topçu, ateşi ile yardım olunamadığından şiddetli bir tüfek ateşi ile harp devam ediyordu.Savaş, her noktada şiddetli bir surette devam etmekteyse de kesin sonucun alınması için Cebel-i Muhabeşe ile Cebel-i Ma'ruf arasından eşkıyanın yan müdafaaları olmayıp,çevirme hareketlerine karşı başıbozuk olduklarından çare bu idi ve bu vazifeyi 3. Alay yapacak idi.

Saat sekize kadar harp neticesiz devam ettiği halde bu surette Cebel-i Ma'ruf ile Cebel-i Muhabeşe arasından 3.Alay'ın 2. Taburu savaşarak tepeye çıktı ve eşkıyayı yan ateşine aldı. 2. Alay eşkıyaya yaklaşmış ve araları hücum mesafesi kadar kalmış olduğundan eşkıyanın sebatı kalmadı. Tek tük ricat etmeye başladılar. Cebel-i Kayş'da bulunan mızıka selam havası çalarak kükremiş aslanlara dönen efradın Allah Allah sedaları eşkıyayı korkuttu. Süngülerini takarak ilerlemeleri eşkıyanın kollarını büsbütün firara tebdil eyledi. Bu hal cümlemizi mesrur etti.

Bu savaş, 7. Ordu'nun en mükemmel komutanları kumandasındaki 12 Nizamiye Taburu ile eşkiyaların en önemli komutanları cesaretleri ile meşhur Şerif'in eşkıyasının harpte imtihanı ve eşkıyanın açıkça gösterebilecekleri işin mukayeyesi idi. Bo sonucun alınmasına son derece de memnun olduk. Bu hal eşkıyaya dahi ibret oldu. Terbiye görmüş muktedir subayın kumandasındaki efrat her ne olursa olsun aynı miktardaki başıbozuklara açıkça galebe çalacağına bu harp bir kanıt idi.

Eşkıya ricatları için biraz daha müdafaa ederek sonra mevkilerini terk ile çekildiler. Muhabeşe silsilesi zabt ile zaferle ele geçirildi. Ateş ile eşkıya takip olundu. Cebel-i Ma'ruf'u 1. Alay zabt ederek, geceyi Cebel-i Ma'ruf'ta geçirdi. Kaybımız çok azdı. Eşkıyanın kaybı ise çokdaha fazladır. Sonra Muhabeşe ve Şemsan köyleri direnme görmeden zaptolundu. Miftah noktası da mevki olarak muntazam burcu[11] olduğundan zabtı lazım idi. **Miftah Şeyhi Mugaddi**'nin araya girmesiyle burası da savaşsız zabt olundu ve Şemmariye ahalisi de baş eğdi. Bu teslim olan mahaller ahalisi birkaç gün önce bize karşı harp etmiş eşkıya idi. Köylerini tahrip ettirmemek için teslim oluyorlar, bir miktar vergi namına para vermekle maksatlarına nail olmak istiyorlardı. Orduca dahi bunların baş eğmelerine müsaade ediliyor, geçmiş, aranmıyordu. Bunların baş eğmeleri öyleydi ki bunların ilerisinde bulunan Hacür eş-Şam kabilesine giderek misafir olacaklar ve her gün pusu tertip ederek asker taciz edeceklerdi.

Yemen'in ıslahı hakkında esaslı bir plan tertip edilerek uygulanmadığından, maslahata nazaran bu suretle muamele yapılmaktaydı.

Bu esnada zuhur eden bir mesele bu konuda fikir verebilir: Şöyle ki, şerifin eşkıyası arasında miktarları 300 kadar olmakla beraber en ehemmiyetlisi ve şekavette en ileri gidenleri Beni Ka'blılardan, Benî Ceyl'de zuhura gelen hizmetlerde bunların fevkalade katkısı olup askerden alınan tüfeklerin bir kısmı bunların elindeydi. Bu defa bağ eğdiklerinden,bunun kabulü için Müşir Paşa, vaktiyle Benî Ceyl'de vuku bulan çarpışmalarda askerden aldıkları Martini tüfeklerinin teslimini şart koştu.

Benî Ka'b'lılar, bu şartı kabul etmediler. Bu istenilen kendi silahları değil ele geçirdikleri silahlar olduğu halde bile erkek silah teslim eder mi? Yarın pazara ne yüzle gideriz diyerek cahilane bir fikirle red cevabı verdiler. Evlerinin yıkılacağı bildirildi. Ehemmiyet vermediler.

[11] Müdafaalı kalelere denir.

Üzerlerine bir kuvvet tertip olunarak sevk olundu. Mukavemet etmeyerek çekildiler. 40-50 Martini tüfeğini, yüzlerce evlerinden daha kıymetli gördüler. Bunların haneleri muntazam taştan yapılmış, kıymetli haneler olup, tüfekleriteslim etmemeleri onların daha fazla para edeceğinden edeceğinden değildi. Belki cidden bir kıyaslama yapılsa, ellerindeki silahların tamamı bir ev bile etmezdi. Ancak olaya erkeklik açısından baktıklarını söylediler. Bunlar, fırsat düşürdükçe karargahı tacizden geri durmadılar.

Arzedildiği üzere, kendilerini yenen ordunun evlerini yerle bir edeceği tehdidinden bile çekinmeyen, ordunun başına bela kesilen, askerin çekileceğinden emin olan eşkıyaya ne yapılır? Bunları layıkıyla ıslah etmek için esaslı bir plan dahilinde hareket etmek gerekir. Planda idare harici yer bırakmayıp işgal etmek üzere askerin ayak bastığı yerden geri çekilmemek üzere bir harekat gerekir. Bu suretle devletin teklifini kabul etmeyen mahallerden eşkiyayı sürüp, diğeri üzerine göç ettirmek gerekir.

Yekdiğeri üzerine yığılan kabileler arasında açlığın zuhuru sözkonusu olup, açlığa tahammül ihtimali dahi olmadığından devletin tekliflerini kabul ile mahallerinden dönüşlerini cana minnet edebilecekleri muhakkaktır. İstenilen şarta uymaları, ellerindeki silahları alıp bunları nüfus sayımına tabi tutmak, bir kabilenin diğerine zulmünü ortadan kaldırarak hakemlik vazifesini mahkemelerimize icra ettirmek davalarını kabilelerin göreneklerine göre adaletle görmek,şeyhleri işe karıştırmamak ancak bunları da mağdur etmeyerek çocuklarını İstanbul'a gönderip tahsillerini sağlamak ve okulları ıslah etmek en önemli ıslahatlardır. Yemenin her noktasında kan dökülmüş, paralar dökülmüş,sonuç ise hiç olmuştur.

Hacur'da geçen şu olayları göz önüne alıp,anlattıklarımızdan da Yemen için şu neticeyi çıkarabiliriz:Benî Eslem'de bir defa, bir saniyede 4 tabur bozulmuş büyük zaiyat verilmiştir. Benî Ceyl'de bir kere 2 ve bir kere 5 ve yine bir defa da 1 tabur saldırıya uğramış, yüzlerce şehit verilmiş. Karyet'ül-Fesih ve Şahal'da hakeza! Çarpışma vuku

bulmuş, yüzlerce kişinin kanı dökülmüştür. Miftah'da vaktiyle iki bölük mahvedilmiş. Muhabeş'te, Benî Ceyl'de esir alınan subaylar, işkence ile şehit edilmiş, Şahal'de birçok şehit verilmiş ve bu şekilde kabilelerden de binlerce telefat vuku bulmuştur. Her noktası kanlı bu arazide esaslı bir ıslahat icra olunmadığından neticesiz işlerle vakit geçirilmiştir. Buralarda efraddan binlerce kişi de hastalıktan vefat etmiştir.[12] Esaslı olmayan icraattan görülecek sonuç budur!...Daha garibini söyleyeyim:

Hacür'dan vergi namında alınan akçe bir Taburun bir aylık yiyeceğine yetmez. Burada olur ya idare-i maslahat edilmek lazım gelse, karakollarda bir Tabur bırakıp şeyh ül meşayihini Hacür'a müdür tayin etmek ve Benî Eslem şeyhini ya Benî Ceyl müdürü ve yahut Jandarma teğmenliği payesiyle Benî Ceyl'de oturtmak ve bunları kabilelerinden beşer onar jandarma yazmak maaşlarını aylık olarak vermek hem olayların arkasını keser, muhalif kuvvetleri dahi kendi hizmetimizde kullanmış oluruz.

Biz ne ıslahatı tamamen yapıyoruz ve ne de oluruyla idare-i maslahat için kabilelerden istifade ediyoruz. İngilizler Transval'de memleketi işgal ve çiftlikleri zabt ve muhariplerin ailelerini emniyete alarak, İngiliz taleplerini kabul ettirmeye icbar etmişlerdi. Bu da istifadesi görülmüş bir usuldür.

Yemen'de en önemli olan, meşayih ile beraber bulunarak fikirlerine vakıf olduğumdan ve durumlarını, bizim onlara karşı etkimizi bil-

---

[12] Hucur'a gelişimde bir kolorduya yakın asker toplandığı halde bir hastanenin olmadığı dikkatimi çekti... Hastanesizlik yüzünden verilegelmekte olan zaiyattan son derece müteessir oldum. Hastaların Arapların hanelerinde geçirdikleri sefil vaziyeti vilayete yazdım. Kıtlık zamanı halka yardımolarak gelen ve kıtlığın geçmesiyle Hudeyde'de kalan paradan bin liralık miktarının ayrılarak Şahal'de bir hastane inşasını istirham ettim. Vali paşa cevaben İstanbul'a yazdığını bildirdi. Ve sonra bu yoldaki izni aldığını müjdeledi. Kurmay binbaşısı Haşim Bey memur edilerek Şahal'de muntazam bir hastane vücuda getirildi. **Hüseyin Hilmi Paşa** hazretlerinin bu hususta hizmetleri oldu.

diğimizden ve elimizdeki kuvvet ile göreceğimiz işi taktir ettiğimizden bu defa birçok zaiyat vererek neticesiz bir iş görmektense doğruyu söyleyerek vicdan azabından kurtulmaya karar verdim. Benî Ceyl'in zabtını müteakip işi pamuk ipliğinde bağlamak ve esaslı bir icraat ile Yemen'i vilayeti saire haline koymak için idare harici mahallerin işgaline ihtiyaç olduğu ve onun için de bir Tümen Nizamiye ve mükemmel nakliye vasıtaları ile imamın avanesini tarafımızdan istihdam için ve askerî masraflar için akçe lüzum olduğunu Dersaadet'e bildirdim. Mevcut kuvvetle görülecek işin mahdud olacağını ahlattım. Erzak Hudeyde'den Huşum yoluyla gelmekte ve mevcut Taburları idare ettikten sonra azalmakta olduğundan ve daha fazla bir kuvveti beslemek için de erzakın daha fazla celbi mümkün bulunduğundan bu kuvvet gelirse, beslenebilecek idi.

Taburları hareket ettirecek derecede nakliye vasıtaları gönderilir ise harekette dahi duraksama olmayarak Kıfletü'l-Azir ve Saide hazırlanacak Tümen ile tespit olunacak kuvvetle işgal olunabilirdi.İltica edecek yer bulamayacak ve açlığa maruz kalacak kabileler, kolaylıkla devlet in hükümranlığını kabul ederdi. Kullandığı adamlar parayı görünce ve menfaatlerinin tarafımızdan temin olunduğunu anlayınca bizim adamlarımız olur ve devlet hizmetini seve seve kabul ederdi.

Mevcut kuvvetimiz ve araçlarımızla yapılacak ıslahat yeterli sonuç getirmeyip ancak bir tedip hareketinden ibaret olacağından bu şekilde öneriyi gerekli gördüm.

İmamet iddiasında bulunan seyyidin ikamet yeri Kıflet'ül Azir olup 1307(1891) askeri harekatında **Feyzi Paşa** buraya kadar gitmiş ve imam çekilmiş menzil hattının tesisine ve erzakın teminine mevcut kuvveti ve nakil vasıtaları ve ordunun akçesi müsait olmadığından bir iki gün orada bulunduktan sonra dönmüştür. İmam yine yerine geldiğinden iş, gidip gelmekten ibaret kalmıştır.

Feyzi Paşa da kuvvetinin yetersizliğinden Hacür Eş-Şam üzerinden Kıfletü'l Azir'e gitmeyip, Hacür'dan Sana'ya hareketini tebdil ile Umran ve Senetin yoluyla gitmiştir.

Bizim dahi elimizdeki kuvvet ile yapacağımız hareket böyle olacaktı. Kendi fikrim, "işgal olunmuş bir yeri bir daha bırakmamak ve girilen mahalden çıkmamak" olduğundan **Müşir Paşa**'ya işgal eylediğimiz Muhabeşe, Miftah ve Benî Ka'b civarlarını terk etmemeyi ve bu husus için evvelce Hacür'da bulunan kuvvetle **Miralay (Albay) Rıfat Bey** kumandasıyla 4 Nizamiye Taburuyla asıl harekatı Sana'ya yönlendirmek üzere Umran'a giderek orada iltihak ettirebileceğimiz kuvvetle işgal edebileceğimiz yere kadar işgal ederek lüzumu nispetinde kuvvetin Dersaadet'ten istenilmesi hususunda kişisel mütalaamı söyledim.

Müşir Paşa durum neyi gerektirir ise o surette hareket edeceğini söyledi. Dersaadet'e ne yazdığını sormadım. Mamafih ne icab etmiş ise elbette yazmıştır. Burada oturduğumuz müddetçe Taburları kademe ile yürütmemek için her tabura lüzumu nispetinde nakliye aracı bulmak ile uğraşıldı. Redif Taburları 30 mekkare ile gönderilmiş ve bunların bir kısmı ölmüş olduğundan bütün taburlardaki hayvanlar toplanılarak hareket edecek taburlara verildi. Evvelce Mesirî tarafından Tihame'den satın alınıp Hudeyde sevkiyatında kullanılan Tihame develeri işe yaramadı. 2 ay bu civarda kaldık.

Nakliye araçları yoluna girdiğinden, **Müşir Paşa** hareket eyleyeceğini o tarihte Hacür'da bulunan 23 taburdan 10 Taburunu karakollara Benî Ceyl ve Şahal ve civarına bırakarak Muhabeşe, Miftah ve Benî Kab'ten askeri alacağını, 13. Tabur ile Sude üzerinden Serare'ye gidip Sana'dan gelecek 3 Tabur ve bir batarya ile birleşerek asıl hareketin Umran ve harekat hedefinin **Kıfletü'l Azir** olacağına söyledi.

İstanbul'dan kuvvet ve nakliye araçları ile akçe geleceğinden ümidini kesmiş olmalı ki bu süretle karar verdi. Askerin tutulan mevkilerden geri alınacağından dolayı son derece üzüldüm. 13 Taburdan dörder taburlu 3 Alay teşkil olundu. 1. Alay **Kaymakam (Yarbay) Ahmet Remzi Bey,** 2. Alay **Miralay (Albay) Rıfat Bey,** 3. Alay, **Kaymakam Yarbay) Mustafa** kumandasına verildi. Kalan bir Tabur Karargah Taburu namını aldı. Karargah kumandanlığına **Kaymakam Yarbay Edhem Bey** tayin edildi. Kurmay yüzbaşı Mehmet, Avni ve

Salih Beylerin her biri birer Alay'ın hareket zamanında refakat ederlerdi. **Müşir Paşa** *Şa'riye* karagahından atideki hareket emrini verdi:

1. Tümen Kumandan Vekili Mirliva (Tuğgeneral)Sadetlü Reşid Paşa'ya

Yürüyüş Emri

Şa'riye Karargahından
13 Şubat 1908

1- Benî Ka'b'dan tard ve tenkil edilen eşkıya, ***Hamârin*** *bedevilerine iltihak eyledikleri ve* ***Benî Arcele*** *bedevilerinin yardımlarıyla birleşerek yürüyüşü tehir ve ordugah ittihaz olunacak* ***El Racce*** *civarında askeriyeyi taciz etmek niyetinde oldukları istihbar kılınıyor.*

2- Allah'ın inayetine ve Halife Efendimizin dualarına sığınarak, bu ayın 4. Perşembe günü sabah saat 12'de ordugahtan hareketle vadiye doğru hareket olunacaktır.

3- Askeri birlikler, Şa'riye Tümeni'nin kuzey doğusundan takip olunacak yolun başında toplanacak, Şubatın 5. gecesi, Vadi-i Mevr yakınlarında El-Raha civarında açıkta geçirilecektir.

4- 2. Alay Miralay Rıfat Bey'in kumandasında öncü birlikleri oluşturacaktır.

5- Süvari ve istihkam bölükleri münasip mesafe ile öncü birlikleri takip edeceklerdir.

6- 3.Alay, Beytü'l-Tûr'ı işgal edecek, İkinci Taburdan maada diğer Taburlar kalan birlikleri teşkil edecek, istihkam müfrezesini münasip mesafe ile takip edecektir.

7- Mevcut 8 kıta toptan Kıfle'l-Medume'de bulunan 7.5 cm'lik toplar, bir kıtasından başka kalanları Topçu yüzbaşı Ali Efendi'nin kumandasında olarak asıy birliklerin baş tarafından hareket edecektir.

8- 1. Alay Kaymakam (Yarbay) Ahmet Remzi Bey'in kumandasında olduğu halde Kıfle'l-Medume'de bulunan 2. Taburdan başka diğer Taburlarla geri birlikleri teşkil edecek ve ağırlıklar tamamen vadiye

indikten sonra Şa'riye köylerinden kademe ile çekilecek ve sol cenahından Benî Ka'bliler tarafından yapılabilecek saldırıya meydan vermemek ve Kaymakam Ahmet Remzi Bey'in emrine tabi olmak üzere 2 bölükle Raha köyünü işgal ederek yürüyüş kolunu takip edecektir.

9- Karargah ağırlığı asıl birliklerin gerisinden hareket edecektir.

10- Cephane kolu karargah ağırlığının gerisinden hareket edecektir.

11- Umumi ağırlıklar yürüyüş tertibatı muhafaza edilmek yani öncü alayının ağırlığı ileride asıl birliklerin gerisinde ve geri birliklerin ağırlığı sonda olmak ve karargah kumandanı Kaymakam (yarbay) Edhem Bey'in taht kumandasında bulunmak üzere münasip mesafeden cephane kolunu takip edecek ve karargah muhafızı olan 56. Alay'ın 2. Taburu mezkur ağırlıkların sevk muhafazasına memur edilecektir.

12- 3.Alay'ın Beyt El-Tûr'u işgal eden 2. Taburu Üçüncü Alay kumandanı Kaymakam (yarbay) Mustafa Bey kumandasında olmak üzere sol cenah muhafazasını teşkil ile köyün sırtlarını takip edecek ve her halde geri birlik kumandanın vereceği emre tabi olacaktır.

14- 9. Tümen kumandan vekili Mirliva (Tuğgeneral) Saadetlü Reşid Paşa asıl birlikler ile beraber bulunacaktır.

15- Ben ester süvari ve istihkam bölükleriyle beraber asıl birliklerin baş tarafında bulunacağım.

Yaver Ekrem Hazret-i Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Yürüyüş Emrine Zeyl (Ek)

Şa'riye Karagahı'ndan
1 Şubat 1314 (1908)

1- Nakliye hayvanlarının azlığı ve bunların harekatın en önemli unsuru mesabesinde bulunduğu nazara alınarak, komutanların, buna dikkat edip,birliklerin hayvanlarını telef ve zaiyattan muhafaza etmeye mecburdurlar. Bu konuda her türlü müsamahadan kesinlikle mesul

ve muhatab tutulacaklardır. Ağırlıkların muntazam sevki için her Tabur, yeterli mekkareci eratıyla bunlara nezaret etmek üzere muktedir bir subay görevlendirecektir.

2- Her Alay, hayvan mevcuduyla dağıtılacak erzakı idare-i maslahat ederek behemehal nakledecek. Hayvan nakliyesini mekkare subayı ve eratıyla ayın 3. çarşamba günü Şa'riye'de toplayacaktır.

3- Birinci Alay'ın Taburlarınca noksanlıklar tamamlandıktan sonra A'zan'da bulunan toplarla topçu ve piyade cephanesi vakit geçirilmeksizin Şa'riye'ye gönderilecektir.

4- Karargah kumandanı Kaymakam (yarbay) Edhem Bey, karargah muhafızı olan Tabur ağırlıklarının geride kalmasına meydan vermeyecek suretle, sevkine memur olup bilhassa bu emrin ifasına fevkalade gayret edecektir.

5- Bütün subaylar sonuna kadar birlik ve beraberlik içinde hareket edecek ve boş yere cephane sarfından kaçınacaktır.

6- Geri birlikler, ağırlık tamamıyla Vadi-i Semha'ya indikten sonra mevkilerinden kademe ile hareket edecek ve Raha köyü ile vadinin sağ tarafını işgal edecektir.

7- Kaymakam (yarbay) Mustafa Bey'in kumandasında bulunup yanları teşkil eden kuvvet, geri birliklerin harekatını kolaylaştırdıktan sonra yekdiğerini ateş ile himaye edecek şekilde, kademe ile Beyt-i Tûr köyü sırtlarını takip edecek ve geri birliklere iltihak edecektir.

8- Geri ve yan birlikler, kademelerin işgal edeceği yerlerde mümkün olduğu kadar düşmanı tesirli ateş hattında bulunduracak şekilde mevzi alacaktır.

9- Geri birlikler, kumandanların emriyle muntazam surette mevzilerini terk edecekler, bir karışıklığa meydan verilmeyecektir.

10- Mekkareye memur olan subaylar, hayvanların erler tarafından tüfek vs. ile dövülmesine müsaade etmeyecekler, bunlardan sorumlu olacaklar ve yüklerin hayvanların yürüyüşünü engelleyecek tarzda yüklenmesine dikkat eyleyeceklerdir.

11- Subaylar birliklerdeki nizami mesafelerin muhafazasına gayret ederek yürüyüş kolunun bozulmasına meydan vermeyecektir. Her Tabur hareketten evvel efrad üzerinde bulunmesi lazım gelen sekiz deste cephaneyi ikmal edecektir.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyari
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Emir mucibince hazırlıklar tamamlandı. Asker, sekizer deste cephaneyi üzerlerine aldılar. Şa'riye'den Vadi-i Mevr'e inen yol, asker vasıtasıyla müsait bir mahale konuldu. Belirtilen günde emirde beyan edilen tertibat dahilinde hareket ettik. Geri birliklere **Benî Ka'b**'lılardan taarruz edildi, Islah için geldiğimiz yerden geri çekildik. Fazla bir şey söylemiyeyim. **El-Raha** Karargahı'na gece ulaştık.Topu deve sırtında çıkaramayıp omuzda sal ile çıkardık. Kolun sonu ancak ikide gelebildi.İleri karakollar koyarak geceyi geçirdik. Ertesi gün mecburen burada kaldık. Yürüyüşü tehir ettirmek ve etraftaki kabileleri tahrik eylemek üzere üç yüz kadar eşkıya ileri karakollarımıza gündüz saat sekizde gelerek ateşe başladılar. Karşılık verilerek kaçırıldılar. Geceleyin ileri karakolun yakınına kadar sokuldular. Yedi kadar şehit ve yaralı vuku buldu. Eşkıyanın zayiatı daha fazlaydı. Şa'riye'den Sûde elli km kadar bir mesafe olup, bu surette gerimiz emniyette olmayıp eşkıya takılmış ve kıtanın yiyeceği efradın üzerindeki peksimetten ibaret olunmuş idi. Sude, **Haşid** sayıldığından Haşidlileri dahi imama tahrik edip, üzerimize sevk ile önümüzü tutsalar halimiz iyi olmayacak!. Bir iki gün gecikme, açlık oluşturacak, neticesi felaket olacak idi. Fakat Haşidliler böyle bir şaka yapmadılar. 6 Şubattan Sevk el-Damme'a doğru hareket ettik. Müşir Paşa aşağıdaki emri verdi:

Sadetlü Reşid Paşa'ya

Yürüyüş Emri

El Raha Karargahı'ndan
5 Şubat 1314 (1908)

1- Kuvvay-ı Seyyare tarafından takip olunacak yol civarında meskun ***Benî Ceyl*** *ile ahalisi henüz devlete yaklaşmamış. Binaenaleyh durumları kuşkulu olduğu cihetle silaha sarılmaları kuşkusu vardır.*

2- Allah'ın inayetiyle ayın altıncı yarınki Cumartesi günü saat 12'de Sevk el-Dam'e doğru hareket olunacak El-Raha, el-Damme'a yolu takip olunacaktır.

3- İki Tugay yedi buçuk santimetrelik topla Remzi Bey kumandasında olarak öncüleri teşkil etmiş olacaktır.

4- İki tümen yedi buçuk santimetrelik topla 2. Alay Miralayı Rıfat Bey'in kumandasında asıl birlikleri teşkil edecek ve uygun mesafe ile öncüleri takip edecektir.

5- Her Alay cephane ve ağırlıklarıyla kendilerini takip edeceklerdir.

6- 3. Alay Kaymakam (Yarbay) Mustafa Bey kumandasında olarak geri birlikleri teşkil edecektir.

7- 3. Alay, ağırlıklarıyla 2. Alay'ın ağırlıklarının arkasından gidecektir

8- Kalan toplar topçu Kolağası (yüzbaşı) Ali Efendi'nin kumandasında olarak 3. Alay'ın ağırlıklarıyla gerisinden yürüyecektir

9- Ester Süvari Bölüğü, İstihkam Bölüğü, Mızıka ve Karargah taburu topları takip edecektir.

10- Alaylar yekdiğerleriyle olan irtibat ve mesafelerini muhafazaya fevkalade gayret edecektir.

11- Bilcümle birlikler disiplinli, nizam ve intizama fevkalade dikkat edecek ve bu hususta mesul ve muhatab tutulacaktır.

12- Ben ester süvari bölüğü ile beraber bulunacağım.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Emir mucibince sabah hareket olundu.Eşkıya da arkamıza düştü. Geri birlikler, tepeleri tutarak yürüyüş kolunu muhafaza etmekle kolu kurtardıkça ilerdeki tepeye geçmekte idi. Takip eylediğimiz yolun her iki yanı vadi tepeciklerinden ibaret olduğundan, tepeler geri birlikler tarafından tutuluyor, eşkıya da arkamızı bırakmayıp mukabil tepeleri tutuyordu. Geri birlikler eşkiyayı oyalıyor, kol ilerledikçe tepeye geçiyor,eşkıya da askerin yanına gidiyordu. Geri birlikler, tek-tük zayiat veriyor ve yürüyüşü tehir ediyordu. Bu yürüyüşle, Sevk el- Damme'a vasıl olduk. Gece saat birde **Reşit Paşa** ile beraber bulunduğumuz çadırın altında bir patırtı koptu. Aman diye bir sedanın zuhuru ve dört kişinin suya atlayarak kaçışı vuku buldu. Çadır vadiden 5-10 m mesafede bir tepeciğin üzerine kurulduğundan su almak için yedi nefer bir çavuş kumandasıyla gelmişler. Meğer dört şaki bu sırada çadıra girmek üzere çadırın altında çalılık arasına yatarak gizlenmişler. Çavuş efradı suya sevk edip kendisi çadırın altına oturmak üzere geldiğinde bunların üstüne basmış. Eşkıya derhal cenbiyeleriyle vurarak ve tüfeğini kaparak sudan geçtiler. Gece olması ve ordugah içerisinde yekdiğerimizi vurmamak için ateş edilmemesi yüzünden bu herifler yakalanamadılar. Arazi, kendi mahalleri olduğundan ordugah içerisinden çıkıp gittiler. Çavuşun üstünde sekiz tane yara var idi ve çavuş vefat etti. Ertesi günü sabah yolumuza devam ettik ve yürüyüş için verilen emr dercedildi:

Saadetlü Reşid Paşa'ya

Yürüyüş Emri

Sevk-el Damme'a Karagahı'ndan
6 Şubat Sene 1314(1908)

1- Kuva-i seyyare tarafından takip olunacak yolun civarında meskun ***Benî Cüdeyle*** *ahalisi henüz devlete baş eğmemiş, binaenaleyh ahvalleri şüpheli bulunmuş olduğu cihetle, silah kullanmaları ihtimali vardır.*

2- Allah'ın inayetine müsteniden ayın yarınki yedinci Pazar günü saat on ikide vadiyi takip ile Sude'ye doğru hareket olacaktır.

3- İki Tugay yedi buçuk santimetrelik topla 3. Alay Kaymakamı (Yarbay) Mustafa Bey'in kumandasında olarak öncü birlikleri teşkil edecektir.

4- İki Tugay, üç topla, Birinci Alay, Ahmet Remzi Bey kumandasında kısmı külliyi teşkil edecek ve münasib mesafe ile öncüleri takip edecektir.

5- Her Alay'ın cephane ve ağırlıklarıyla yükü Birinci Alay'ın arkasından gidecektir.

6- İkinci Alay Miralay (Albay) Rıfat Bey'in kumandasında olarak geri birlikleri teşkil edecektir.

7- İkinci Alay'ın ağırlıkları Birinci Alay'ın arkasından gidecektir.

8- Toplar topçu kolağası Ali Efendi'nin kumandasında olarak İkinci Alay'ın ağırlıklarının gerisinden yürüyecektir.

9- Ester Süvari Bölüğü, mızıka ve Karargah Taburu topları takip edecektir.

10- Alaylar yekdiğerleriyle olan irtibat ve mesafelerini muhafazaya fevkalade gayret edeceklerdir.

11- Asker üzerinde bulunan cephane, sekiz desteye tamamlanacaktır.

12- Cephane tercihan katırlara ve kalan ağırlıklar develere yüklenecektir.

13- Bütün birlikler zaptu rapt ve nizam ve intizama fevkalade dikkat edecek ve bu hususta mesul ve muhatab tutulacaklardır.

14- Ben Ester Süvari Bölüğü ile beraber bulunacağım.

Yaver Ekrem Hazreti Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Bugünkü yolumuz **Vadi-i Ahraf**'ı takip olunduğundan yine geçit harekatı icra ediyorduk. Eşkıyada yürüyüşü tevafuk için olanca gayretlerini sarf ediyorlardı. Vadinin her iki tarafındaki tepeleri tutmak ve ancak kolun hareketini o surette temin etmek mümkün oluyordu.

Gayet ağır hareket ediyorduk. Vadinin etrafında tarlalar bulunmakta idi. Subaylar, vadiyi **Kağıthane Deresi**'ne benzeterek, ateş altında yürünülen bu yolun yorgunluğunu bu güzel düşünce ile hafifletiyorlardı.

Yemen'de su akan vadiler vardır. Bunlardan istifade olunur. **Feyzi Paşa**'nın valiliği zamanında vadilerden istifade için, setler inşasıyla suyun taksimi için on iki bin lira istenilmiş bu para verilmemiş imiş. İhtisasım olmamakla beraber on iki bin lira ile bir şey olmaz zannederim. Mamafih bu hususta mütehassısı aranılır.

Yemen nehirleri tetkik edilir ve gösterdiği lüzum üzerine akçe sarfedilir ise fevkalade istifade olunacağına şüphe yoktur. Asir'de de nehirler vardır. Bu sular boşa akıttırılmaz ise Yemen'in ma'muriyetine ve ahalinin refahına sebebiyet verilmiş olur. Her ne hal ise bugün 10 km yol kat edebildik.

Eşkıya bu yerin adamı olarak, yalın ayak, ağırlığı ise tüfengi ve cephanesiyle dağarcığındaki ekmeğinden ibaret olduğundan ve esasen bu tepelere çıkıp inmeğe alışmış bulunduklarından bunların çevikliklerı bizi uğraştırıyordu. Her noktadan taciz ederek zaiyat verdirmek

için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı. Ancak şiddetli ateşlerde bunların yaklaşmasına engel olunuyor, yine de zaiyat veriyorduk. Geceyi vadide geçirdik. Tepeler tutularak kuvvetli bir emniyet tertibatı ihzar olundu. Eşkıya geceleri ileri karakollara taarruz ettiğinden ileri karakollar kendilerini arazinin haline göre ya taştan veyahut topraktan siperler vücuda getiriyorlar ve kıtalar eşkıya baskınına mukavemet edecek bir kuvvete ayrılıp, başlarında subayları mevcut bulunurlardı. Gafletin muhakkak ölümü mucip olacağını efrad bildiklerinden vazifelerini cidden candan görürülerdi. Ertesi günü hareket için verilen emir aşağıya dercedildi:

Mirliva Saadetlü Reşid Paşa'ya

Yürüyüş Emri

Vadi-i Ahraf Karargahı'ndan
7 Şubat sene 1324(1908)

1- Kuvva-i seyyare tarafından takip olunacak yol civarında meskun Benî Cüdeyle ahalisi henüz bab-ı devlete baş eğmemiş ve binaenaleyh durumları kuşkulu olduğu cihetle silah kullanmaya cüretyab olmaları mümkündür.

2- Allah'ın inayetine müsteniden yarınkı sekizinci Pazartesi günü saat on ikide Vadi-i Ahraf'ı takiben Sude'ye doğru hareket olunacaktır.

3- İki kıta yedi buçuk santimetrelik topla İkinci Alay, Miralay Rıfat Bey'in kumandasında olarak öncüleri teşkil edecektir.

4- İki kıta üç fundalık topla Üçüncü Alay'ın Birinci ve dördüncü Taburları Kaymakam (yarbay) Mustafa Bey'in kumandasında olarak asıl birlikleri teşkil edecek ve münasib mesafe ile öncüleri takip edecektir.

5- Alay'ın cephane ve ağırlıkları, kendilerini takip edecektir.

6- Birinci Alay Kaymakam (yarbay)Ahmet Remzi Bey'in kumandasında olarak geri birlikleri teşkil edecektir.

7- Birinci Alay'ın ağırlıkları Üçüncü Alay'ın ağırlıklarının arkasından gidecektir.

Toplar Topçu kolağası (yüzbaşı) Ali Efendi'nin kumandasında olarak Birinci Alay'ın ağırlıklarının gerisinden hareket edecektir.

9- Üçüncü Alay'ın İkinci Taburu ve geri birlikler, Kaymakam (yarbay) Remzi Bey'in kumandasında bulunacaktır.

10- Üçüncü Alay'ın 3. Taburu her türlü ahvale karşı sevkedilmek üzere süvarinin ilerisinde ve Alay'ından ayrı olarak hareket edecektir.

11- Süvari Bölüğü, İstihkam Bölüğü, Mızıka, Karargah Taburu, topları takip edecektir.

12- Alaylar yekdiğeriyle olan irtibat ve mesafelerini muhafazaya fevkalade gayret edeceklerdir.

13- Efrad üzerinde bulunan cephane sekizer desteye tamamlanacaktır.

14- Cephane tercihan katırlara ve yükler develere yüklenecektir.

15- Bütün kıtalar, zabtu rapt, nizam ve intizama fevkalade dikkat edecek ve bu hususta mes'ul ve muhatab tutlacaklardır.

16- Ben Ester Süvar Bölüğüyle bulunacağım.

Yaver-i Ekrem Hazreti Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Yürüyüş Emri'ne Zeyl (Ek)

Vadi-i Ahraf Karargahı'ndan
15 Şubat sene 1314 (1908)

1- Bazı hazelenin yürüyüş kolunu taciz etmek gibi mel'un bir fikirle silah kullandıkları görülmekte olduğundan,Allah'ın inayetiyle icra kılınmakta olan askerî harekata karşı bunun bir önemi yok ise de eşkiyanın cür'et ve cesaretini artırmamak ve eşkiyaya tokat indirmek üze-

re her birlikten çıkacak yan koruyucular bu genel amaca hizmet için hareket etmeli ve mevkilerinin korunması için son derece gayret ve fedakarlık göstermelidir.Bu konuda asker-i şahanenin sebat ve metanet göstermeleri için her birlik gerekli tedbirleri alacaktır.

2- Ağırlıkların süratle ve muntazam sevki için her tabur bir miktar mekkareci efrad ile bunlara nezaret etmek üzere muktedir bir subay tayin edecektir.

3- Daima ilerde bulunan öncü ve asıl birliklerinn çıkaracağı yan koruyucular, umumi yürüyüş kolunun hareketini sevk ve gecikmeye sebebiyet verecek noktaları işgal etmeli ve geriden gelen birlikleri korumalıdır.

4- Gerek cephane ve gerekse erzakça sarfiyat vuku bulduğundan yürüyüşü engelleyecek surette hayvanlara nizamiyesinden fazla yük yüklenmeyecektir.

5- Hasta ve zayıf hayvanların geride parakende suretiyle bırakılarak telef ve kaybolmalarına ve tüfeklerinin gasp olunmalarına katiyyen meydan verilmeyecektir.

6- Yürüyüşte bütün birlik ve kademeler yani öncü ve asıl kuvvetler, birlikte hareket ve zabt ve rabta fevkalade gayret edeceklerdir.

Yaver-i Ekrem Hazreti Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Tümen Kumandan Vekili Mirliva Reşid Paşa'ya

Saadetlü Efendim

Vadi-i Ahraf Karargahı'ndan
7 Şubat 1314(1908)

Erbabı şekavetin hareketimize vukuf hasıl eylemesi büyük mahzurlara sebep olacaktır. Savaşta ve gerekse hareket ve ikamet esnalarında verilen emirlerin suretlerinin ve pusulada gösterilen işeritlerin eş-

kıya eline geçmemesi ve emredilen hususların birliklere ulaştırılması ve icra ettirilmesi kemal-i ehemmiyetle tavsiye olunur. Ol babta irade efendimindir.

Yaver-i Ekrem Hazreti Şehriyarı
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Düşman hakkında icra edilecek boru suallerine cevap:

1) Düşman işareti verildiği zaman düşman var ise ***"rahat dur"***

2) Düşman firar etmiş ise ***"Silah omuza"***

3) Düşman tecavüz ediyor ise ***"Selam dur"***

4) Düşman sağ tarafa gidiyor ise ***"Sağa"***

5) Düşman sol tarafa gidiyor ise ***"Su borusu çalınacaktır."***

Nöbetçi hattında bulunan askerin dikkatlerini çekmek için nizam karakolu işareti verilecektir.

Verilen emir içeriği dikkate alınır ise eşkıyanın ne surette taciz ettiği ve yoldan alıkoyduğu anlaşılır. **Sude** ile **Şa'riye** arasının günlerce sürmesine, çevik, faal, birkaç günlük yiyeceğini üstünde taşıyarak, çattığı kıtanın başına bela olur. Kovalandığı zaman ele girmez. En ufak fırsatlardan istifade eder. Bu surette terbiye görmüş dört beş yüz şakinin hareketi sebep gösterilir, taburlardan nizamiye ve Yemen'de yetişmiş birçok vakalarda bulunmuş, malum efrad olduklarında mukabele etmekte ve dökümtü vermemekte ve hastalanıp vefat eden efrad bile sevk zamanlarına kadar metanet gösterir. Bu gibi harekatın gereğince talim terbiye görmemiş asker ile olması zordur.

Yol yürüyüşlerinde en mühim mesele dökümtü bırakmamak, erzak ve silah kaptırmamaktır. Bu suretle hareket olunmayıp da eşkıyanın eline tüfek ve eşya geçmeye başlarsa derhal o kıtanın hali ilan olunur ve çapul açısından, eşkıyanın miktarı birkaç misli artar. Eşkıyaya bir şey kaptırmamaya son derecede riayet olunmaktaydı. Bu sebepten mekkareye memur subayların çektiği eziyet, tahammülün üstünde bu-

lunuyordu. Deve takatten düşerek titremeye başladı mı memur subay için felaket başlar. Hayvan yatar ise artık kalkması imkan haricine çıkar. Memur subayın bununla uğraşması, yükünü diğer hayvanlara taksim etmesi için çalışması hizmetin en ağırı idi.

Amir ve subayların son derecede gayretleri, kendi hayvanlarına varıncaya kadar hastaya tahsis etmeleri ve kalan hayvanlar üzerindeki cephane ve erzakı boşalan hayvanlara yüklemeleri, efrada mühimmat yenilettirilerek, yüklerin azaltılmasına yardım edilmesi velhasıl subay ve erlerin gayretleri ile döküntü bıraktırılmadı.

Tümenin üzerinden gözünü ayırmayan ve döküntü bırakmamak için son derecede çalışan müşirin himmetini de başa yazmalıdır. Sabah hareket olundu. Bugün de eşkıya, her taraftan birliklerimizi taciz ederek harp ederek, yürüyüşe devam ettik. Bugün de Sude'ye ulaşamadık.Her taraftan ateşe devam ederek, Beyt-i Hükm'e ancak gelebildik. Erzakımız bir iki günlük olduğundan daha ziyada harekatın geciktirilmesi, bizim için fena olurdu. Yemen'de bir söz vardır. "Askerin yiyeceği süngüsünün ucundadır." derler. Biz de bu söz üzerine hareket ettik. Beyt-i Hükm'de geceyi kuvvetli bir ileri karakol tertibatı dahilinde geçirdik. **Müşir Paşa** tarafından **Sude**'ye hareket için aşağıdaki emir verildi.

Tümen Kumandan Vekili Mirliva (Tuğgeneral)
Saadetlü Reşit Paşa'ya

Yürüyüş Emri

Beyt-i Hükm Karagahı'ndan
8 Şubat sene 1314(1908)

1- Kuvva-i seyyare tarafından takip olunacak yol civarındaki ahalinin durumu kuşkulu olduğu cihetle silah kullanmaya kalkışmaları ve bugün kuvveti taciz eden eşkıyanın yarın dahi bizi meşgul etmesi muhtemeldir.

2- Allah'ın inayetiyle yarın ayın 9. Salı günü Sude'ye doğru hareket olunacaktır.

3- 1. Alay ile Karargah Taburu ve iki kıta dört ve iki kıta üç fundalık toplar ile birliklerin bütün cephane ve ağırlıkları Kaymakam (yarbay) Remzi Bey'in kumandasında bulunacak ve kafileye memur olan Kaymakam (yarbay) Ethem Bey dahi birlikte olarak Sude'ye ulaşmak üzere müstakillen saat on ikide hareket edeceklerdir.

4- İstihkam ester süvari bölükleri 2. Alayı takip edecektir.

5- 3. ve 2. Alaylar dört kıta yedi buçuk santimetrelik toplar ve istihkam ve süvari bölükleri birlikte olarak hareket edecekler ve doğrudan doğruya benim kumandamda bulunacaklardır.

6- Asıl kısmı teşkil edecek birlikleriçin 12 sandık piyade cephanesi ile ellişer atım top cephanesi ayrılacak ve esterlere yüklenecektir.

7- Bütün birlikler nizam ve intizama fevkalade gayret edecek ve bu hususta mesul ve muhatab tutulacaktır.

8- Ana kuvvetlerin hareket saati tarafımdan boru ile tayin edilecektir.

9- Ben Ester süvari bölüğü ile beraber bulunacağım.

Yaver-i Ekrem Hazreti Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Emirde olduğu gibi hareket olundu. **Sude** ahalisi Tümeni karşıladılar. Savaşmadan ve hüsnü kabul ile Sude'ye ulaşıldı. Tümen, Sude civarında Konaklara yerleşti. Sude şeyhi cebren devlet memuru vazifesiyle görevlendirilmiş, emrine kabilesinden beş on jandarmada tayin edilmiş ve bunlara silah verilerek kalenin muhafazası tevdi edilmiş olduğundan hüsnü kabul meselesi bundan dolayı olmuştu.

Sude'ye daha önce erzak gönderilmiş olduğundan sıkıntı ortadan kalktı. Askere fazla peksimet verilir ise efradın yiyeceğini günü gününe yemesi mümkün olmayacağı ortaya çıktı. Şariye ile Sude arasında takip eylediğimiz yol genel durumu gösterir.

Arkamıza düşen eşkıya Sude'de dahi şekavetten geri kalmadı. Geceleyin hanelere şiddetli ateş açtılar. Haneler muntazam taştan yapılmış ve bu gibi ateşler hesap ile pencereleri küçük deliklerden ibaret bulunmuş olduğundan tesir göstermedi. Şariye'den Sude'ye kadar olan bu yürüyüşte yirmibeş kadar şehid ve yaralı ve yine bu miktarda kişi seferde hastalanarak vefat etti. 14 Şubat'a kadar Sude'de kaldık. Tümen kumandan vekiline 13 Şubat'ta yazılan emirde eşkıyanın direnmekte devam ettiği ve askerin gücünü bunlara göstermek gerektiği belirtilerek, bir iki güne kadar hareket olunacağından nizam ve intizama daha ziyade dikkat edilmesi ve askeriyenin layıkıyla gözetilmesi emrediliyordu. 14 Şubat'ta aşağıdaki hareket emri verildi.

Fırka (Tümen) Kumandan Vekili Mirliva (Tuğgeneral)
Saadetlü Reşid Paşa'ya

Yürüyüş Emri

Sude Karargahı'ndan
14 Şubat sene 1314(1908)

1- Kuvva-i seyyare tarafından takip olunacak yolun civarındaki ahalinin durumu kuşkulu olduğu cihetle silaha sarılmaları muhtemel bulunduğu gibi şakitarafından bir miktar hazelenin dahi Zuleyme ve civarına toplandığı haber alınmıştır.

2- Allah'ın inayetine müsteniden bu ayın yarınki Pazartesi günü Levmiye'ye doğru Karn el-Yehud'a hareket olunacaktır.

3- 3. Alay ile kararagah Taburu ve iki kıta üç ve iki kıta dört fundalık toplar ile birliklerin cephane ve ağırlıklarıyla Kaymakam (yarbay) Edhem Bey'in kumandasında bulunarak kafilenin muntazaman sevkine gayret edecek ve Karn el-Yehud'a ulaşmak üzere saat on ikide hareket edeceklerdir.

4- 1. ve 2. Alaylar dört kıta yedi buçuk santimetrelik toplar ve istihkam ve süvari bölükleri birlikte olarak hareket edecekler ve doğrudan doğruya benim kumandamda bulunacaklardır.

5- İstihkam ve süvari bölükleri 1. Alayı takip edeceklerdir.

6- Asıl birlikleri teşkil edecek birlikler için on iki sandık piyade cephanesi ile ellişer topçu cephanesi ayrılıp katırlara yüklenecektir.

7- Karargah Taburu bilhassa hastaları hüsnü suretle sevke memurdur.

8- Hastaların nakline hayvanlar yetmediği takdirde bütün subaylar bu vazifeye kendi hayvanlarını tahsis etmeye mecburdurlar.

9- Bütünbirlikler nizam ve intizama fevkalade dikkat edecek. Her alayın mekkarecileri kendi alayının mekkaresini hüsnü suretle sevk edecek. Bu hususta mekkareye memur subaylar mesul ve muhatab tutulacaklardır.

10- Asıl birliklerin hareket zamanı tarafımdan boru ile tayin edilecektir.

11- Tümen kumandan vekili Mirliva Saadetlü Reşid Paşa asıl birliklerin baş tarafında hareket edecektir.

12- Ben ester süvari bölüğü ile beraber bulunacağım.

Yaver-i Ekrem Hazreti Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Şariye'den Sude'ye[13] hareketimizde tesadüf eylediğimiz müşkülatı ve mevcud erzakı yollarda sarfettiğimizi evvelce beyan etmiş idik. Sude'ye vardığımızda erzak ta bitmişti. Vali, müşirin haber vermesiyle jandarma kumandanını **Umran**'a gönderip, meşayihi bu hususta taltif ile istihdam edip Sude'ye erzak sevkine muvaffak olmuş idi. Biz

[13] Sude haritada Cebel-i Sude diye yazılmış ve ayrıca küçük yazı ile altına Sude konulmuş ise de okunaklı olmamış olduğundan Cebel-i Sude'nin, Sude olduğu anlaşılsın için şerh verildi.

de erzakın ikmalini müteakip bu erzaka kavuştuk. Sude'de bulunduğumuz müddetçe ve **Levmiye**'ye ulaşmamıza kadar Umran'dan gönderilen erzak ile idare ettik.

Emir gereği Sude'den hareket olunarak **Karn El-Yehud'a**[14] ulaşıldı. Yolda eşkıya tarafından taciz vukua gelmedi. Sude'den doğrudan doğruya **Şehare** üzerinden **Kıfletu'l-Azir**'e gidilmesi Şehare'nin, Menat mevkisi geçitlerinin zor olmasındandı. Asıl hareketimiz **San'a** ve **Umran** olacağından erzak ve nakil araçlarının diğer yola nazaran daha kolaydı. Nitekim öyle oldu. Evvelce **Müşir Paşa** tarafından verilen emir üzerine üç tabur ve bir sahra bataryası dahi Levmiye'ye gelmiş olduğundan kuvvetimiz 16 tabura ulaştı. Buradan **San'a**'ya hareket etmemizin sebebi, mevcud sükunetin derecesini anlamak ve ordunun ihtiyacını bizzat valiye söylemekti.

Gördüğümüz işin derecesini ve vereceği vereceği neticeyi ve daha ne kadar kuvvete ihtiyaç olduğunu bildirmek ve vilayetin ve ıslah heyetinin birlikte Dersaadet'e bildirmelerini temin eylemek için idi. Yemen hakkında salim bir fikre ulaşmak, muhakkak esaslı bir askerî harekatta bulunarak, bulunarak meselenin önemine vakıf olmakla olabilir. Dersaadet'te işittiğimiz Yemen meseleleriyle, hakikat arasında çok fark bulduk.

Feyzi Paşa Yemen için bir Tümen istediği zaman, Dersaadet'te bu kuvveti istemek, uzun uzadıya mesele olmuş idi. Memurun sarık sarması ve bir ıslah heyetinin gönderilmesi bu babda yazılan yazıların, verilen layihaların sonucu idi. Bir çokları da bir Tümenin sevkine lüzum görmüyorlardı. Hatta bu Tümenin bir kısmı Yemen'e geldiği halde bile Dersaadet'ten müşir'e Yemen'de asayişin tesisi bildiriliyor, Tümeninkalan taburlarının gönderilip gönderilmemesi sual ediliyordu.

---

[14] **Karn El Yehud** haritada gösterilmemiştir. Yeri **Sude**'den **Levmiye** istikametinde Sude'ye 10.5 km mesafededir.

Müşir Paşa'da işi pamuk ipliğine bağlamayıp, gerekli ıslahat icrası için kalan kuvvatlerin gönderilmesini yazmıştı. Esas aranılırsa, bu Tümenden başka bir tümene daha ihtiyaç vardı.

Vali Paşa'yı ve **Islah Heyeti'ni** ziyaret ettik. Son derecede fedakarane çalışıldığını ve bu kuvvetle daha ziyade bir iş görülmek ihtimali olmayacağını söyledim.Mevcut kuvvetten beklenilecek iş 1307(1891) vakasında olan tedbirin neticesini vereceğini de ilave eyledim. Mevcut kuvvet cidden muktedir komutanlar idaresinde ve disiplinli olduğu halde Şa'riye'den Sude'ye kadar hareketimiz kurşun altında icra edildiğinden Hacür'dan orada da eşkıya çatışması başladığından mevcut kuvvetle ıslahatın vücuda gelmeyeceği aşikar idi. Gerekli ıslahat için gereği miktarda gücün bulunması gerekirdi.

Vali Paşa'ya nakliye vasıtaları yüzünden çektiğimiz müşkülatı ve ihtiyacımızı söyledim. Kuvvetle göreceğimiz işin derecesini, maruz kaldığımız durumların hikayesini anlattım. Zekasıyla maruf olan vali paşa elbette salim bir fikir hasıl etti. Görüleşecek işin derecesini bizim kadar biliyordu.İş gerek vilayetin, gerek heyet-i islahiyenin, gerekse müşirin olduğu gibi hakikatın Dersaadet'e bildirilerek, tam bir ıslahat vücuda getirmek için gerekli olan kuvvet ve akçe ve taşıma araçlarını getirtmesine bağlıydı. Zaten buraya kadar gelmekten maksat, bunların temininin sağlanması idi.

Bu meseleyi bu noktada bırakarak, vali ve Islah Heyeti'nin San'aya geldiklerisüreden beri gördükleri işi anlatalım:

Orduları ile Yemen'de şöhret kazanmış memurların azli ve gerekenlerin tutuklanmaları ve yargılamaya alınmalarıyla işe başladılar. Rüşvet ve irtikap yaptığı iddia edilen memurların yargılanma işi güç bir mesele olduğundan bu işler uzadı. Kendisinden şüphesi olan memurlara korku düştü. Yeni gelen memurlar da istikametlerini muhafaza ettiler. Bu halin bir tesiri görüldü. Vali ve Islah Heyeti, iffet sahipleri olduklarından ve iffetli memurun ve düzgün çalışmanın kıymeti arttı. **"Memurlar zaruret yüzünden vicdanlarını satmasınlar"** dü-

şüncesi ile maaşları artırıldı. Tahsilatı usul-ü dairesinde icra etmek ve alınan ve verilenin bilinmesi, her köyün vergisinin tayin edilip o evzele'nin, *âkili*[15] tarafından memurların kontrolü altında tahsil edilmek üzere icraata başlanıldı.

Maksat, şeyhlerin bu yüzden istifadesini ve irtikabını men etmek ve ahaliyi korumak idi. Bu usul yerleştirilemedi. Bugün, Yemen'de tahsilat yine meşayih delaleti ile oluyor. Sebebine gelince Yemen kazalarının, küçük vilayetler kadar nüfuzu olmasındandır.

---

[15] Yemen'de köylere **evzele** denilir. Akil,tabiri ise, Yemen'de ahalinin asalet itibarıyla derecesini gösterir. Vergi vermekle yükümlü şehirli ve çiftçi ahaliye **"garam"** derler. Askerlik vazifesiyle görevlendirilmiş gezgin kabilelerde imamların istifade eylediği ve askerlikte kullanıldığı adamlara **"recam"** denilir. Recam garamı bayağı görür. Her köyün büyüğüne **Şeyh,** birkaç şeyhin üzerinde bulunana **Şeyhu'l-meşayih** denilir. **Şeyhu'l-Meşayih** asildir. Binlerce senelik aile ismini taşırlar. Asabiyetleri bozulmamıştır. Silsilesinin tarihini dahi bilirler ve şeyhlik büyük evlattan büyük evlada intikal eder. Asalet fevkalade aranılır. Mukaddemi, takva, amil gibi gezgin kabile şeyhlerine, kumanlanlıkta bulunanlara imamlar tarafından verilen askeri rütbeleri vardır.Benim bulunduğum sırada eşkıya sergerdelerinin en büyüklerine **Seyf'el Selam** ünvanı, **Seyyid Hamidü'd-din** tarafından verilmişti.

Sâdât ve **fukaha** dahi ilk tabakayı teşkil ederler. Sâdât tektir. Fakir olsa yine ehemmiyetli tanınılır. Ulemasına fukaha denilir ve ehemmiyetleri vardır. İki sınıf ahali daha Yemen'de mevcuttur. Birincisi köle cinstir. Yemen'e Afrika sahillerinden getirilip satılmış ve bu suretle yetişmiş olan bu sınıf ekseriyetle meşayihin maiyetlerinde ve muhafazalarında bulunurlar. Bunlar silah taşırlar ve cesur adamlardır. Diğer sınıf ise **ahdam** yahut **kıptl** denilen sınıftır. Bunlar en aşağı sınıftır. Hudeyde'de hamallık ve kahve tica-rethanelerinde karısı -erkeği beraber amelelik ederler. Ahlakları dahi bayağıdır ve miktarları pek mahdudtur. Bunlar silah taşımazlar. Yemen'de sayıları 20.000 kadardır.

Evlenme konusunda eşitlik aranır. Bir seyyid herkesin kızını alabilir. Mamafih bir seyyideyi vermek için muhakkak seyyid ararlar. Bu hususta fevkalade dikkatleri vardır. Şeyhler dahi kızlarını vermek için eşitlik ararlar. Arapların amca çocuklarını tercihi bu sebeptendir. Köle sınıfı bunlardan birisiyle izdivac etmez. Ancak bir cariye ile izdivacı mümkündür. Ahdam cinsi hesaba katılmaz. Kendileri arasında evlenirler. Yemen'de silah taşımayan hademeden maadası Yahudilerdir. Tüm Yemen'de yirmi otuz bin kadar yahudi vardır. İslamiyetin ulviyetindendir ki mevcudiyetine Araplar katiyyen dokunamamışlardır ve dinlerine taarruz etmemişlerdir. Bunlara dokunan en adi adam sayılır. Bunlar da sanatkarlıkla meşgul olup silah taşımazlar.

Verginin şahıstan alınması, o şahsın gerektiğinde, hükümete müracaatında davasını halletmesi vs. gibi işler için gereklidir.

Hükümet memurunun, adliye mübaşirinin vergi veren kabilelerde serbest çalışabilmesi buna bağlıdır. Bir kabile dahilinde bir vukuat olsa gel şeyh deriz ve demeye mecburuz. Kabileler dahilinde katl vuku bulsa kabileler dahilinde tahkikat yapabilmek için yine buna mecburuz.O kabilenin hukukunu yine şeyh muhafaza eder. Mesela Zeren'ın kabilesi ile falan kabile dövüşmüş şu kadar zaiyat olmuş diyerek misal nevinde dinleriz.

İş böyle olduğu halde şeyhi karıştırmayarak tahsilat icrası mümkün olamaz. Öncelikle bu hususu yerine getirmeli yani hükümetin nüfuzunu tamamıyla tesis ettirmeli, sonra tahsilatı, tahsildarsızsız yapmalıdır. Böylece eşkıyanın nüfuzu kendiliğinden kalkar, zaten lüzumu kalmaz.

İngilizlerin bu kabileler hakkında iki türlü iddiaları vardır. Birincisi kabilelerin nüfuzlarını idare ve menfaatlerine dokunmayarak, yalnız maksatlarını meşayih ve vasıtasıyla temin etmektir. Misal **Lehcü şeyh el meşayih, Lehç sultanî** unvanını vermişler. Hakkında fevkalade hürmet gösteriyor. Şeyh el-meşayihin kabileler üzerinde nüfuzu fevkalade durumdadır. İngilizlere itaatte kusur etmiyor. Bu yüzden Muha iskelesi harap olmuş, ticaret, İngilizlerin emniyet kurdukları Aden üzerine dönmüş, 6 milyon Yemen ahalisinin büyük kısmının ihtiyacı bu yolu takiben Aden üzerinden gelmeye başlamıştır. Yemen ihracatı dahi bu yoldan olmaktadır. Bu suretle İngiliz menfaati temin edilmektedir.

Sudan'da durum daha farklıdır. Hükümetin nüfuzu tesis edinceye kadar çalışılmış, Mısır'da İngiliz askeriyle uğraşan önemli şehlerin hepsi ortadan kaldırılmış, hükümete sadakat gösterenlere dokunulamamış, mamafih işe karıştırılmayarak maaş tahsis edilmiştir. Hükümet tamamıyla vazifesini ifa ediyor. Yemen için dahi bu iki türlü idareden başka idare olmaz, ya meşayihi sorumlu tutarak hükümet istekleri her ne ise onlara yaptırmalı ve yahut gerekli ıslahatı tamamen icra ile **Sudan** haline koymalıdır.

Gelelim sadede; **Hudeyde**'de bir iskele inşası için padişah iradesi istihsal edildi. Birincisi **Hudeyde**'de ve diğeri **San'a**'da iki mektep tesisi hususuna şu suretle muvaffak olundu: Hudeyde'den gelen kahveden tüccar dellaliye namıyla % 6 aloyormuş. Bu parayı vermekle ahali zarar ediyormuş. Parayı alan, Avrupa ile muamele eden ecnebi tüccarlar ile bir iki Müslüman tüccar idi. Hudeyde Belediye Başkanı **Şera'i Paşa** bu hususu Hudeyde mutasarrıfı Nusret Paşa'ya söyledi o da vali paşaya bildirdi. Bu altını bunlardan alarak iki sanat okulu kurulması için Vali Paşa Kaymakama emir verdi. Tüccarlar kahve almayız, şehrin ticareti durur diyerek mukabele eylediler ve bir müddet almadılar. Bu tüccarlar ile iş yapan esnaf doğrudan doğruya **Aden** ile muameleye başladıklarımızdan tüccarlar aldıkları bu % 6 tutan 2 altını vermeye razı oldular.

Bu suretle Kaymakam'a da 6.000 lira temin edilerek iki mektep yapıldı. Yemenin ileri gelenleri evlatlarını Dersaadet'e gönderip tahsil ettireceklerdi. Bu da iyi bir ticaret idi geri kaldı.

Hudeyde'den **San'a**'ya bir demiryolu inşa etmek hususu ve Sude'ye kadar işgal etme cihetleri dahi müzakereye konuluyordu. Bunlar da paraya ve kuvvete dayalı şeyler olduğundan ve bunlar bulunmadığından bir şey olmadı. Velhasıl vilayet ciheti dahi Yemenin selameti hakkında iktidarları ölçüsünde çalışıyorlardı. Tümen'in **Hacür**'da eşkıyaya galebesi ve dağıtması ve **Levmiye**'ye gelmesi, eşkıyanın Tümen'in hareketine mani olmaması ve Tümenin Haşid içerisine girmesi **Haşid** ve **Erhap** eşkıyası kendi mahallerini müdafaaya çekildiklerinden Yemen'de sukunet hasıl olmuş ve San'a havalisinde asayiş yolunda bulunuyordu. Kabileler ise neticeye göre hareket etmek üzere bekliyorlardı.

San'a'da **Hadi Paşa**'nın yanında birkaç gün kalarak refakatimde dört süvari olduğu halde San'a'dan Umran, Reyde, Levmi, yoluyla Tümene ulaştım. Yollarda bir vukuata tesadüf etmedim. Varışımın ertesi günü Levmiye'den Sentin'e gelen erzakı eşkıya çevirdi ve zabt etti. Silah seslerine hemen hareket olunarak çapul derdine düşen eşkıya-

ya güzel bir terbiye verildi. On ölü bıraktılar. Bunlar cenazelerini katiyen meydanda bırakmaz ve alıp götürür iken, bu suretle bırakmaları gerçek bir yenilgiye uğradıklarını meydana koydu. Çapula dalındığı zaman en çabuk eşkıya bile hezimete uğrar. Bir galibiyet üzerine asker çapula düşerse istifade edecek bir düşmana karşı hezimetini hazırlamış olur. Çapul nizam ve intizamı askeriyyenin tecrübesidir. Çapula düşen daima avlanır.

29 Şubat'tan 19 Mart'a kadar **Sentin**'de oturuldu. Önemli bir hadise vuku bulmadı. Bazen birkaç eşkıyanın geceleri gelerek ordugaha ateş etmesinden başka bir şey olmadı. İleri karakol tertibatı ne kadar dikkatli olur ise olsun eşkıya ileri karakolları geçer ve ordugah içerisine ateş eder. Asker bu hale alışmış olduğundan telaşa düşmez.

Asker olduğu noktada bulunur.Bir yanlış olaya sebebiyet verilmez. Birkaç şakinin bu hususa cüreti, o yerin adamı olmaları ve geceleyin bu arazide dağlarda yürümenin ve dağların[16] birçok yerlerinin uçurum ve adeta bıçakla kesilmiş gibi bulunması hasebiyle şahsen bu hususta çeviklikleri ve araziye vukufları hasebiyle istifade eyledikleri rindendir. Salim bir nokta tutarak ateş ederler,sonra kaçarlar. Bilinmeyen bir arazide ve geceleyin dağlarda hareket müşkildir ve tehlikelidir. En ehemmiyetli kabile Haşid kabileleri olup biz de Haşid'e girdiğimizden, bunların alacağı vaziyete nazaran hareketimizi uyduracak olan Haşidliler imamların en mühim kuvvetini teşkil eder ve bunları tahsilatta ve sair hizmetlerde kullanırlar.

---

[16] Yemenin dağları çok yüksek ve bazı yerleri bıçakla kesilmiş gibi ve belki 80 dereceden fazla biçimde diktir.Bunlara "Hıt" derler.Araplar,gayet dik meyillerden keçi gibi inip çıkarlar.Esasen onlar için de zordur. Ancak,yalın ayak yürümeleri ve alışmış olmaları sebebiyle bizim çıkamayacağımız yerlere koşarak çıkarlar ve o suretle de inerler.Yürümek ve dik meyillerden inip çıkmak hususunda bize üstünlükleri muhakkaktır. Arazi durumu hakkında bir fikir edinmek için Yemen'in bazı yerlerinin deniz seviyesinden yüksekliğini kaydedelim: Miftah:1700, Şahal:1650, Sude:1700, San'a: 2360 metredir.

Bunlar hariçte kazanıp memleketlerinde yerler. Yemen'i öğrenmiş valiler önceleri Yemen'in münbit mahallerine eşkıya gelip konduğu ve şekavete devam ettiğini gördüklerinde; eşkıyanın nereli olduklarını sorarak, mesela Haşidîler ise Haşid üzerine Arhablılar ise Arhap üzerine hareket ederek eşkıyayı kendi bölgelerinin muhafazası kaydına düşürtürler ve idare dahilinde olan bölgelerden eşkıyayı kendi bölgelerine sürerek, harbi oralarda ederlerdi.

Eşkıyanın başkasının köylerine gelip harp etmeleriyle kendi hanelerinde harp eylemeleri arasında büyük fark vardır. Orada tahrip olunacak başkasının hanesi, burada tahrip olunacak kendi hanesi!. Sefalete düşecek kendi ailesi bulunduğundan hanesini tahrip ettirmemek için harpten kaçınması tabii görülür.

Haşidiler de hanelerini tahrip ettirmemek isterler. Gelen kuvvetin intizamı ve kumandanlarının denedikleri kişi olması ve başa çıkamayacaklarını anlamaları sebebiyle çekildiler.

İlerledikçe erzakımızı dahi bunlara taşıtacaktık...Erzakımızı taşıtmak ve nakliyatta kullanmak üzere ordunun küçük nakil aracı ismini verdiği merkepleri kullandık. Önceleri bu küçük hayvanlara ehemmiyet vermedik. İhtiyaç üzerine tecrübe olundu, faydaları görüldü. İşimizi bunlarla gördük. Yemen'in cebel kısmında Haşid içerisinde bu hayvanlardan çokça bulunur ve tedarik edilebilir Merkeplerin bu dağlarda harekete alışık olmaları, az yemeleri ve meşakkate tahammül eylemeleri sebebiyle Dersaadet'ten gönderilip adeta ölüsü gelen hayvanlara tercih olunabilirler. Esterlerle tabii kıyas edilemez.

Müşir Paşa'ya Dersaadet'ten gelen emirde, bir taraftan güç gösterilmesi, diğer taraftan aşamalı olarak meselenin iyi sonlandırılması ve Seyyid Hamideddin'e ve gerekse evlatlarına ihsanlar verilmesi hususu bildirilmişti.

Seyyid Hamideddin bu hususa yanaşmadı. Şimdi oğlunun istediği gibi Yemen'in Cebel (Dağ) kısmını istedi. Dersaadet'ten Yemen'in işgali için kuvvet vesaire gönderilmediğinden ve Seyyid Hamideddin uzlaşmaya yanaşmadığından bulunduğu bölgeye kadar gidilmeye ka-

rar verildi. **Müşir Paşa** tarafından hareket için aşağıdaki emir verildi. **Mirliva Reşid Paşa** da **San'a**'ya 13. Tümen kumandanlığı vekaletine gönderildiğinden Tümen emri Alaylara doğrudan doğruya veriliyordu.

Yürüyüş Emri

Sentin Karargahı'ndan
19 Mart 1315(1909)

*1- Haşid kabilesinin bir kısmı uzlaşmış, bazıları da hükümete müracaat etmişse de genel durumları kuşkulu görülmüş, gideceğimiz yol civarında meskun olan ve İbn-i Mütevekkil adlı eşkiya riyasetinde olarak eşkiyanın **Sevku'l-Gıl** adlı yerde bulundukları istihbar olunmaktadır.*

2- Allah'ın inayeti ve padişahın teveccühüyle, bu ayın 20. cumartesi günü sabah Sentin, Hamir, Ciraf, Afire yolunu takip ederek, Vadia'ya doğru hareket olunacaktır.

3- 3. Alay Kaymakam (yarbay) Mustafa Bey kumandasında öncüyü teşkil edecektir. Sentin'de bulunan İki kıta üç fundalık topu Ciraf'ta bulunan yedi buçuk santimetrelik topla değiştirip, nezdinde bulunduracaktır.

4- 1. Alay Kaymakam (yarbay) Remzi Bey kumandasında olarak asıl kuvvetleri teşkil edecek Ciraf'tan hareketinde 3. ve 4. Taburları dahi Alay'ına iltihak ettirecek ve geri kuvvetler vazifesi ifa olunacaktır.

5- Altı ve dört fundalık toplar topçu kolağası (yüzbaşı) Ali Efendi'nin refakatinde olarak öncüyü teşkil eden 3. Alay'ı takip edecektir.

6- İstihkam Bölüğü ile Karargah Taburu dört ve altı fundalık topların gerisinde hareket eyleyecektir.

7- Her iki Alay fevkalade basiret ile hareket edecek bilhassa cenahlara ziyadesiyle ehemmiyet verecektir.

8- Her Alay ihtiyat cephanesini beraberinde bulunduracak ve toplar Topçu Kolağası (yüzbaşı) Ali Efendi'nin kumandasında olarak 1. Alay'ın ağırlıklarının gerisinden hareket edecektir.

9- Alayların ağırlıkları Ciraf'ta terkedilmiş olduğundan, birlikler irtibatlı halde bulundurulacak, Bütün birlikler zabt ve rabt ve nizam ve intizama fevkalade dikkat edecektir.

10- Ben ester süvari bölüğü ile asıl kısmı teşkil eden 1. Alay'ın baş tarafında bulunacağım

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarî
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Zeyl (Ek)

*1- Haşid kabilesinin bir kısmı uzlaşmış, bazılarıda hükümete baş eğmiş ise de genel durumları şüpheli bulunmuş olup, **Vadia** bölgesi emniyet altında değildir. Asker aleyhinde silaha cüretyab olmaları beklendiğinden, en ufak bir hadise vukuunda zerre kadar duraksanmayarak, padişahın gücü bunlara karşı hakkıyla ve tamamıyla gösterilecek ve bu hususta hiçbir fedakarlıktan kaçınılmayacaktır.*

2- Askerin bilcümle ağırlıkları Ciraf'ta terkedilmiş olduğundan bir sürati muntazamada sevki için her Tabur bir miktar mekkareci efrad ile bunlara nezaret etmek üzere bir zabit tayin edecektir.

3- Alaylarda bulunan hasta efrad Umran'a gönderilmiş ve bu yüzden Taburların mevcudu azalmış olduğundan fazla efradın ayrılmaması için parça parça hareket edilmeyecek, tüfeklerinin gasp olunmalarına katiyen meydan verilmeyecek, birliklerin toplu bulunmalarına itina gösterilecektir.

5- Askerlerin iki günlük yiyecekleri üzerinde bulunacak ve bundan fazla eşya bulunmayacaktır.

6- Müfreze karakolları şafakla beraber çekilip kıtalarına iltihak edecektir.

Haşidliler bizimle uzlaştıkları ve rehine verdikleri için hareketimiz tehlikeli değildi. Mamafih her ihtimale karşı Umran'dan itibaren

Ride Boğazı ve ehemmiyetli noktaları tutarak geri çekilme hattımız da temin edilerek yürünüyor idi. Vadia ve civarında belirtilen eşkıya tarafından (Vadia ve Hayarlılardan ayrıca kendi adamlarından) yönetilen üç-dört yüz eşkıyanın bulunduğu ve hareketimize mani olmak üzere çalışacaklarını öğrenmiştik.

Emirde beyan olunan tertibat dahilinde hareket olundu. Haşid'in merkezi olan Hamir'den geçerek haritada "Hayar" diye gösterilen mahal hizalarına kadar geldik. Burada eşkıya ortaya çıktı. Ateşi ile bizi taciz etti. Bu geceyi Hayar'ın civarında bulunan Afire'de geçirdik. Sabah hareketle Vadia'ya gündüz saat dörtte geldik.

Vadia'yı eşkıya tutmuş olduğundan önce Vadia ve civarına 800 m. mesafeli toplar indirilerek yerleştirildi. Eşkıyanın mukavemet fikriyle Vadia gerisini tuttuğu yapılan keşiflerden anlaşıldığından haritada Harabe diye gösterilen ve 1600 m. Mesafede bulunan Harap kalenin civarına toplar yerleştirilerek ateşe başlanıldı. Sonra piyade ileriye sevk olundu. Topçu iki saat kadar bu köyü dövdü. İlk sıra hanelerde oldukça tahribat yapıldı. Bu ateş eşkıyanın cesaretini kırmıyordu. Bu harpte bulunanların kaffesinin gözleriyle gördükleri gibi hanelere açtıkları delikten derhal tüfeğini boşaltıyor. Bizim sanki kendisine mazgal deliği hazırladığımızı düşünüyorlardı. Arada sırada ileri yürüyüş yapıp, askeri hücuma tahrik ediyorlardı. Asker önüne gelen taş siperlerden istifade ederek sokuluyor, köye yaklaşıyordu. Asker köyün yakınına sokuldu. Bu sırada hücum emri verildi. Askerin hücumlarıyla şiddetli bir ateşe uğradılar. 25 şehid ile 70 yaralı vuku buldu. Oldukları yerlerde kaldılar. 1000 m mesafeye top bataryası yerleştirilerek, ve Müşir de bizzat orada bulunarak köy kuşatıldı.

Geceye kadar ateş kesilmedi. Sabahleyin, bunları yakalayacağımızı ümit ediyorduk. Maalesef gece firar ettiklerini ve eşkıyanın ikinci hattı delerek, Yemen-i Haraza çekildiklerini sabah gördük. Böylece köye yerleşildi.

Bu harp pek basit olmuştur. Yine de tetkik değeri vardır. Öncelikle eşkıya bir köye pusu kuruyor, bu köyün haneleri taştan yapılmış ve ha-

nelerin kapılarından çıkıldığı esnada düşman kurşununa maruz kalınmaması için kapıların içerisine taştan bir avlu vücuda getirilmiş olarak, köy içindeki yollarda taştan siperler oluşturulmuş olduğundan, birkaç yüz eşkıya bu köye girerek meydan okuyorlar. Eşkıyanın altı yedi misli derecesinde muntazam bir kuvvetle taarruz olunuyor. Birisi sahra bataryası olmak üzere 2 batarya bu köye saat 4' ten akşama kadar ateş ediyorlar ve mesafe pek az bulunduğundan her gülle isabet ediyor. Birkaç tane ile duvarlar da yıkılıyor. Eşkıya katiyyen ehemmiyet vermiyor. Askeri bile hücuma teşvik ve üzerlerine getirmek için çalışıyor.

Asker hücum ediyor muvaffak olamıyor. Muhasara olunuyor eşkıya kaçıyor. Bu durumu gözümüzün önüne getirerek mutalaatımızı yürütelim. Köye üslenmiş eşkıya sayı itibarıyla az iseler de bizim topların bu gibi mahallerde ne dereceye kadar tahribat yapabileceğini takriben görmüş Yemen'in en cesur kabilelerinden toplanmış, **Seyyid Hamideddin** tarafından son fedakarlığın icrası için sevk olunmuş adamlar olduklarından ve tahminleri üstünde bir şey zuhur etmediğinden sebat ediyorlar.

Toplarımız da tahminleri gibi bunları haneler dahilinde barındırmayacak derecede tahribat yapıp zayiat verdirmediğinden ve piyade ateşinden siper arkasında bulunup ziyan görmediklerinden mukavemet ediyorlar. Piyademizin taş duvarlar arkasına gizlenme ve mazgal deliklerinden ateş eden eşkıyaya karşı cesur hücumları, bunlardan daha cesur ve kahraman olduklarını gösterir. 100 kadar şehid ve yaralı verdikten sonra geriye dönmeyerek, muhasara tertibatı almaları askerdeki nizam ve intizamın önemini ortaya koyar.

Hücumda başarısızlığımız, topçunun görevini ifa edemediği bir zamanda hücum için emir verilmekten kaynaklanır. Köye girdiğimiz zaman topçu atışında hiç hata yoktu. Ancak bu taş duvarlara karşı bu cephedeki topların isabet şartıyla göreceği iş kadar tahribat yapıldığı ve bunun pek mahdut olduğu açıktır.

Muhasara edilmiş bir mahalden eşkıyanın kaçırılmasına gelince; vadiye gündüz saat 4'te gelindiği muhasaraya başlanıldığı ve gecenin

herkesin olduğu yerde kaldığı bir sırada eşkıya yüksek hanelerde bulunduklarından muhasara hattını ve zayıf noktaları tamamen gördüler. Kendi bölgeleri olduğundan gündüz gibi gece de yürüdüklerinden ve askere bu hususta üstünlükleri bulunduğundan istifade ederek gece müsait bir noktadan firar ettiler. Firarlarının sebebi ise, eşkıyanın en ziyade korktuğu şey, ele geçmektir.

Açık arazide çevirme hareketlerine karşı mukavemet edemedikleri gibi böyle mahallerde dahi hata etmeye yanaşmazlar. Bu gibi köylere gelindiğinde, cepheden değil,kuşatılarak girmek gerekir. Çünkü eşkıya üzerine cepheden gidilmez. Bunlar firar ederler.

Bu köyde verilen zaiyatın çokluğuna gelince, eşkıya pek iyi nişan alır. Yakın mesafelerde atışlarında isabet çoktur. Askerin açıktan hücumları ve eşkıyanın ise ateşin tesirinden korunmuş olarak mazgalın gerisinde emniyet altında olarak serinkanlılıkla ateş eylemeleri sebebinden ileri geldi. Eşkıya uzak mesafelarde nişangah kullanmayı bilmediklerinden atışlarda isabet ihtimali tesadüfe bağlıdır. Ellerindeki tüfekleri eskeriyetle kara tüfeği olduğu ve 2.000 metrede bile tesirini gösterdiği halde, topları açık arazide 1000 metreye yaklaştırmakta mahzur yoktur. Eşkıyanın attığı kurşunlar vızıldadığı zaman ehemmiyet vermemelidir ve verilmez. Yani bu gibi mesafelerde nişangah kullanılmayarak vızıltı peyda ederek kurşunlar aşar ise ehemmiyeti yoktur. Ancak mesafeyi buldurmuş ve mıntıka etkili alanı teşkil ediyor ve şapırtı başladı ise o zaman korunmak şarttır.

Berabere aldığımız sahra bataryasının bir ehemmiyeti olmadı. Bu (Alman) **Krupp** toplarının tesiri, (İstanbul) **Tophane** mamulatı tunç cebel toplarının hemen aynı gibidir. Üstünlüğü cüz'idir. Bu toplarla Yemen eşkıyasına karşı etkili tesir yapılamıyor. Bizim eşkıyaya karşı üstünlüğümüz, en fazla top yüzünden olduğundan oraya göre top götürülmelidir. **Sentin** yolu sözde en muntazam cadde olduğu halde koşulu top götürmek için çekilen zahmet çok fazla idi. Toplar çoğunlukla askerlerimiz tarafından çekildi. Süvariler de yardım ettiler. Hem hareket için ayak bağı oldu, hem de askere büyük eziyet verdi. Götürdü-

ğümüze pişman olduk. Yemen'e gelecek topların, kuvvetli bir devenin taşıyabileceği derecede ve en ağır parçası (namlusu) 250 kilogramı geçmeyecek biçimde olması gerekir.Top deve sırtında gitmeli ve Yemen yollarına ve Yemen binalarına göre top bulmalıdır. Eşkıyanın halinden ibret alınarak gerektiğinde, düşmanın hareketini geciktirmek ve mensup olduğu birliğe zaman kazandırmak için çalışmalıdır. Eşkıyanın topsuz ve kuvvetsiz oldukları halde, top ve mühim bir kuvvete karşı nasıl dayandığı böylece anlaşılabilir.

Cesaret ve metanetle icra edilen harekette başarı olmaktadır. 29 Mart'a kadar **Vadia**'da kaldık. Oyalanmamızın sebebi, Vadia'ya erzak getirmek ve 2 gün ilerde bulunan Seyyid **Hamideddin**'in ikamet yeri olan **Kıfletü'l-Azir**'e kadar gidilmesi için gerekli tertibatın alınması dolayısıyla idi. Eşkıya da hareketimize ingel olmak için, **Haraz**'da oturuyordu. Bu gidiş, Kıfletü'l-Azir'i yönetimimize katmak için ve ilelebet buralarda nüfûz tesis etmek için değildi. Seyyid Hamideddin'i korkutup kaçırmak ve O'nun devlet kuvvetiyle başa çıkamayacağını anlatmak içindi. Ağırlıkları ve hatta askerin kaputlarını bile Vadia'da bırakarak ve gayretle Kıfletü'l-Azir'e gidilmeye karar verildi. Dört günlük yiyecek alındı. Müşir Paşa hareket için aşağıdaki emri verdi.

Yürüyüş Emri[17]

Vadia Karargahı'ndan
28 Mart 1314 (1908) saat 10

1- Eşkıyanın Baire ile Cebel-i Haraz'ı işgal eylemiş olduğu icra olunan keşifler, tahkikat ve müşahedat ile tebeyyün ve tezahür etmiştir.

2- Bu ayın yirmi dokuzuncu yarınki Pazartesi günü Allah'ın inayetine müsteniden Baire'ye doğru hareket olunacaktır.

3- 1. Alay öncüyü teşkil edecek Cebel-i Haraz'ın zabtına kadar işgal ettiği mevkide kalacak 2. ve 3. Alayların taarruzunu kolaylaştıracak, belirtilen yerin zabtından sonra Baire'ye hareket edeceklerdir.

4- 2. ve 3. Alaylar dört kıta yedi buçuk santimetrelik toplar ve istihkam ve süvari bölükleri intizamlı olarak hareket edecekler Cebel-i Haraz'a taarruz edeceklerdir. Bu yerin zabtından sonra Baire'ye hareket edeceklerdir.

5- Harekat esnasında cenahlara fazlasıyla önem verilecektir.

6- İki kıta dört,iki kıta altı fundalık toplar topçu yüzbaşı Ali Efendi refakatinde, refakatinde olarak Cebel-i Haraz'ın zapt ve işgalinden sonra 1. Alayı takiben hareket edecektir.

7- 55.Alayın'ın 4. Taburu ile 56. Alay'ın 1. Taburu Binbaşı Cemal Efendinin kumandasında olarak Vadia'da kalacaktır.

---

[17] Bu harekatta bulunan **Miralay Rıfat Bey** ile **Kaymakam Ahmet Remzi Bey,** ikisi bir sınıftan olup Yemen"n en değerli komutanlarından idi. Miralay Rıfat Bey, muntazam bir askeri idare kabiliyetine sahiptir. Yemen'de hizmet ederek her noktada iktidarlarını tanıttırmışlardır. Kumandan olarak yaratılmış, tecrübeleriyle devletimize ve vatanımıza hizmetleri bekleneceği sırada Yemen'de vefat etmiştir.Rıfat Bey Paşalıkla Asir mutasarrıf kumandanlığına tayin edilmiş, ayağına arız olan bir hastalıktan dolayı Beyrut'da ayağı kesilerek vefat etmiştir. Kaymakam Edhem Bey bugün Miralay olup Dersaadettedir. Kişiliğinden istifade olunur bir zattır.

8- Her Alay'ın ihtiyat cephanesi, kendi nezdinde bulunacak ve bundan maada olan cephaneler, topların gerisinden hareket edecek, bunu müteakiben birliklerin sair ağırlıklarıyla mızıka istihkam ve ester süvari bölüğü hareket edecektir.

9- 14. Nişancı Taburuyla 49. Alayın 1. Taburu Kaymakam Ethem Bey'in kumandasında olduğu halde,5. İhtiyat Alayını teşkil edecek, geri birlikler görevini de bu alay tarafından ifa edilecektir.

10-Ben ester süvari bölüğü ile beraber bulunacağım.

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarı
Yedinci Orduy-u Hümayun Müşiri
Abdullah

Mevcut kuvvet 13 Piyade Taburu'ndan ve bir batarya **Tophane** mamülatı 7.5 santimetrelik cebel topundan ve deve sırtında taşınır 8 santimetrelik bir batarya **Krupp** topuyla koşulu bir sahra bataryasından ve istihkam ve ester süvari bölüklerinden bölüklerinden ibaret idi. Mevcut itibariyle ise, hastalar ve saire ayrıldıktan sonra kuvvetimiz 2.400 miktarında idi. 3 Alay üçer Taburlu ve diğer iki Alay ikişer Taburdan oluşmuştu.

Eşkıyaya hareket olunacağı katiyyen sızdırılmadı. Karyet'ül Fesih Vakasında söylediğimiz gibi eşkıyanın en kuvvetsiz bulundukları zaman gece olup 10 günden beri asker dahi Vadia ve civarını öğrenmiş olduklarından ve arazinin hali dahi müsait bulunduğundan sabah açılmadan bunları bastırmak pek uygundu. Miralay (Albay) Rıfat Bey, pek muntazam harekata başladı. Eşkıya neye uğradıklarını anlamadan asker tepelerine bindi. Bunlar da gerekli direnişi gösteremeyerek firar ettiler. Bunların mevcudiyeti Tümenin yürüyüşüne bile mani olmadı. Buradan itibaren gayet ihtiyatlı bir yürüyüşle ilerlendi.

Baire sırtlarındaki eşkıya savaşılarak altedildi. Eşkıya Cebel-i Re's'i tutmuş ve Hacür Garabe'de yerleşmiş olduğundan, Cebel-i Re's'e sevkolunan Taburu kuşatmaya kalktılar. 2. Alay, Rıfat Bey ku-

mandasıyla Cebel-i Re's üzerine yürüdü. Eşkıyanın yanını çevirdi. Baire sırtlarına yerleştirilen toplar eşkıyaya telef verdirtti. Rıfat Bey'in kuşatmasını kolaylaştırdı. Saat 11'de eşkıya tamamen Cebel-i Re's'ten temizlendi.Bu gece bu civarda geçirildi. Ertesi günü hareket olunarak Hacür Garab üzerine yürünüldü. Buradaki eşkıya dahi savaşılarak altedildi. Bu geceyi de bu civarda geçirdik. Önemli mesele erzak meselesi oldu. Askerin 4 günlük yiyeceği vardı. İki günlüğünü yedikleri için, 2 günlük yiyeceğimiz kaldı. Süngümüzün ucuyla bu yiyeceği çıkaramaz isek halimiz fenalaşacaktı.

Müşir Paşa, Baştabip Miralay Ahmet Bey'e maşayih ile aram iyi olduğundan orduda bulunan şeyhe bize erzak getirmesi için söylememi, bu yapıldığında Müşir'den taltif göreceğimin belirtilmesini istemiş.

Şeyh de o civarda olduğundan yanıma çağırdım. Durumu açıkladım. İmkan olmadığı söyledi. Mamafih köy civarında yanmış[18] darı saplarını göstererek bunları niçin yakmışlar dedi. Bundan maksadı anladım. Yeni yakılan ve yanaşması güç ve henüz sıcak külün altında darı medfenleri olduğundan girmemize engel olmak amacıyla Arapların tertibi olduğunu düşündüm. Hemen efrada küreklerle bu külü attırarak burada mahzen bulduk. İki günlük erzak temin edildi ki, böylece 4 günlük erzakımız oldu. İlerisi için Allah kerim!..

---

[18] Bu şeyhin adını belirtmememin sebebi, kitap ellerine geçtiği takdirde belki şeyhe zararları dokunur düşüncesindendir.

Yemen'de Arpa ve buğday üretilmekle birlikte, en fazla üretilen darıdır. Gıda değeri buğday kadar değilse de yakındır. Gerek insanlar gerekse hayvanlar yerler. Mısır gibi yetiştiğinden, yaprakları hayvanlara yedirilir ve acur denilir. Bunların sapları iyice ezilerek, hayvanlara yedirilir.Bu da tecrübe oldu. Adana'da saplarını makinayla elyafını ayırarak hayvanların yemesi için yumuşak bir hale getirilmişti.
Asker darı ambarlarını aramak için ayaklarıyla yere vurarak, boşluktan gelen ses belli olduğundan, mahzenlerin ağzını açarlar, kuyunun içine silah sıkarak veya olduğu gibi bırakarak,havasını yenilerler, sonra içine fener sarkıtıp, sönmezse bu kuyulara inipmevcut erzakı yukarıya alırlar.Havayı yenilemeden girmek doğru değildir. Bu yüzden ölümler olmuştur.

Bu gece eşkıya yine ateş etti. Bir gecelik şaka olduğundan ehemmiyeti olmadı. Ertesi günü hareket ettik. Sağ ve sol tarafta sırtlarda eşkıya olduğundan bir Alay, bu sırtlar üzerinden hareket eyledi. Asıl birlikler, ortadan giden yolu takip etti.

Hurma ağaçlarının bulunduğu bu vadide, su hususunda sıkıntı çektik. Bu düzlükte süvari ilk defa ileri geçti. Yemen'in dağlarında süvarinin kıymeti yoktur. Piyadenin güç hareket ettiği yerde süvari ne yapar. Ancak büyük bir faydası bir çok hastayı bunlar taşıdı. Hayatları kurtarıldı. Bu gibi harekatlarda seyyar hastane tertibatının bulunmaması kadar askerlikçe de bir noksan tasavvur olunamaz. Tümenin yanında bir sedye bile yoktu. Şehid olan **Ali Halil Bey** merhuma tesadüfümüzde henüz yaralanmış bağırıyordu. Askerde ağaç dalı kesip bir sedye yapmaya çalışıyorlardı. Yaralılara bu suretle muamele olunuyordu. Yemen meselesi çıktığı zaman bir seyyar hastane bulunsun ve bunun için yüz deve alınsın diyerek bir de irade-i seniye sadır olmuş idi.

Seyyar hastane için demir karyola ayakları gönderilmiş. İş çocuk oyuncağına çevrilmiş, bir şey yapılmamış idi. Her halde Avrupa devletlerinin bu konuda uyguladıkları usulleri, arazimizin haline tatbik ederek tadilat yapılmalı ve her ordunun sağlık teşkilatının gerekli gördüğü eşya ile malzemeyi göndererek kaybından bunları mesul tutmalıdır. Kıymetli bir orduya gerekli muamele tatbik edilmelidir.

Sadede gelelim. Yan savunmacılar savaşarak ilerliyorlar ve eşkıya da kademe ile çekiliyordu. Eşkıya da bizim kadar cephane sarfediyordu. Bugün, Kıfletu'l-Azir'in üç çeyrek mesafesine kadar yaklaşabildik ve civarındaki hakim tepeler tutuldu. 1. Alay, Denan köyü üzerindeki hakim tepeleri tuttu. Bu köyde **Seyyid Hamidüddin** Kıfle'den firar etti.

Ertesi günü 1 nisan 1315 (1909) saat 2'de mızıka subayı tarafından tertib olunan Kıfle Marşı terennüm edilerek Kıfle'ye girdik. Taburlar altı ay önce Sana'dan hareket etmişlerdi. Bu kadar müddet sonra ve bir çok arkadaşlarının kurşundan, hastalıktan ve kanları pahasına, kendi gayretleri ve intizama riayetleri ile ulaşılan bu zaferden dolayı cümlemiz Cenabı Hakk'a hamd ettik.

Mevcut kuvvetten daha büyük bir fedakarlık beklenemezdi. Bu gibi zorlukları ancak Osmanlı Ordusu aşabilir. İki gün burada kaldık. Elimizdeki yiyeceğimizi bitirdik. Cenab-ı hakkın inayetinden olarak orada da Seyyid Hamideddin'in iki günlük erzakını bulduk. Erzakımız olmadığından ve menzil hattı tesisiyle gelmediğimizden bu erzakla dönmeye mecbur olduk.Hamideddin'i takip edemedik. 3 Nisan'da döndük Dönüş emri aşağıya dercedildi.

Yürüyüş Emri

Kıfletü'l Azir Karargahı'ndan
2 Nisan 1315 (1909)
Gündüz saat 10

1- Erzakın azlığı hasebiyle burada daha fazla kalmak kabil olmadığından, İnayet-i ilahi ve padişahımızn dualarına müsteniden ayın 3. günü sabah Vadia'ya doğru hareket edilecek, aşağıda belirtilen hususlara son derece riayet edilecek, Hicrü'l- Garab'ın güneyinde önce top yerleştirilen tabyaya ulaşılmaya çalışılacak, Tümen,verilecek işaret üzerine saat 11'de hareket edecektir.

2- 49. Alayın 1. Taburuyla 50. Alayın 1. Taburu, Kaymakam Ethem Bey'in kumandasında öncüyü teşkil edecektir. Bütün engeller aşılacak, Seyyar Tümenin yürüyüşü geri bırakılmayacaktır.

3- 3. Alay'ın 1 ve 2. Taburu Yarbay Mustafa Bey kumandasında olarak halen işgal ettiği dağ ile önce geçtiği dağlarda hareket eylemek üzere, sağ yan korumayı teşkil edecek ve tarafımdan verilecek 3. Alay kaymakamı işareti üzerine harekete başlayacak ve başka bir işaret beklemeyecektir.

4- 2. Alay 1. ve 3 Taburları, Albay Rıfat Bey'in kumandasında gece saat dokuzda hareketle vadinin doğusunu kuşatan dağın işgali ile bu dağ üzerinden hareketle Tümenin sol cenahını koruyacaktır.

5- Öncüyü takiben, Alay numaraları sırasıyla birlikler, aralıksız, bütün ağırlık ve toplarıyla hareket edecek, yolun genişliği derecesine

göre birer veya ikişer kolun derinliğini uzatmadan yürüyecek, Topçu yüzbaşısı Ali Efendi, top mühimmatına ait işlere memur olmakla birlikte Yarbay Ethem Bey'in emrinde bulunacaktır.

6- Ağırlıkları müteakiben,İstihkam bölüğü arkasından 14. Nişancı Taburu hareket edecektir.

7- 1. Alayın 1. ve 3. Taburlarıyla Mersin Redif ve 2. Alayın Binbaşı Şükrü Efendi kumandasındaki 2. Taburu,yarın için Yarbay Remzi Bey'in kumandasında olarak geri birlikleri teşkil edecek, ve iki Tabur geride bulunmak ve her birinden 2'şer bölük yapılmak ve belirtilen iki taburdan kalan diğer iki tabur dahi gerekli mesafeye uyarak ileride hareket edecektir.

8- Tümendeki her askerde dokuz deste fişek bulundurulacak,kalan cephane,ağırlıkla birlikte hareket edecek cephaneye lüzum görüldüğü durumda, cephane işareti verilmeyip, bir subay ile ağırlıktan cephane aldırılacaktır.

9- Bütün Alay kumandanları belirtilen hususlara harfiyyen uyacak ve olağanüstü bir durum çıktığında, ona göre lazım gelen tertibatı almakla birlikte bilgi verecek, yardıma ihtiyaç görüldüğü durumda ordu işaretiyle benim işaretimi verecek, gereği gibi yardım olunacaktır.

10- Efrad geceden mataralarını dolduracağı gibi mevcut su hayvanlarının kapları dolu olduğu halde kıtalarıyla birlikte hareket edeceklerdir.

11- Bütün birliklere mensup askerlerle bilhassa geri birlikler gayet dikkatli bulundurulacak yollarda hiçbir asker vs. bırakılmayacaktır.

12- Bilcümle alaylar hızlı harekete itina etmekle beraber birlikte harekete gayret edeceklerdir.

13- Askerden yürümeye muktedir olamayanlar, taburları tarafından hayvana bindirilebileceği gibi, bilhassa yaralılar hayvana bindirilecektir.

14- Harekat gayet sukunetle icra olunarak hiçbir intizamsızlık yapılmayacaktır.

15- Ben Ester Süvari Bölüğüyle Ondördüncü Nişancı Taburu'nun gerisinde bulunacağım

Yaver-i Ekrem Hazret-i Şehriyarî
Yedinci Orduy-ı Hümayun Müşiri
Abdullah

Kıfletü'l-Azir, adi bir köydür. Sokakları dar ve pistir. Sekenesi birkaç yüz kişiden ibaret olup bir kısmı da yahudidir. Bu yahudileri **Hamidüddin** su taşıma ve boş kovanların imali işinde kullanıyordu.

Seyyid Hamidüddin'in zekat topladığı yerlerden makbuz makamında verdiği pusulaları gördüm. Bunun adamları bu pusulalar ile para toplarlar. **"Emirü'l-Mü'minîn Mansur Billah Hamidüddin"** yazılı büyük bir mühürpusulanın üstüne basılmış. *"Şu kadar vergi aldım.Allah nesline ve malına bereket versin"* duası da pusulaya yazılmıştı. Bunun adamları bu pusulalar ile para toplarlar. O'nun fesat çıkarmasına sebep olan şey,toplanan bu paraya olan tamahıdır. Para vermeyenler ve bu mühür basılı emri dinlemeyenler haklarındaki ceza dehşetlidir. Öldürttürür.

Yemen'in kamilen dağ kısmına hakim olmak istemesi bu nedenledir. **"İmam el- Müslimîn"** diyerek iddiada bulunan bu Yemenli seyyidin hali böyledir. Oldukça ilmi vardır. Mamafih ilmini melanete sarf ederdi. Üzerimize cihadı farz gösterir. Müslümanlar arasında savaş çıkarırdı. Bu yüzden pek çok müslümanın kanı dökülmüştür. Bu defa oğlu da babasının yolundan giderek birçok hanenin sönmesine sebep oldu. Kıfletü'l-Azir'in halifesi böyledir. Azir ve civarının krokisine[19] bakılırsa bu yer hakkında fikir edinilebilir.

[19] Krokiler göz tahminiyle yapılmıştır. Arazi durumu tamamıyla gösterilmiştir. Mesafe dikkatle tayin edilmiş olduğundan, itimada şayandır. Kitabın hazırlanmasında kurşun kalem resimlerde yardımcı olan Teğmen Salih Efendi'dir.Bu zat mülazım-ı evvel olup harpte refakatimde idi. Merhum'un tersim eylediği krokilerin basımı esnasında tanzim ve tersiminde Mekteb-i Harbiye resimhanesinde memur kolağası (yüzbaşı) Müdür Bey ile emekli Osman Bey'in yardımları oldu.

Müşir Paşa'nın verdiği emir içeriği aynen icra olundu. Emirde beyan olunan saatlerde hareket edildi. Eşkıya tarafından bir tecavüz vukua gelmedi. Baire tepelerine geldik. Burada eşkıya tarafından ateş edildi. Ehemmiyetsiz, korku ateşi idi.Eşkıya dağıtılmış, şöyle yapacağım, böyle yapacağım demesi maddeten ortadan kaldırılmıştı.

Bu gece burada geçirildi. Ertesi günü hareketle Vadia'ya geldik. Dört günde gidebildiğimiz yolu iki günde gittik. Nisanın yedisine kadar burada kaldık. Bu tarihte hareketle **Sevk-el Kayl**'a geldik. Ertesi günü hareketle **Hamir**'e ulaştık. Hamir'in haneleri üç alayı alabildi. Bayram namazını burada eda eyledik. Önceleri imamlık edip vefat etmiş seyyidlerin kabirlerini gördüm. Sandukalarının imalinde sanat eseri gözüküyordu.

Hamir'in haneleri iriliği ve büyük taşların en adi araçlarla yükseklere çıkarılması ve muntazam kemerler vücuda getirmelerinde görüldüğü üzere bunların sanatta yeteneklerinin üstünlüğünü gösterir. Yemen'de sanayi cüzi bir çalışma ile ileri götürülebilir. Gideceği de şüphesizdir. Yemen'in her köyünde mescit ve mektep vardır. Tahsil pek basittir. Her çocuğun ellerinde taş tahtalar olup okuyup yazarlar. Yemen'de okur yazarların oranı diğer vilayetlere nazaran birkaç misli fazladır. Meşayih arasında okuyup yazması olmayanı yoktur, denilebilir. Hamir, Haşid'in merkezi olduğundan Osmanlı askeri hakkında gösterdikleri hüsnü kabul Haşid kabilelerinin itaatını anlatmaktaydı.

Buradan hareketle 9 nisan'da **Gavletü'l-Acib**'e ulaştık. Ayın on birine kadar burada kaldık. Buradan **Arhab** üzerine yürümeye ve Arhab'lılara dahi devletin hükümranlığını gösterilmeye karar verildi.[20] Arhab köyleri haritada gösterildiği üzere San'a'nın hemen civarında başladığı halde göçebe idiler. Her başkaldırıda önayak olduklarından tedibe bu cihetten lüzum görüldü. 12 Nisan'da Gavlet'ül Acib'den hareketle Beytü'l-Sabaa'ya ulaşıldı. 13 Nisan'da buradan hareketle Dî-

[20] **San'a, Ahrab, Umran** civarını gösterir krokiye müracaat

fan'a ulaşıldı. Hiçbir noktada mukavemet görmedik. Arhablılar askerin gelmesiyle firar eylediler. Arhab arazisi çıplak olduğundan Arhab'lılar maişetlerini dışardan tedarike mecburdurlar. Buradan **Beyt-i**[21] **Miran**'a geldik. Ayın 17'sine kadar burada kaldık. Arhablılar öteden beri yaptıklarından korktuklarından işi pek saklamadılar. Mamafih bir çok köyler başeğdi. Biraz da vergi verdiler.

Sana'nın burnunun dibinde bulunana Arhablılar'ı kendimize şimdiye kadar bağlı kılmayıp ta isyancıların bunları kullanmasına hayret ettim. Buradan Beyt-i Doğuş'a geldik. Beyt-i Doğuş'tan sonra Sana'ya hareket ettik. Vali ve Heyet-i Islahiyye ile bütün askerî memurlar ve San'a ahalisi tarafından karşılandık. Yedi ay sonra askerî harekata son verilmiş oldu.[22]

İcra olunan bu askerî harekattan alınan neticeyi tetkik edelim ve onun için muhakememizi yürütelim:

Harekatı Yemen'de icap ettiren sebep,isyanın başlaması ve eşkiyanın birkaç kez başarı kazanması,şımarması,bazı askerî mevkileri sükut ettirmesi, top zabt etmesi ve bu hali gören Hamidüddin'in büsbütün Yemen'e hakim olmak hevesine düşerek kabileleri aleyhimize teşvik eylemesinden ileri gelmişti. Bu duruma karşın eşkiyalığa son vermek, eşkıyayı tedib etmek ve esaslı bir icraat ile Yemen'de asayişi

---

(21) Haritada **Beyt-ü Marak** diye yanlış gösterilmiş

San'a'dan Hudeyde'ye döndüm. Redif tugaylarını Anavatana memleketlerine sevkettim. Sevkiyatı tamamladıktan sonra İstanbul'a 1316 (1910) Mart'ında dönüş yaptım.

(22) Dersaadet'ten Yemen'e bu vak'a münasebetiyle sevk olunan birkaç yüz bin liralık erzak ve mühimmat tamamen gerekli yerlere sevk olunarak bir çuval çürüttürülmemiştir. Erzak geldiği zamanlar, vapurdan çıkmadan, hükümetten erzakın konacağı yer istendi. Hükümetin gayreti ve yardımıyla yer bulundu.Erzak konuldu. Hudeyde kumandanı **Kamil Paşa** hazretlerinin dikkati ve anbar memurları yüzbaşı (bugün binbaşı) bulunan **Edhem** ve **Şükrü** beylerin bu konudaki dikkat ve gayretleri ile erzak çürümeden sevk olundu. Deniz kıyılarında erzakı bekletmek çürütmek demek olur.

sağlamak için Yemen'e kuvvet gönderilmişti. Bu kuvvet, Hamidüddin'in emeline set çekti. Hamidüddin Sana'ya girmek niyetinde iken, kendi bölgesine girildi ve eşkıya hiçbir noktada Osmanlı askerine galebe çalamadı.

Birinci maksat kazanıldı. Ancak bu yapılan harekat, devamlı ve esaslı bir ıslahat vücuda getirmeye kafi değildi. Biz çekildik, Hamidüddin yerine geldi.Kabilelerin silahları alınmadı. İdare harici olan mahaller de o surette kaldı. Islahat niye yapılmadı denirse, bu kuvvet kafi değildi. Bu vasıtalarla daha büyük bir iş yapılamazdı, cevabı verilir. Kaç kere açlık tehlikesine maruz kaldık. Gayet nazik zamanlar geçirdik. Neferden müşirine kadar her nevi zorluğa katlanıldı. Güç hal bu neticeyi Cenab-ı Hakk'ın lutfuyla alabildik. Büyük tehlikeye düşmek ihtimalimiz de vardı.

Orduca devamlı bir asayişin temini için şunlar düşünüldü:

Redif taburları terhis edileceğinden, ordu taburlarının mevcutlarının tamamlanmasına karar verildi. Müşir Paşa, Vali Paşa ve Heyet-i Islahiyye müştereken bu konuda İstanbul'a teklif ettiler ve kabul olundu. Ordu Kurmay Başkanlığınca Ordubirliklerinin aşağıdaki mevkilerde bulunmalarına karar verildi ki bu yerleştirme pek uygun idi:

Orduy-u Hümayun merkezi San'a

13. Tümen Merkezi San'a

13. Tugay merkezi Sana

49. Alay merkezi San'a

13. Tabur merkezi San'a, 14. Nişancı Taburu, 49. Tabur'un 1.2.3.4. Bölükleri ile Mızaka Bölüğü Sana'da

50. Alay merkezi Umran,

50. Alay'ın 1. Taburu ve 1.2.3.4. bölükleri ile Mızaka bölüğü ve bu alayın bir taburu Umran ve bir Taburu Mesur ve bir Taburu Tule ve Gökban mevkilerinde bulunacaktı.

28. Tugay merkezi Taiz,

51. Alay merkezi Taiz,

51. Alay'ın 15.Taburu ve1.2.3.4. Bölükleri ile Mızaka Bölüğü Babü'l-Mendep ve Celile karakolları Taiz'de bulunacak ve bu Alaydan idere olunacak.

52. Alay merkezi Zimar,

52. Alay'ın1.2.3.4. Taburları ile Mızaka Bölüğü ve bu Alayın iki Taburu Zimar ve bir Taburu San'a ve bir taburu Meaiha'da bulunacak

14. Tümen Merkezi Hudeyde,

27. Tugay merkezi Ebha

53. ve 54. Alay merkezleri Ebha

53. Alay'ın 1.2.3.4. Taburları ile Mızaka Bölüğü ve bu Alayın bir Taburu Sana'da bulunacak.

28. Tugay merkezi Hacce

55. Alay merkez Hacce

55. Alay'ın 1.2.3.4. Taburları ile Mızaka Bölüğü Zafir-i Cahaliye askerî mevkii bu alaydan idare olunacak ve 2 bölük Cebel-i Rime'de bulunacak.

56. Alay merkezi Hacür

56. Alay'ın 1.2.3.4. Tabur ve Mızaka Bölüğü Hacür'daki karakollarda ve bu Alaydan idare olunacağı gibi, bir taburu Hudeyde'de ve yarım bölük te Luhayye'de bulunacak

Süvari, Topçu ve istihkam Sana'da bulunacak. Bununla birlikte lüzumu nispetinde top ve topçu gerekli yerlere yerleştirilecek.

Ordunun bu suretle yerleştirilmesi uygundu. Ordu Kurmayı Yemen'i bilen ve askeri harekatlarda bilfiil bulunan kişiler olduklarından ve Müşir Paşa da bu hakikate tamamen vakıf olduğundan ihtiyaca karşı bu tertip alınmış idi. Sana'da bir Tugay bulundurulur,merkez kuvvetli tutulur,taburlar 600'er hesabıyla topçu ve süvari ile birlikte 5.000'i aşkın bir daimi,taşıt araçları muntazam bir kuvvet her noktada eşkiyaya ders verebileceğinden, San'a'dan sevkolunacak bu kuvvet her yerde başarı elde edecek, mevkilerde dahi toplu bulunacağından her zaman merkezden yardım olunabilecekti.

Yemen'de bulunduğum iki sene zarfında Asir'de dört kumandan değiştirildi: **Mirliva (Tuğgeneral) Hüseyin Paşa, Mirliva Rıza Bey, Mirliva Hasan Bey, Mirliva Rıfat Paşa.** Bunlar yekdiğerini velî ederek tayin oldular. Ayrılmaları sebebi ne idi? İdaresizlikleri, Asir'de tahsilat yapamadıkları ve askerin ihtiyacını temin edemediklerine atfolunurdu ve öyle tasavvur ediliyordu. Halbuki bu kişiler muktedir kişilerdi ve bunlardan istenilen iş, olmayacak bir işti. Asir'in işlek bir iskelesi olmaması ve ticaretinin mahdut bulunması ve her cihete uzak bulunması hasebiyle, ahalisi fakir ve aksine birçok kabilesi de olduğundan, yolsuzluklartan dolayı para tahsili güçtü.

Hüseyin Paşa ve **Hasan Bey**'le evvelce **Hudeyde**'de görüşmüş ve Asir hakkında gerekli bilgileri almıştım. **Feyzi Paşa,** Asir mutasarrıf kumandanlığında bulunmuş olduğundan Asir'in halini tamamen bildiğinden takdir eder. Aylık seksen-yüzbin kuruş kadar bir akçeyi oraya göndererek idare-i maslahat edermiş.Yemen'e gelen erzaktan evvelce Asir'e erzak gönderilerek yardım olunduğundan, zarar görülmemişti.Bu defa askerî harekatın sonuçlanması Hudeyde Kumandanlığına Asir kumandanlığından gelen yazışmaları gördüm.Yazıda askerin yediği istihkak nazarı dikkati çekiyordu.Askere ancak istihkakının beşte biri yedirilmiş, uzun süredir erzak gelmediğinden hastalara nasıl çorba yedirileceği sorulmaktaydı. Kumandan,uzun süre açlığa maruz kalan askeri için, "iki saatlik askeri harekata bile takatleri yoktur" diyordu. Subaylar, maaş namına bir şey almıyordu.[23] Bu halde bulunan Asir'e kumandan değiştirilmesi refah getirir mi?

Rıza bey, askerî harekatta adı geçen Rıfat Bey merhumu değiştirdi. Giderken Hudeyde'de birkaç gün beraber bulunduk. Yardım olmadıkça Asir'in idaresi ihtimali olmadığını konuştuk. **Feyzi Paşa** zama-

[23] Bu hali tehlikeli görerek askere yedirilen tayınlerin suretlerini ve Asir'e gerekli yardımın yapılmasını İstanbul'a bildirdim ve vilayete de yazdım. Asir'e vilayetten otuz bin kuruş tahsis edildi. Mamafih bu akçe de kafi gelmeyecekti...

nında olan yardımın yapılması gerekmekteydi. Hastalığına binaen Taif üzerinden hareket eylediğinden, askerî harekat esnasında Tümenin kurmay başkanı bulunan **Yusuf Bey,** Tuğgeneral (liva) rütbesiyle Asir kumandanlığına ktayin olundu. Bu sıralarda İstanbul'da idim. **Yusuf Paşa,** tahsilat icrası için ve askerin yiyeceğini çıkarmak için kabileleri tazyik etti. Vergi tahsilat alanını genişletti. Kabileler buna ittat etti. Mesele çıkmasına ramak kalmıştı. Yemen'de birçok tecrübesi olması nedeniyle kurtuldu.Bunun üzerine ordunun kurmay başkanı bulunan mirliva (tuğgeneral) **Ahmed Paşa** bir kuvvetle Asir'e gönderildi, **Yusuf Paşa** San'a'ya aldırıldı.

Ahmet Paşa ve Asir mutasarrıfı İsmail Bey dahi, askerin ihtiyaçlarını tamin etmek için,tahsilata çıktılar.Kabileler bunları kuşatarak yenilgiye uğrattılar.Kumandan ve mutasarrıf şehit oldular.Her ikisi de dirayetli olmakla birlikte, yerel durumlara dair bilgileri yoktu.Asir'da hükümetin nüfuzu kalmadı.Yemen'den imkan dairesinde alınan kuvvet buraya sevk edildi.Üç dört yıl önce yemen'e gönderilip geri getirilen Adana Redif Tugayı tekrar silah altına alınarak buraya gönderildi. Bu sevkiyata bu Tugayın ikinci defa gönderilmesine hayret edilmelidir.Yemen'den Asir'e nakledilen ordu mevcudunun yetersiz olması, Asir'deki kuvvetin mahvolmak derecesinde yenilgisi,eşkiyaya cesaret verdi.

Abdullah Paşa bir Tugay nizamiye askeri istedi.Bu,gerekliydi. Kuvvet, azalmış olduğundan, eşkiyayı tutan tazyik kalkmış ve eşkıya başını kaldırmış olduğundan, dengeyi bu kuvvet sağlayacaktı.

İstenilen kuvvet yerine Ordu kumandanlığına **Tevfik Paşa** gönderildi ve Yemen Valiliğine **Tevfik Bey** tayin edildi.

Hüseyin Hilmi Paşa ile **Abdullah Paşa** Yemen emirini gereği gibi ihatalarına aldıkları ve artık Yemen'i bilmemezlik yüzünden hataya düşmeyecekleri bir tecrübeye vakıf oldukları sırada görevden alındılar.Yerlerine gelen kişilerin Yemen Emirini ihatalarına almak için zaman lazım idi. Karışıklık arttı ve Sa ı'a kuşatıldı. Devlete milyonlara mal oldu. Asir meselesi de bu mes lenin başlangıcı oldu. Bu kadar masraftan ve dökülen kandan sonra Asir'de bugün elde edilen netice

yenilgiden ibarettir. Hükümetin nüfuzu Kunfi, Mihael ve Ebha kazalarına münhasır kaldı.

Evvelce Asir'de 35.000.'lere kadar bir tahsilat oluyordu.Şimdi tahsilat 10.000.'lere düştü.Önceleri aylık 80.000. kuruş bir akçe gönderilmeye razı olunmaz iken, bugün aylık 25.000. lira gönderiliyor.Bu suretle idare-i maslahat ediliyor.Evvelce Asir'e para gönderilmesi dahi vilayetin muzayakada olması İstanbul'un yardım etmemesi yüzünden yapılamamaktaydı.

Bu gün Yemen varidatı 29.000.000. kuruşa inmiştir ve İstanbul'dan aylık 15.000. lira gönderilmek suretiyle yönetim sağlanabilmektedir. Ancak şimdi Yemen meselesinin ne olduğu anlaşılabilmiştir.

Parayı kısmak, askerin istihkakını kesmek demektir.Yemen'deki vefat ve Yemen'deki firarlar hep bu yüzdendir.Yemen'de askere tam istihkak yedirilmeli,aç bırakılmamalıdır. Hastaneleri gerektiği ölçüde artırmalıdır.Yemen Meselesinin ne demek olduğunu şimdiye kadar açıkladığım durumlar ortaya koyar. Ancak şimdi bu meseleyi ortaya koyduktan sonra bu meselenin halli ile Yemen idaresi hakkında fikrimi beyan edeceğim.

YEMEN SORUNUNUN ÇÖZÜMÜ

İlkin, seyyid tarafından gönderilen ve gazetelere sermaye olan Seyyid'in adamlarıyla Bab-ı ali arasında cereyan eden mesele üzerinde duralım.

Seyyid ne istiyor? Gazetelerde okunduğuna nazaran Yemen'in belli bölgelerinin idaresini ve kadıların kendileri tarafından tayini ve tahsilatın adamları tarafından icrası ile gerektiğinde askerin buna yardımını talep ediyor.

İstekler kabul edilmiş mi, bu belli değil. Önce düşünülecek nokta, seyyidin hilafet iddiasıdır. Namına hutbe okuttuğu ve o suretle Zeydilerce tanınır. Biz Mısır hükümetini tasdik ettiğimiz halde bile kadısını Dersaadet'ten gönderiyoruz.

Bunun hilafetini de tasdik edeceğiz ki kadıları bu tayin etsin. İkinci olarak, tahsilatı icra edecek ve bize para verecekmiş. Bu para kimden tahsil olunacak. İlkin bunu düşünelim ve kabilelerden tahsil olunacağını göz önünü getirelim ve iyice bilelim ki bizim memurlarımız ne kadar gaddar olsalar, bunun adamları kadar olamaz. Rüşvet ve irtikap, bunların iliklerine işlemiştir.

Bugün Mekke Şerifine aylık veriyoruz, devletin memuru oluyor. O da olsun iki mislini verelim. San'a şerifi olsun kadıları imtihanla ve ehliyetlerine göre kazalara sancaklara, naipliğe, hakimliğe tayin edelim. Dersaadet'ten göndereceğimize oradan tayin edelim. Bunlar hükümet-i seniyyenin hakimi ve naibi olsun. Başka türlü muamele caiz

değildir. Sonra tashihi müşkil bir hataya düşeriz. Hicaz b.ölgesini daha büyük bir tehlikeye sokarız. Bu konuda fikrimi açıkça yazdım. Yemen'in ıslahına gelince:

İlkin düşünülecek nokta neden eşkiyalık ortaya çıkıyor? Neden gittikçe Yemen'de askere ihtiyaç artıyor, meselesidir. Bu hususa cevap verelim: Kırk sene evvel Yemen'de cibal (dağlık) kısmının idaresi elimizde değildi. Yemen'i Yemen'liler idare ediyordu. Bölgeleri ziraate elverişli olmayanlar askerlikte kullanılıyordu. Yüzlerce seneden beri de böyleydi. Biz bunları kullanmadık ve vazife vermedik. Bunlar aç kaldılar. Çoluk çocuklarının iaşelerini temin edemediler ve evvelce ehemmiyetini zayi etmiş Sana'da bile kovulmuş imamı buldular. Ah bizim eski halimiz diye sarıldılar. Zor imamın hakları iade olundu. İmam bunları eski tahsilat yaptıkları yerlere sevketti. Aç kalan, yiyecek bulmak için her türlü fedakarlığı icra edeceği şüphesiz olan bu insanlar bizim idare ettiğimiz mahallere imamın adamı sıfatıyla girdiler. Tahsilata kalktılar. Asker de üzerlerine gitti. İsyan çıktı. Ahali iki tarafa vergi vermek mecburiyetine girdi ve eşkıyanın gittikçe ehemmiyet kazanması yeni silahların Yemen'e girmesi ve eski fitilli tüfeklerin artık kullanılmaması eşkiyanın gücünü artırdı.

Bu duruma çözüm, Yemen'e silah ithal ettirmemek ve bu adamları istihdam eylemektir. Silah ithal ettirmemek için çare vardır. Birincisi İtalya, Fransa ve İngiltere'nin yekdiğerinin müstemlekelerine silah sevketmemek hakkında geçen sene akdettikleri ahidnameye devletimizi de ithal etmektir. O vakit eşkıyanın müdafaa durumu yüzde yetmişbeş azalır.Yemen'in ithalat ve ihracatı kontrol altına alınırsa **Duyun-u Umumiye** varidatı dört-beş misli artar.

Sahil hakkındaki fikrimizi söyledikten sonra iç kısımlara bakalım: İlgili bölümde söylediğimiz üzere Tihame ahalisinin imamlara bağlılıkları yoktur. Hepsi Şafi Mezheinden olup imamı tanımazlar ve on para vermezler ve camilerde padişah namına hutbe okuturlar. Tihame'de kabilelerin büyük kısmının göçebe halde bulunmasının sebebi, vergi vermemek ve bir kayd altına girmemek içindir. Mezhep ihtilafı

katiyyen yoktur. Tihame'de havanın fazla sıcak olması ve suların kuyu suyu bulunması hasebiyleilgili bölümde söylediğimiz üzere askerî harekat güçtür.

Tihame'yi layıkıyla ıslah etmek için bunlardan asker almak şarttır. *Bu mümkün müdür* sualine *evet* cevabını veririm. Bunlarla Tihame'nin ıslah olacağını ümit ederim. Bir kere bunların mezhep itibarıyla bağlılıkları halifelik makamına yani İstanbul'adır.İkinci olarak Tihame kabileleri arasında ittifak ve irtibat yoktur. Çoğu arasında kan davası vardır. Her kabile kendi şeyhinden başkasını tanımaz. Bunları kuşatacak bir kuvvet olmadığından askerlikleri devletin başına hiçbir suretle gaile getirmez. Bunların eline silah vermek meselesi, Yemen'i bilmeyenler için düşündürücü gözükür. Halbuki Yemen'de bugün yeni silahlarla silahlanmadık bir fert bulunmadığından istenilir ise kendi silahlarıyla birlikte istihdam olunacaklarından bu hususun katiyen korkulacak mesele olmadığı ortaya çıkar.

İtalyanların kendi sömürgelerinde, İngilizler'in Sudan'da muvaffakiyetleri Sudanlılardan aldıkları asker ile Mısır askeri olduğu tetkik edilirse, şimdiye tadar bunlardan bunlardan istifade etmemekliğimize hayret edilir. Bir iki ay öncesi bizim gazetelerde, İtalya sömürgelerinde istihdam olunmak üzere İtalya konsolosunun kaydettiği Yemenlilerin Hudeyde'den gönderilmesine izin verilmediğinden bahseden bir telgraf görmüştüm. İtalyanlar kendi sömürgeleri olmadığı ve dinen hiç ilişkileri bulunmadığı halde, bunlardan yararlanmak isterler de bizim yararlanmamız niçin kaygı ile karşılanır?

Bunlarla yapılacak muamelelerde kabile töreleri gözetilerek hizmet teklif edilmeli kabile terbiyelerine istihdam edilmelidirler. Bu suretle yetiştireceğimiz askerlerle hem Tihame'de ıslahatı istediğimiz gibi husüle getiririz ve hem de Yemen'lileri ordumuza muayyen bir halde katmış oluruz Nitekim 5. ve 6. Ordularda asayişi sağlayanlar,o civardan alınan askerler olduğu gibi Yemen'in Tihamesi dahi böyle olur.

Cibal (Dağlık) kısmına gelince;

Burada mezhep itibarıyla fark vardır ve kabileleri birleştirecek imama bağlılık vardır. İmam para aldıkça kuvveti artar. Parası olmazsa ehemmiyeti kalmaz. Herşeyin esasını para teşkil edeceğinden burada yapılacak iş, imamın kuvvet bulmasına set çekmek, kuvvetini teşkil eyleyen adamlarını bize yararlı hale koymak için icabını yapmak ve tarafımızdan kullanmak lazım gelir. Onun için iki usul tatbik edilir. Birincisi bir plan tatbikiyle Yemen'in cibal kısmını tamamen işgal etmek isyankar imamı kovmak, devlet düzenini kabul edinceye kadar kabilelerin arkasını bırakmamak ve kabul ettiğinde iyi muamele göstermektir.

Askerî harekattan bahsederken bu konuda yorum yapmıştım. Bu hususların tatbiki için, Yemen'de hiç olmazsa muntazam ellibin mevcutlu bir ordu besleyerek bulundurmak gerekir.

Hükümet bu fedakarlığı icra ettikten sonra muvaffakiyete şüphe edilmez. Çünkü imama barınacak yer kalmaz. İdare harici yer bırakılmaz. Kabilelere devlet gücü kabul ettirilir ve Tihame'de olduğu gibi bunlardan asker yazılır, istihdama başlanır, yeni usul maişetleri şüphesiz eski hallerine döneceğinden, menfaatleri gereği idaremize sarılırlar.

Bugün Yemen'deki ordunun kuvveti yirmibeşbin derecesinde ise daha otuz bin mevcudun ilavesi için Yemen'in yıllık tespitler yapılıp ordu noksanı tamamlanır. Islahatın icrasından sonra bugünkü bulundurduğumuz kuvvete bile lüzum olmaz.

İkinci yöntem, Yemen'de bulunan şimdiki kuvvete onbin nefer ilave ile mevcudu bu halde tutmak ve bu kuvvetle idaremizi genişleterek, Haşid ve Erhab'ı dahi idare dahiline almak. Erhab ve Haşid'in merkezlerinde durmak, imamın en çok istifade eylediği ve ihtiyaçlarını dışardan temin etmek durumunda olan bu kabilelerden Tihameliler hakkında söylediğimiz usulde asker alarak kabilelerinin bulunduğu yerler dışında kullanmak cihetidir. Bunların yerlerinde oturduğumuz ve onlar kabilelinin haricinde askerlik ettikleri halde rızamız dahilinde zerre kadar inhiraf edemezler ve imamın hizmetine giremezler.

Böylece imamda kullanacak kuvvet kalmaz. Az zamanda Yemen'in her noktası idaremiz dahiline girer. Yemen'in cibal kısmında

mevcut kuvvetimizin dörtte birini kabilelerden alacağımız asker teşkil etmeli ve bunları kabilelerin hudutlarından birkaç gün uzak mahallerde kullanmalıdır. O zaman tamamen istifade ederiz ve muhalif kuvvetin vücudu kalmaz. Askerle olacak ve yapabileceğimiz icraatın derecesini beyan ettik. Biraz da kuvvetsiz yapacağımız şeyleri göz önüne koyalım. Önce işe okullardan başlayalım:

1871 tarihinden evvelki idaremizi düşünmeyelim. O tarihten sonraya itibar edelim. Yemen kırk senedir elimizde bulunuyor. Bu zaman zarfında Yemen'de ne kadar mektep tesis ettik, ne tadar talebe yetiştirdik? Bugün Yemen'de Türkçe bilen kaç kişi var ve yetiştirdiğimiz kaç kişidir. Bu istatistiği ortaya koyamayız. Çünkü önemsiz bir sayı ortaya çıkar.Bugün mekteplerin gördüğü işi hiçbir şey husüle getiremez. Anadolu'nun ehemmiyetli bir noktasına gidilse Amerikalı misyonerlerin mekteplerine tesadüf olunur. Anadolu vilayetlerini gezdiğim vakit Trabzon'da, Erzurum'da, Diyarbakır'da, Bitlis'te, Halep'te Haçın'da, Zeytun'da, Antep'te, Mersin'de Adana'da velhasıl her noktada hayret edilecek derecede mükemmel mekteplerde Ermeni vatandaşlarımız istifade etmektedirler.

Ecnebilerin memleketimizde kurdukları bu okullarla ne derece meşgul oldukları düşünülürse bizim 6.000.000 (altı milyon) nüfuslu Yemen'de, ancak Sana'da, Hudeyde'de Taiz ve Ebha'da birer rüştiye (ortaokul) ile Sana'da bir mekteb-i idadi (lise) bulunduğunu söyleyebiliriz. Bahsettiğimiz iki sanat okulunu da eklersek,Yemen'e eğitim açısından yapılan yatırımın derecesi ortaya çıkar. Zannederim bu okullar, bizim memurların çocuklarını bile yetiştirmeye yetmez. Yemenlilerin her köyde mektepleri, şehirlerde medreseleri vardır. Bunların ıslahatına bile himmet olunamamıştır.

Sırası gelmişken hayret edilecek bir meseleyi zikredeyim. Misyonerler Yemen'e girmeye teşebbüs etmişlerdir. Yemen'de Hıristiyanlar bulunduğundan, önce ziyaretçi sıfatıyla gelmişler. Bir ev kiralamışlar. Sonradan birisi daha gelmiş, kurnazlıkla birkaç küçük cariye satın almışlar. Bunları okutturmuşlar. Bunlardan heberi olmayan sabileri Hıristiyan etmişler. Benim geldiğim sıralarda orada ticarete gelen Rum-

lardan biriyle evlenmişti.Sayıları 10'u geçmiş, hane kilise olmuş, ahalinin aklı sonradan başına gelmiş men çaresi arıyorlardı. Hiç yoktan bir şey vücuda getirmek için şu adamların gayreti göz önünü getirilirse, bizim mevcut olanı ıslahat etmemekliğimize ne demelidir?

En fazla önemi okullara vererek, okulları ıslah etmeli, öğretmen okulu açarak, her sene pek çok talebeyi İstanbul'a göndermek suretiyle ilerlemelerine gayret ve yetiştirilmeleri için hiçbir şeyden kaçınmamalıdır. Mevcut okullar ıslah olunmalı, medreselere önem verilmelidir. Dinî kitaplar her zaman Dersaadet'ten gönderilmelidir. Sanat okulları daha kaliteli ve çıkacak talebeden istifade olunacak bir hale konmalıdır. Bunların paraları yine Yemen'den almalıdır ve alınır.

Dellaliye namıyla alınan paranın üçte biriyle iki sanat okulu açılabilir. Mesela Yemen'de gat denilen birbuçuk metre uzunluğunda bir ağacın yapraklarını ahali çiğnerler. Bu, alışkanlık haline gelmiş olduğundan birçok gathaneler vardır. Öğle yemeğinden sonra buraya giderek masalarda saatlerce bunu çiğnemekle meşgul olurlar. Mahsül az, alıcı çok olduğundan gat pahalıdır. Yalnız Hudeyde'de günde onbeş bin kuruşluk gat satılır.Bundan 1/10 bir resim alınıp okul yaptırılsa Hudeyde'den yıllık beş bin lira alınmış olur. Kişi, keyfine verdiği paranın, onda birini çocuğunun tahsiline herhalde verir.Vermezse de zor ile almak farzdır. Bu ve bunun gibi pek çok varidat vardır. Yalnız maksat hayır olmalıdır. Fransızlar, Tunus'ta halkı eğitmek istemedikleri halde otuz senedir ileri gelen adamlarla, şeyhlerin evlatlarından Fransızcayı öğretmedik adam bırakmamışlardır. Biz, Yemenlileri yetiştirmek ve karındaşlarımız olduğundan iyi görmek istediğimiz halde bu hususu gerçekleştiremedik. Vakit kaybedecek zamanımız olmadığından, bunları yetiştirmek için eğitimin gelişmesine çalışılmalıdır.

Mahkemeler:

Yemen mahkemelerinin kararlarını Yemen'de sonuçlandıracak bir mahkeme elzemdir. Hükümler Dersaadet'te süründürülmemelidir. İlgili konuda bu hususta bahsetmiştik.

Ticaret:

Bir yerde yol olmazsa ticaret te olmaz. Emniyet hakkında ıslahatı zikrettik. Yollar hakkında da malumat vermiştik. **San'a**'ya kadar bir demiryolu hattı yaptırılabilirse, bu büyük bir lutuf ve Yemen için aranılıp ta bulunamayacak bir muvaffakiyet olur. **Aden** üzerine dönen ticareti mahalline iade eder. **Hudeyde** ile **San'a** arası bir günde alınacağından, halkı işkenceden kurtarır ve ulaşım tasarrufu yapılır. Bunu yapmakla beraber, iyi bir proje tatbikiyle menzil hatları araba işlemesine müsait bir hale getirilmelidir. Demiryolu inşaası uzayacak ise, **Hudeyde** ile **Hacce** arasında yetmiş seksen km.lik bir hat yapılarak Tihame müşkilatı bertaraf edilmelidir. Yol düz olduğundan cüz'i bir masrafla bu hat yapılır ve katiyyen ziyan etmez. Yemen'in ihracatı kahve,deri ve ham eşyadır. İthalatı şeker, gaz, mensucat, keten ve ipek gibi şeylerdir. Hudeyde'nin varidatı yıllık 40.000. (kırkbin <altın>) lira tutar. Tüm ticaret hacmi 850.000 (sekizyüz elli bin) lira imiş. İthalat ve ihracat çoğunlukla kaçak olduğundan bu rakamlar resmî rakamlardır.

Ziraat:

Yemen'de her şey yetişir.Arpa, buğday, mısır, darı, gat, tahin, susam, şeker kamışı, pamuk, kahve, çivit başlıca mahsullerdir. Kahveden başkası ancak mahalli ihtiyacı karşıladığından ihraç edilmez. Kahve, Yemen'in en büyük ticaretini temin eder. En adisinin kilosu 10,5 kuruştur. Hudeyde iskelesinde etmekte idi. Kabuğu halk tarafından kaynatılıp içilir. Marsilya ve Amerika'ya sevk olunur. Yıllık ihracat 350.000. üçyüz elli bin (altın) lira kadardır. Yemen'in toprağı gayet iyidir.Kışın kar yağmayarak mutedil iklim özelliği gösterir ve birkaç defa mahsul alınabilir. Senede üç dört mevsimde mahsulat alınabilmesi, mevsiminde yağmur yağmasıyla olabilir. Kavun karpuz ve her nevi meyveler Yemen'in muhtelif mahallerinde yetişir. Nehirler istifade edilir bir hale konulsa, setler inşasıyla sel suları beyhude akıttırılmaz ise, mütehassıslar gelip araziyi tetkik etseler faydası olur. Bazıları, Yemen'e iyi bakılsa küçük Hindistan olur, diyorlar. İhtisasım

olmadığından bu konuda bir şey diyemem. Ziraat hususunda şimdiye kadar bir yatırım yapılmamıştır.

Sanayii:

Halkın sanayiye yeteneği olmakla beraber Yemen'de sanayii ilkel durumdadır. Hiç bir şey ileri gitmemiştir. Ev dokuma mensucatı nispeten göze gözükmektedir. Ellerindeki aletler, bin sene evvelki haldedir. Bu konuda çok yatırım gereklidir. Yemen bir sanayi memleketi olabilir. Halkta yetenek vardır.

Yemen hakkında son sözüm, Yemen ıslah olur. Ancak gereken yapılmalıdır'dan ibarettir.

BERİKAN Elektronik Basım Yayım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Eti Mah. G. M. K. Bulvarı No: 80/1 Maltepe - ANKARA
Tel: 0.312. 232 62 18 **Faks:** 0. 312. 232 14 99